

SOBİAD

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ

ekonomi
BİLİMLERİ
DERGİSİ

Ekonomi Bilimleri Dergisi (Online)

ISSN: 1309 -8020

Yıl: 2022 Cilt: 14 Sayı: 2

Amaç ve Kapsam

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD), Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD) tarafından Temmuz ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Sadece Türkçe makaleler yayın için kabul edilmektedir.

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD), ekonomi biliminin tüm alt disiplinlerinde hazırlanmış teorik-analitik-ampirik araştırmalar ve incelemelere açık bir dergidir.

Açık Erişim Politikası

Açık erişimin bilginin evrensel kullanımını artırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğuracağı düşüncesinden hareketle, Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD) Açık Erişim politikasını benimsemiştir. Dergi, yazarlardan devraldığı ve yayımladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel Açık Erişimin (Open Access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İeriğin ticari amaçlı kullanımı için yayınevinden yazılı izin alınması gereklidir.

Ücretsiz Yayın

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD)'nde makale yayınlanması için yazarlardan hiçbir ücret talep edilmemektedir.

Yazarların Sorumlulukları

Yazarların makalelerini dergi web sayfasında sunulan yazım kurallarına ve örnek şablona göre hazırlamaları gerekir. Yazarların, hakem raporlarında belirtilen düzeltmeleri zamanında yapmaları beklenir.

Etik İlkeler

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD)'nde yer alan etik görev ve sorumluluklarda Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından kabul edilen ve yayınlanan ilkeler benimsenmektedir.

Yazarlardan aşağıda belirtilen etik kurallara uymaları beklenmektedir.

- Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
- Yazalar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılarına referans vermiş olmalıdır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmelidir.
- Yazarlar makalenin başka bir kişi ya da kurumun fikri mülkiyet haklarını ihlal etmediğini, intihal içermediğini ve kendi çalışmalarını olduğunu garanti etmelidir.
- Makalede adı geçen tüm yazarlar, gönderilen ve yayınlanan makaleler üzerinde eşit sorumluluğa sahiptir.
- Yazışmadan sorumlu yazar adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli bilimsel ve yazınsal katkı sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır.

- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşımı sağlamalıdır.

Hakemlik Süreci

Makaleler, hakemler tarafından altı ölçüt – bazı ölçütlerin belirli türdeki bildirilere uygulanamaması halinde daha az- dikkate alınarak değerlendirilir. Hakemlerin raporları tamamlandıktan sonra yazılar, Yayın Kurulu'nun onaylaması durumunda yayıma hazır hale gelir ve kabul sırası dikkate alınarak uygun görülen sayıda yayımlanır. Makaleler yayınlanmadan önce turnit-in ve/veya iThenticate intihal yazılımları ile kontrol edilmektedir.

Telif Hakları

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD) bünyesinde yayınlanan yazıların fikirlerine resmen katılmaz, basılı ve çevrimiçi sürümlerinde yayınladığı hiçbir ürün veya servis reklamı için güvence vermez. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazılarla birlikte gönderilen resim, şekil, tablo vb. unsurların özgün olması ya da daha önce yayınlanmış iseler derginin hem basılı hem de elektronik sürümünde yayınlanabilmesi için telif hakkı sahibinin yazılı onayının bulunması gerekir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD) , yazarlardan devraldığı ve derginin çevrimiçi (*online*) sürümünde yayınladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel açık erişimin (*open access*) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (çevrimiçi bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını (ilgili içerikte tersi belirtilmediği sürece) Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) Lisansı aracılığıyla bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için alınması gereklidir.

Yazarlar yazılarının bütün yayın haklarını derginin yayıncısı Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD)'ne devrettiklerini kabul ederler. Yayınlanan içeriğin (yazı ve görsel unsurlar) telif hakları dergiye ait olur. Dergide yayınlanması uygun görülen yazılar için telif ya da başka adlar altında hiçbir ücret ödenmez ve baskı masrafı alınmaz; ancak ayrı baskı talepleri ücret karşılığı yerine getirilir.

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD) aşağıdaki indexing/abstracting servislerinde kayıtlıdır.

| ASOS Index | Google Scholar | Akademik Dizin | Sobiad Atıf |

Ekonomi Bilimleri Dergisi (EBD) ayrıca TÜBİTAK- ULAKBİM Dergi Sistemleri (UDS) çerçevesinde DergiPark'ta kayıtlıdır

EDİTÖR

Doç.Dr. Sema Yılmaz Genç, Yıldız Teknik Üniversitesi

EDİTÖR KURULU

Prof.Dr. Ayhan Orhan, Kocaeli Üniversitesi
Prof.Dr. Bekir Gövdere, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Özgür Ömer Ersin, Beykent Üniversitesi
Doç.Dr. Derviş Kırıkkaleli, Lefke Avrupa Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Fulya Özaksoy Sonüstün, Altınbaş Üniversitesi

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Dr. Billur Güner Kohen, Bay Atlantic Üniversitesi, ABD

SOSYAL
BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi

“YARARLI” ve “ZARARLI” GLOBAL KAMUSAL MALLAR ve ULUSLARARASI POLİTİK İKTİSADIN İKİ KÖR BIÇAĞI: GLOBAL REGÜLASYON ve GLOBAL VERGİLEME Kamu Tercih Perspektifinden Uluslararası Organizasyonların Başarısızlığı
GLOBAL GOODS, GLOBAL BADS and TWO BLUNT KNIVES of INTERNATIONAL POLITICAL ECONOMY: GLOBAL REGULATION and GLOBAL TAXATION Failure of International Organizations from Public Choice Perspective
Coşkun Can AKTAN

132-157

Araştırma Makalesi

İKTİSADİ, SOSYAL VE EĞİTİM PERSPEKTİFİNDEN AHİLİK KURUMUNA GÜNCEL BİR BAKIŞ
A CURRENT OVERVIEW OF AKHISIM FROM ECONOMIC, SOCIAL AND EDUCATIONAL PERSPECTIVES
İlhan EROĞLU & Çetin BEKTAŞ

158-175

Araştırma Makalesi

COVID-19 DÖNEMİNDE MUTLULUK İLE MUTLULUĞUN TEMEL BELİRLEYİCİLERİ İLİŞKİSİ: ISPARTA ÖRNEKLEMİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME
THE RELATIONSHIP BETWEEN INCOME AND HAPPINESS IN COVID-19 PERIOD: ASSESSMENT OVER ISPARTA PROVINCE
Yunus Emre POLAT & Esra KILIÇ

176-202

Araştırma Makalesi

ENERJİ FİYATLARININ KÜRESEL GIDA FİYATLARI ÜZERİNE ETKİSİ
THE EFFECT OF ENERGY PRICES ON GLOBAL FOOD PRICES
Ayşe DURGUN KAYGISIZ

203-215

Araştırma Makalesi

AÇIMLAYICI FAKTÖR ANALİZİ VE E-TİCARETİN VERGİLENDİRİLMESİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN BOYUTLARIN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA
EXPLANATORY FACTOR ANALYSIS AND AN APPLICATION ON DETERMINATION OF EFFECTIVE DIMENSIONS ON THE PROBLEMS FACED IN THE TAXATION OF E-COMMERCE
Hayal Zelal ŞİMŞEK & Serdar YAY

216-236

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**“YARARLI” ve “ZARARLI” GLOBAL KAMUSAL MALLAR ve
ULUSLARARASI POLİTİK İKTİSADIN İKİ KÖR BIÇAĞI:
GLOBAL REGÜLASYON ve GLOBAL VERGİLEME**

Kamu Tercih Perspektifinden Uluslararası Organizasyonların Başarısızlığı*

Coşkun Can AKTAN¹

Prof. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Öz

Günümüzde global kamusal malların pozitif etkileri ve global kamusal kötülüklerin negatif etkileri öylesine önemli boyutlara ulaşmıştır ki, hiçbir ülkenin bu iyiliklere ve/veya kötülüklerle kayıtsız kalması düşünülemez. Ulus devletlerin tek başına global sorunları çözüme kavuşturmaları mümkün olmadığından sorunun çözümü uluslararası organizasyonların global anarşizmden kurtulabilmek için ortak iş birliği yapmalarına bağlı bulunmaktadır. Ancak kamu tercihi perspektifi tıpkı ulus devletler gibi uluslararası organizasyonların da başarısızlığa uğramasının kaçınılmaz olduğunu açıklamaktadır. Kamu tercihi araştırma programı uluslararası politik iktisadın iki kör bıçağının (global regülasyon ve global vergileme) sorunun çözümünü güçleştirdiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ccan.aktan@deu.edu.tr

Atf (APA): Aktan, C. C., (2022), “Yararlı” ve “Zararlı” Global Kamusal Mallar ve Uluslararası Politik İktisadın İki Kör Bıçağı: Global Regülasyon ve Global Vergileme Kamu Tercih Perspektifinden Uluslararası Organizasyonların Başarısızlığı, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 14 (2): 132-157., <https://doi.org/10.55827/ebd.1100703>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Global Kamusal Mallar, Global Sorunlar, Global Regülasyon, Global Vergileme, Uluslararası Organizasyonlar, Uluslararası Politik İktisat, Kamu Tercihi*

Alan Tanımı: *Kamu Ekonomisi, Kamu Tercihi, Uluslararası Politik İktisat*

GLOBAL GOODS, GLOBAL BADS and TWO BLUNT KNIVES of INTERNATIONAL POLITICAL ECONOMY:

GLOBAL REGULATION and GLOBAL TAXATION

Failure of International Organizations from Public Choice Perspective

Abstract

Today, the positive effects of global “public goods” and the negative effects of global “public bads” have reached such significant dimensions that it is unthinkable for any country to remain unconcern to the global problems. Since it is not possible for nation states to solve global problems alone, the solution of the global problems depend on the joint cooperation of international organizations to get rid of global anarchism. However, the public choice perspective explains that there is such a thing of failure of international organizations, just like governmental failure. Public choice reveals that the two blunt knives of international political economy (global regulation and global taxation) complicate the solution of the problems.

Key Words: *Global Public Goods, Global Issues, Global Regulation, Global Taxation, International Organizations, International Political Economy, Public Choice.*

JEL Codes: *F02, F50, F56, H79, H11*

Uluslararası hukuk profesörü Kont Komarovski anılarında "Her türlü çelişkinin bolca bulunduğu bir zamanda yaşıyoruz," diyor, "her ülkenin basını uluslararası barışın gerekliliğinden değişik tonlarda söz ediyor ve bunu hararetle arzuluyor. Ve şöyle devam ediyor: “Hükümet yetkilileri, resmi ve özel organlar bunu istediklerini açıkça beyan ediyorlar; parlamentoda, diplomatik yazışmalarda, hatta devlet antlaşmalarında bundan söz ediyorlar. Barış herkesin ağzında, buna rağmen hükümetler her yıl daha çok silahlanıyorlar, yeni vergiler getiriyorlar, yeni borçlara giriyorlar, böylece akılsız politikalarımızın hatalarını

düzeltilmeyi gelecek kuşaklara bırakarak borçlarını büyük ölçüde arttırmış oluyorlar. Söylenenler ile yapılanlar arasında ne keskin bir çelişki var böyle.”²

Lev Tolstoy

1. GİRİŞ

Bu çalışmada kamu tercihi (public choice) perspektifinden uluslararası organizasyonların global kamusal mallara yönelik başarısızlığı tahlil edilmeye çalışılacaktır. İlk olarak uluslararası ilişkiler, dış politika ya da uluslararası iktisat gibi araştırma alanlarından bağımsız şekilde ilerleyen uluslararası politik iktisat disiplini konusunda kısa açıklamalar sunulacaktır. Daha sonra global kamusal mallar teorisi çerçevesinde yararlı ve zararlı global kamusal malların bir sınıflaması ve bu çerçevede özellikleri ortaya konulacaktır. Ardından kamu tercihi perspektifinden uluslararası organizasyonların başarısızlığı konusundaki başlıca argümanlar özetlenecektir. Uluslararası politik iktisadın iki kör bıçağının (global regülasyon ve global vergileme) da yeterince işe yaramadığı konusunda tespitler sunulacaktır. Çalışma sonuç ve değerlendirmeler ile son bulmaktadır.

2. ULUSLARARASI ORGANİZASYONLAR ve ULUSLARARASI POLİTİK İKTİSAT

Acaba büyük hayallerle kurulmuş olan, düzenli toplantılarında, genel kurullarında, uluslararası konferanslarda sürekli umutlar dağıtan Birleşmiş Milletler (ve bu çerçevede Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, UNHCR; Birleşmiş Milletler Çocuklara Acil Yardım Fonu, UNICEF; Dünya Gıda Programı) Dünya Bankası, Uluslararası Göç Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası organizasyonlar bugün geldiğimiz noktada global dünyanın sorunlarına etkili çözümler üretebilmişler midir? Yoksa bu organizasyonlar yeterince işe yaramayan, hayal kırıklığından başka bir şey olmayan gereksiz bürokratik örgütlenmeler midir? Bugün dünyanın içinde bulunduğu kolektif eylem gerektiren global sorunlara ciddi manada çözümler sunmuş uluslararası organizasyonlar var mıdır? Varsa hangileridir?

Günümüzde global kamusal malların (global public goods) pozitif etkileri ve global kamusal kötülüklerin (global public bads) negatif etkileri öylesine önemli boyutlara ulaşmıştır ki, hiçbir ülkenin bu iyiliklere ve/veya kötülüklere kayıtsız kalması düşünülemez. Aslında mesele global sorunların hem içinde yaşadığımız

---

² Tolstoy, L. 2009. Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir, İstanbul: Kaos Yayınları.s.119

yerküre için hem de insanların barış, huzur ve güvenlik içerisinde yaşamaları için ciddi tehlike ya da tehdit olduğunun anlaşılmamış olması ile alakalı değildir. Sorunun temelinde uluslararası organizasyonların global anarşizmden kurtulabilmek için iş birliği ve koordinasyon konularındaki başarısızlıkları yatmaktadır.

Başta Birleşmiş Milletler ve onun bünyesinde oluşturulmuş alt örgütler olmak üzere; muhtelif uluslararası organizasyonların toplantılarında bol bol dilek ve temenniler dile getirilmekte, global sorunların kaynakları ve çözümleri ehliyetli insanlar tarafından hazırlanan bilimsel raporlar içerisinde gayet güzel bir şekilde ortaya konulmaktadır. Peki, o zaman sorun nedir? Sorun uluslararası politik iktisadın bizim düşündüğümüz iyi niyet ve samimiyet çerçevesinin ötesinde işliyor olmasıdır. Örneğin, bir Suriye sorununun bugüne değin çözüme kavuşturulamamış olması rejimi destekleyen ülkelerin samimiyetten uzak davranış ve eylemleridir. Bu terör ya da göç meselesi için de geçerlidir. Öte yandan, uluslararası organizasyonlar iklim değişikliğinin gelecek kuşaklar üzerindeki etkilerini fevkalade güzel işleyen onlarca rapor hazırlamışlardır. Bu raporlar içerisinde ifade edilen çözüm önerileri konusunda ciddi bir görüş ayrılığının olduğunu söylemek de söz konusu değildir. Ancak meselenin gerisinde “ulusal çıkarlar” diye ifade edilen bir iyiniyet eksikliği, ikiyüzlülük, çifte standart ve samimiyetsizlik olunca müzakereler sonuçsuz kalmakta; barış, özgürlük, adalet gibi ideallere ulaşmak mümkün olmamaktadır.

Uluslararası ilişkiler, Dış Politika ya da Uluslararası İktisat gibi araştırma alanları uluslararası sorunların tahlilinde eksik kalmaktadır. Kamu Tercihi ve Uluslararası Politik İktisat ise konuyu çok daha etraflıca ve gerçekçi bir şekilde ele almaktadır.

Uluslararası politik iktisat adından da anlaşılacağı üzere iktisat, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin kesişim noktasında yer alan disiplinler-arası bir araştırma programıdır. Uluslararası politik iktisat, uluslararası siyasetin global ekonomiyi nasıl şekillendirdiğini ve aynı zamanda global ekonominin ulusal ve uluslararası siyaseti nasıl şekillendirdiğini inceler. Thomas Oatley uluslararası politik iktisadi global iktisadi ilişkilerde kazananlar ve kaybedenler arasındaki amansız siyasi savaş olarak yorumlar (Oatley, 2019:25). Uluslararası politik iktisadın başlıca inceleme konuları uluslararası iktisadi ve siyasi ilişkiler (uluslararası politika ve

uluslararası iktisat), uluslararası organizasyonlar, çokuluslu şirketler olarak ifade edilebilir.³

Uluslararası politik iktisat literatürü; uluslararası organizasyonların kolektif eylem sorunlarını çözme konusundaki başarı ve başarısızlıklarını, devletlerin kolektif eylem sorunlarını çözüme kavuşturma yönünde niçin birlikte hareket etmeleri gerektiğini, diyalog ve iş birliğinin yararlarını, müzakerelerin önemini, iş birliği ve koordinasyon konusunda ortaya çıkan mahkûm açmazı (prisoner's dilemma) sorununu, uluslararası ticaretten sağlanacak kazançları, iklim değişikliği ve çevre sorunlarının çözümünün önemini, yoksulluk, adaletsizlik ve göç sorununun tüm ülkelerin refah ve huzuru için bir tehdit ve tehlike oluşturduğunu anlamamıza imkân verecek olarca, hatta yüzlerce araştırma ile doludur. Uluslararası organizasyonların politik iktisadi ise devletlerin iktisadi çıkarlarını optimize etmek için kurdukları uluslararası organizasyonların kuruluşunu, yapısını ve çıktılarını etkileyen iktisadi ve politik süreçlerin etkileşimini sistematik olarak izah etme çabasıdır (İmren, 2020:2-3). Uluslararası politik iktisat bize uluslararası organizasyonların belki de çözülmesi çok zor ve hatta imkânsız olan kötü yönlerini de görmemize yardımcı olmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde zengin ve güçlü ülkelerin hegemonyası uluslararası organizasyonların etkin işlerliğini ortadan kaldıran bir neden değil midir? Bu zengin ve güçlü ülkeler az gelişmiş ülkeleri sömürmekten vazgeçerek onların kalkınmasına izin verecekler midir? “*Ulusal çıkar*” adı altında uyguladıkları politikalar kolektif eylem sorunlarının ortadan kaldırılmasının önünde engel değil midir? Uluslararası organizasyonlar acaba kendilerini kuran devletlerden ne kadar bağımsız hareket edebilme kabiliyetine sahiptirler? Sürekli büyüyen ve genişleyen bu ulusal organizasyonların başarısızlıkları devlet başarısızlığı nedenleri ile bire bir aynı değil midir?

3. GLOBAL KAMUSAL MALLAR TEORİSİNE YENİDEN BAKIŞ

Global kamusal mallar kavramı, ilk olarak 1999 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan *Global Public Goods: International Cooperation in the 21.Century* adlı çalışma ile gündeme gelmiştir.

---

³ Uluslararası politik iktisat konusunda detaylı bilgi için bkz. Gill, 1988; Oatley, 2019; Gilpin, 2001; Cohen, 2008; Balaam, & Dillman, 2018. Gilpin'in kitabı Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bkz. Gilpin, 2014. Türkçe'de uluslararası politik iktisat konusunu yetkin bir şekilde açıklayan bir çalışma İmren (2020) tarafından yapılmıştır. Disiplinin doğuşu, tarihçesi vs. giriş niteliğindeki bilgiler için bkz. Öniş ve Kutlay 2014.

Söz konusu çalışmada global kamusal mallar, faydasının birden fazla ülkeye, bugünkü ve gelecekteki tüm insanlar ve nesillere yayılması ile evrensellik kazanan mallar olarak tanımlanmaktadır (Kaul, Grunberg & Stern, 1999: 2-3). Yapılan bu tanımda iki önemli özelliğin öne çıktığı sonucuna varılabilir. Bunlardan birincisi global kamusal malların faydalarının tüm topluma yönelik olup, dışlamanın söz konusu olmaması ve talepte bulunan bireyler (tüeticiler) arasında rekabetin olmamasıdır. İkinci önemli özelliği ise global kamusal malların tüm insanlığın ortak malı olup, evrensel bir kamusal mal özelliği taşımasıdır.⁴

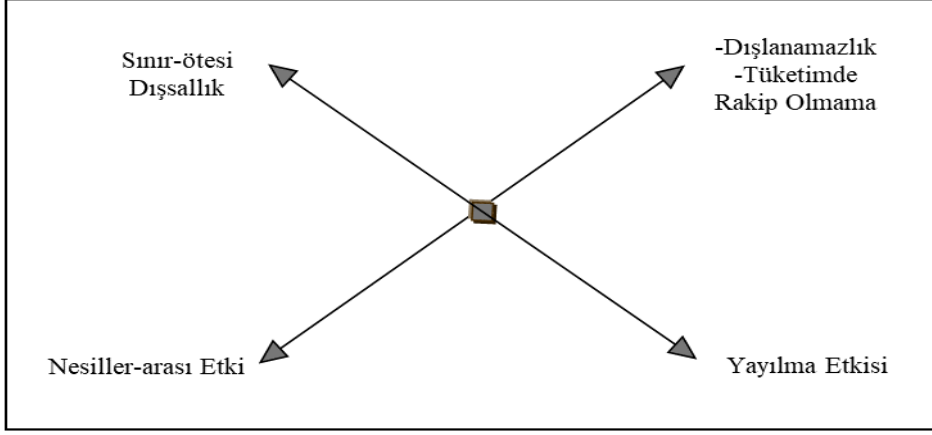
Dünya Bankası ise global kamusal malları farklı bir perspektifle tanımlamaktadır. Dünya Bankası'na göre global kamusal mallar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortak hareketleri ile yoksulluğun azaltılması ve kalkınmanın sağlanması için sınır ötesi dışsallıklarla mücadele edilmesine yönelik çabaların toplamıdır. Söz konusu malların arzındaki yetersizliğin ortak bir finansman kaynağı ile çözülebileceği ifade edilmektedir (World Bank, 2001: 2). Dünya Bankası'nın global kamusal mallar perspektifi pozitif dışsallığın yayılmasını ve bunun da tüm dünya ülkelerinin mutabık kalacağı şekilde yapılmasını öngörmektedir. Dünya Bankası global kamusal malların sunumunda temel kriter olarak yoksulluğun azaltılması ve kalkınmanın sağlanmasına odaklanırken; Birleşmiş Milletler daha çok global kamusal malların faydasının bölünemezliği, tüketiminde dışlanmanın söz konusu olmaması ve evrensel olduğu gibi normatif özellikler üzerine eğilmiştir.

Global kamusal malların özelliklerini geliştirdiğimiz şekil yardımıyla açıklamaya çalışalım. Şekil-1'den anlaşılacağı üzere; global kamusal mallarda dışlama söz konusu değildir. Bu mallar sınır ötesi pozitif ve/veya negatif dışsallıklar yaymaktadır. Yayılma alanına bakıldığında belirli bir ülkeyi değil tüm ülkeleri, tüm toplumları ve tüm nesilleri kapsamaktadır. Global kamusal mallar aynı zamanda farklı derecelerde “dışlanamazlık” (*non-excludibility*) ve “tüetimde rakip olmama” (*non-rivalrous*) özelliklerine sahip olan mallardır.

---

⁴ Global kamusal mallar konusunda detaylı çalışmalar için bkz. Sandler, 1998; Kaul, Grunberg and Stern, 1999a; Kaul, Grunberg and Stern, 1999b; Kanbur, Sandler and Morrison. 1999; Kaul, 2003, 2012; Barrett, 2007.

Şekil-1: Global Kamusal Malların Özellikleri

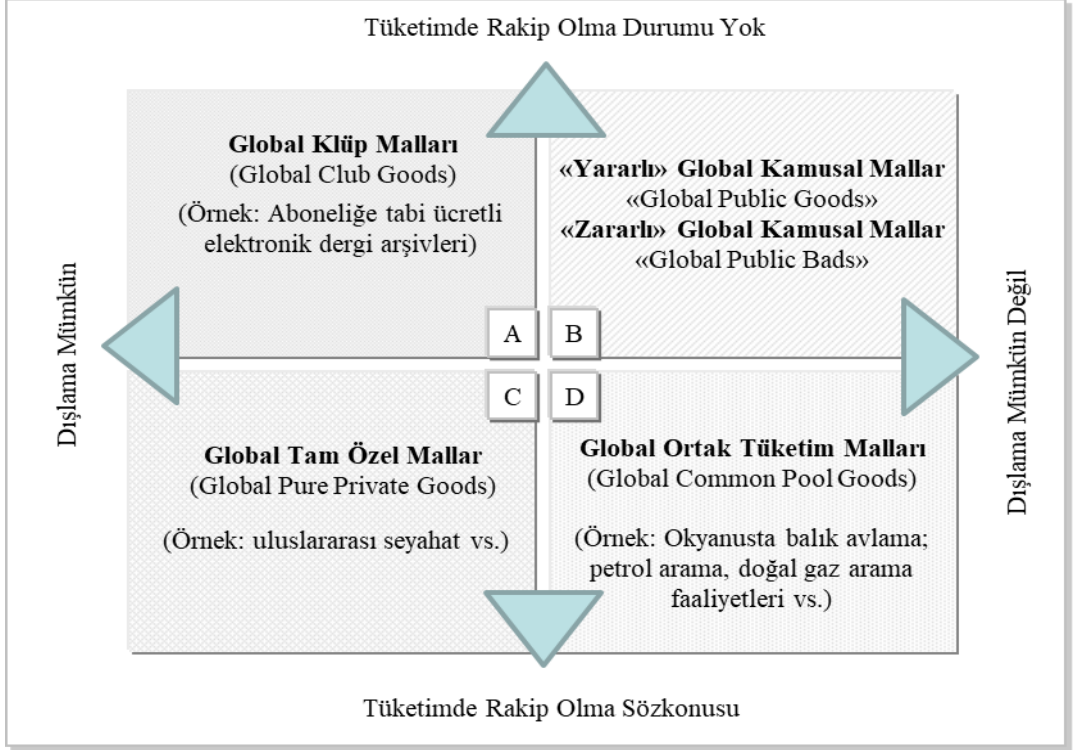
Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Globalleşmenin etkisi ile dünyanın hızlı bir entegrasyon sürecine girmesi global kamusal malların faydasının yayılma alanını ön plana çıkarmıştır. Söz konusu mallar, yayılma alanları itibariyle ulusal ve uluslararası düzeyde olabilmektedir. Ancak global kamusal mallarda yayılan faydadan ziyade çoğu zaman zararların tartışma konusu olduğu ve önem arz ettiği görülmektedir. Zararlı global kamusal mallar (*global public bads*) negatif dışsallıkların sınırlar ötesine yayılmasına ve tüm dünya ülkelerini olumsuz yönde etkilemesine neden olmaktadır. Zararlı global kamusal mallara örnek olarak global ısınma, ozon tabakasının incelmeye, ekosistemin bozulması, hak ve özgürlüklerin ihlali, savaşlar, dijital eşitsizlikler, salgın hastalıklar (HIV, AIDS, Covid-19 ve varyantları vb.), global finansal krizler, global adaletsizlik ve global terör gösterilebilir.

Tüketimde rakip olma ve dışlamanın derecesine göre global kamusal mallar, dört farklı gruba ayrılabilir (Şekil-2). Birinci grupta yer alan global kamusal mallar dışlamanın mümkün olduğu ve tüketimde rekabetin olmadığı mallardır. Bu gruba (A paneli) üyelik ve/veya abonelik gerektiren elektronik dergi arşivleri örnek gösterilebilir. A panelini özellikleri gereği "*global klüp malları*" olarak da adlandırmamız mümkündür. İkinci grupta yer alan global kamusal mallar (B paneli) dışlamanın ve tüketiminde rekabetin söz konusu olmadığı mallardır. Sera gazlarının azaltılması neticesinde temiz bir atmosfere ve sağlıklı bir ozon tabakasına sahip olunması bu konuda örnek teşkil etmektedir. Üçüncü grupta (C paneli) hem dışlamanın, hem de tüketiminde rekabetin mümkün olduğu "*tam özel mallar*" yer almaktadır. Dördüncü ve son grupta ise (D paneli) dışlamanın

mümkün olmadığı ve tüketimde rekabetin söz konusu olduğu “ortak tüketim malları” (*common pool resources*) yer almaktadır. Okyanusta balık avlama; petrol arama, doğal gaz arama faaliyetleri vs. bu çerçevede verilebilecek örneklerdir.

Şekil-2: Kamusal Mallar Tipolojisi İçerisinde Faydalı/Zararlı Global Kamusal Malların Yeri

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Son olarak global kamusal malları sağladıkları faydaları ve neden oldukları zararları esas alarak inceleyebiliriz. Şekil-3’de, muhtelif global kamusal mallara fayda ve zararları yönünden örnekler verilmiştir.

Şekil-3: “Faydalı” Global Kamusal Mallar ve “Zararlı” Global Kamusal Mallar

«Faydalı» Global Mallar (Global «Goods»)	«Zararlı» Global Mallar (Global «Bads»)
{ -Temiz atmosfer -Sağlıklı iklim koşulları -Sağlıklı bir ozon tabakası }	{ -Ultraviyole ışınlar & radyasyon -Global ısınma -Ozon tabakasının incelmesi }
{ -Sürdürülebilir ekosistem -Tükenme tehlikesi altındaki türlerin korunması -Global kaynakların, doğanın ve çevrenin koruma altına alınması }	{ -Ekosistemin bozulması -Türlerin yok olması -Global kaynakların aşırı tüketimi -Doğanın ve çevrenin tahribatı }
{ Evrensel insan haklarının gözetilmesi ve korunması }	{ -İşkence ve kötü muamele -Hak ve özgürlüklerin ihlali vs. }
{ Tüm dünyada barış ve huzurun temini : global barış }	{ -Savaşlar -Katliamlar -Çatışmalar vs. }
{ Tüm dünya uluslarının bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanması }	{ -Dijital eşitsizlik -Dijital kirlilik -Web virüsleri / internet suçları vs. }
{ Global toplumu salgın hastalıklardan koruma önlemleri }	{ Salgın hastalıklara bağlı ölümler (Covid-19 / Omicron / HIV / AIDS / Ebola / Domuz Gribi / Kuş Gribi) }
{ Global finansal istikrarın temin edilmesi }	{ -Global finansal istikrarsızlık; -Global finansal krizler }
{ Global ölçekte adalet, hakkaniyet ve fırsat eşitliğinin tesis edilmesi }	{ -Gelir dağılımında adaletsizlik; -Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki uçurum; aşırı yoksulluk; -Modern kölelik vs) }
{ Global organize suçlar ve yolsuzluklardan arındırılmış global toplumsal düzenin inşası }	{ -Global suçlar / global terör (Göçmen sorunu; kara para aklama; -Global yolsuzluklar; insan ticareti; uyuşturucu ticareti vs) }

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Toplum tarafından kolektif olarak tüketilen ve toplumdaki tüm bireylere ayrı ayrı fayda sağlayan mallara temiz atmosfer, sağlıklı bir ozon tabakası, evrensel insan hakları, global barış, salgın hastalıklardan korunma vb. örnek olarak verilebilir. Zararlı global kamusal mallara ise sera gazlarının artması sonucunda ortaya çıkan sorunlar (global ısınma, ozon tabakasının incilmesi, ultraviyole ışınlar, ekosistemin bozulması, türlerin azalması ve yok olması vs.) örnek teşkil etmektedir. Salgın hastalıklar, uluslararası düzensiz göç, savaşlar, katliamlar, insan ticareti, uyuşturucu ticareti gibi sorunları da yine “faydalı” global kamusal mallar ve “zararlı” global kamusal mallar kategorisinde değerlendirebiliriz.

4. “ZARARLI” GLOBAL KAMUSAL MALLARIN ORTADAN KALDIRILMASI : REGÜLASYON MU, VERGİLEME Mİ?

Global sorunlarla mücadele bugün için ulusal hükümetlerin tek başlarına alacakları kararlarla ve önlemlerle çözülemeyecek boyutlardadır. Bu nedenle global sorunlara karşı mücadelede global iş birliği kaçınılmazdır. Global düzeyde alınacak karar ve önlemler yanı sıra ülkelerin ulusal düzeyde alacakları önlemler de hiç şüphesiz globalleşmenin olumsuz sonuçlarından⁵ korunmak açısından önem taşımaktadır. Global sorunlara yönelik mücadele alanlarını genel anlamda şu alt başlıklar altında sınıflandırmamız mümkündür (Aktan & Vural, 2003):

-Gelir dağılımda adaletsizlik ve yoksullukla mücadele: Globalleşmeye muhalefetin belki de birincil nedeni giderek artan global eşitsizlikler ve yoksulluk sorunudur.

-Global yolsuzlukla mücadele: Bugün rüşvet ve yolsuzluklar global bir boyut kazanmıştır. Uluslararası düzeydeki rüşvet ve yolsuzluklarla hiç şüphesiz global düzeyde alınacak kural ve kurumlarla mücadele edilmesi gerekmektedir.

-Global ticaret reformu: Globalleşmenin ortaya çıkardığı sorunların çözülebilmesi için global ticaretle ilgili kuralların ve kurumların da yeni baştan düşünülmesinde yarar bulunmaktadır. Uluslararası ticaretin liberalizasyonu konusunda bugüne değin atılan adımlar çoğunlukla gelişmiş ülkelerin lehine olmuştur. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de dünya ticaretinden daha fazla yarar sağlaması için mutlaka yeni önlemler alınması gerekmektedir.

---

⁵ Globalleşmenin yararları yanısıra maliyetlerini de tahlil eden çalışmalar için bkz. Stiglitz, 2003; Aktan & Vural, 2003; Bauman, 1999; Hirst and Thompson, 1998.

-Global çevre sorunları ile mücadele: Globalleşen dünyada içinde yaşadığımız gezegenin, doğanın ve çevrenin tahribatı çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Global çevre sorunları ile daha etkili bir şekilde mücadele edilmesi ve gerekli önlemlerin alınması önem taşımaktadır.

Global sorunlara (gelir dağılımında adaletsizlik, yoksulluk, ekonomik krizler, yolsuzluklar, doğanın ve çevrenin tahrip edilmesi vs.) karşı alınan ve alınması gerekli olan önlemleri iki ana kategoride değerlendirmek gerekir. Birincisi global regülasyon, diğeri ise global vergilemedir. Global regülasyon uluslararası organizasyonların uluslararası düzeyde aldığı kararlar ve eylemler bütünüdür ifade eder. Uluslararası iyi yönetim (good governance) bu çerçevede önem arz etmektedir (World Bank. 2000). Globalleşen dünyanın sorunları ile mücadelede hem ülkelerin kendi iç yönetimleri, hem de uluslararası ilişkilerin yönetimi ile ilgili doğru kurallar ve kurumların mevcudiyeti ve fonksiyonel işlerliği son derece önem taşımaktadır. Globalleşme sürecinde hem ulusal devletin yeniden yapılandırılması hem de uluslararası organizasyonların yeniden yapılandırılması önem taşımaktadır.

Uluslararası sorunlara karşı alınacak ve yürürlüğe konulacak ikinci araç global vergilerdir. Global vergiler “yararlı” global kamusal malların üretilmesi, korunması ve geliştirilmesi için global ölçekte alınması önerilen vergilerdir. Bir başka ifadeyle, global vergiler, “zararlı” global kamusal malların ortadan kaldırılması için uluslararası ölçekte uygulanması önerilen vergilerdir. Bugüne değin literatürde uluslararası kuruluşlar, hükümet-dışı kâr amacı gütmeyen organizasyonlar, araştırmacılar, uzmanlar, bilim insanları tarafından çok sayıda global vergi önerileri gündeme getirilmiştir (Şekil-4). Bunlar arasında sürdürülebilir ekosistem ve çevrenin korunmasına yönelik global vergiler (karbon vergisi, global kaynaklar vergisi, uçak yakıtı, uluslararası taşımacılık vergisi vs.); finansal istikrarın sağlanmasına yönelik global vergiler (tobin vergisi ve finansal işlemler vergisi); dijital işlemler ve eticaret üzerine konulması önerilen global vergiler (dijital işlemler ve e-ticaret üzerinden global düzeyde e-posta ve internet vergisi ve e-ticaret vergisi); sigara, alkol, içki ve kumar gibi maddeler üzerine konulan global günah vergileri (örneğin, global tütün vergisi) sayılabilir.⁶

---

⁶ Global vergiler konusunda bkz. Mendez, 2001; Bird, 2017; McMahon, 2001; Aktan, Yay ve Taşdelen, 2018.

Şekil-4: Başlıca Global Vergi Önerileri

Sürdürülebilir Ekosistem ve Çevrenin Korunmasına Yönelik Global Vergi Önerileri	<ul style="list-style-type: none"> ■ Karbon Vergisi ■ Global Kaynaklar Vergisi ■ Global Havacılık Vergisi ■ Uçak Yakıtı Vergisi ■ Uluslararası Hava Taşımacılığı Vergisi
Finansal İstikrarın Sağlanmasına Yönelik Global Vergi Önerileri	<ul style="list-style-type: none"> ■ Tobin Vergisi ■ Finansal İşlemler Vergisi ■ Spekülasyon Vergisi ■ Menkul Kıymet İşlemleri Vergisi ■ Sermaye Artışı Vergisi ■ Banka İşlemleri Vergisi ■ Sigorta Primi Vergisi
Dijital İşlemler ve eTicaret Üzerinden Alınması Önerilen Global Vergi Önerileri	<ul style="list-style-type: none"> ■ eTicaret Vergisi ■ eposta Vergisi ■ Bit Vergisi ■ Dijital Hizmetler Vergisi ■ Global İnternet Vergisi ■ İnternet Erişim Vergisi ■ SMS Vergisi
Diğer Global Vergi Önerileri	<ul style="list-style-type: none"> ■ Uluslararası Silah Ticareti Vergisi ■ Beyin Göçü Vergisi ■ Global Tütün Vergisi ■ Global Servet Vergisi ■ Milyarder Vergisi

Kaynak: Coşkun Can Aktan (2016), “Faydalı” Global Kamusal Mallar ve “Zararlı” Global Kamusal Mallar, (Yayınlanmamış PPT Sunum)

Önemle belirtelim ki, muhtelif global vergiler konulması ve toplanan vergilerin “zararlı” global kamusal malların (public bads) azaltılması ve/veya ortadan kaldırılmasına tahsis edilmesi fevkalade iyiniyetli önerilerdir. Ancak mesele bu iyiniyetli önerilerin ne ölçüde uygulanabilir olacağıdır. Uluslararası ölçekte global vergiler koymak teorik çerçevede pekâlâ kolay ve uygulanabilir gibi gözükse de pratikte bunun o kadar da basit olmadığı bilinmelidir. Dünya Vergi Teşkilatı (World Tax Organization) adı altında bir yeni uluslararası organizasyon oluşturmak mümkün müdür ya da sorunun çözümüne bir katkı sunabilecek midir? Zengin ve sanayileşmiş ülkelerden daha fazla vergi almak ve bu vergiyi zararlı global kamusal malların azaltılması ve/veya ortadan kaldırılmasına ve aynı zamanda az

gelişmiş ülkelerin kalkınma harcamalarına tahsis etmek yanlış bir fikir değildir. Etik ve adalet açısından da bu gelir transferi fazlasıyla güzel ve iyiniyetli bir fikirdir. Ancak sorun fikirde değil, uygulamadadır. Bugüne değin başta Afrika olmak üzere yoksul ülkelere yapılan dış yardımların söz konusu ülkelerin kalkınmalarına sağladığı net katkının düşünüldüğü gibi yüksek olmadığı pek çok ciddi bilimsel çalışma ile ortaya konulmuştur. Global vergi önerilerinin de başarıyla uygulanabilmesinin önünde pek çok engel bulunmaktadır (Aktan, Yay ve Taşdelen, 2018:169).

5. KAMU TERCİHİ PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARASI POLİTİK İKTİSAT: ULUSLARARASI ORGANİZASYONLARIN BAŞARISIZLIĞI

Kamu tercihi (public choice) adını taşıyan araştırma programının iktisat bilimine yaptığı en önemli katkılardan birisi piyasa başarısızlığına (market failure) alternatif bir devlet başarısızlığı (governmental failure) teorisi geliştirmiş olmasıdır. Kamu tercihi alanında araştırmalar yapan politik iktisatçılar tıpkı ulus devletler gibi uluslararası organizasyonların⁷ da benzer sebeplerle başarısızlığa uğrayabileceğini ortaya koymuşlardır. Kamu tercihi perspektifinden uluslararası politik iktisadın analizini yapan araştırmacılara göre uluslararası organizasyonların başarısızlığa uğramalarının gerisinde yatan sebeplerin başlıcaları şunlardır:⁸

Sahip-vekil ilişkisi. Uluslararası organizasyonlarda doğrudan sahiplik değil, temsil ve vekalet ilişkisi geçerlidir. Hiçbir ülke kendisini doğrudan “*yararlı*” global kamusal malların sahibi olarak görmemektedir. Aynı şekilde hiçbir ülke yaşadığımız yerkürenin ve insanlığın karşı karşıya kaldığı sorunların ve “*zararlı*” global kamusal malların ortaya çıkardığı sorunların çözülmesinde kendisini tek başına inisiyatif sahibi olarak konumlandırmamaktadır.⁹ Öte yandan konuyu sahip-vekil ilişkisi çerçevesinden değerlendiren kamu tercihi iktisatçılarına göre örgütler bir kez kurulduktan sonra kendilerini kuran devletlerden otonom hareket

⁷ Kamu tercihi perspektifinden uluslararası organizasyonların tanımı ve özellikleri konusunda bkz. Vaubel, 2013, 2015.

⁸ Kamu tercihi perspektifinden uluslararası organizasyonların başarısızlığı konularını irdeleyen çalışmalar için bkz. Barnett & Finnemore, 1999; Dreher & Michaelowa, 2008; Frey, 1984, 1997; Vaubel, 1986, 1994, 1996, 2006, 2015 ; Vaubel & Willett , 1991; Tollison & Willett, 1976, 1979; Posner, & Goldsmith, 2003; Dreher & Lang, 2016; Barnett, and Finnemore, 1999; Fratianni, and Pattison, 1982; Frey & Gygi, 1990.

⁹ Uluslararası organizasyonlarda sahip-vekil ilişkisini inceleyen çalışmalar için bkz. Barnett & Finnemore, 1999; Dreher & Lang, 2016; Vaubel, 1986; 2006; Chwieroth, 2013.

etme kabiliyeti kazanırlar ve dolayısıyla bunların devletlerin veya güçlü üyelerinin birer aygıtı olduğu fikriyatı geçerli değildir.¹⁰

Ortak mallar trajedisi. Uluslararası organizasyonlarda kolektif eylemden kaynaklanan sorunlar büyük boyutlardadır. Bu sorunlardan birisi de literatürde ortak mallar trajedisi (tragedy of commons) olarak bilinir (Hardin, 1982; Olson, 1965). Garrett Hardin 1968 yılında yayınlanan “ortak mallar trajedisi (the tragedy of the commons) adını taşıyan makalesinde¹¹ herkesin kullanımına açık ortak tüketim mallarında (okyanuslarda balık avlamak, meralarda hayvan otlatmak, vs.) bir bedel ödemediği kullanım söz konusu olduğundan bireylerin bu mallardan sağladıkları faydayı maksimize etme eğiliminde olacaklarını ve dahası başkalarının da o malı tüketme/kullanma eğiliminin artmasına paralel olarak ortak mallar üzerinde aşırı tüketime yöneleceklerini anlatmaya çalışmıştır. Hardin’e göre başka bireylerin de ortak maldan bedava yararlanmaları durumunda “tüketimde rekabet” ortaya çıkacak ve bunu fark eden bireyler tüketimlerini arttıracaklardır. Bu durum sonuçta kaynakların aşırı kullanımı ve israfı ile sonuçlanacaktır (Hardin, 1968, 2003).

Özetle, ortak mallar trajedisi global kamusal malları ülkelerin aşırı kullanımı sonucu ortaya çıkar. Okyanuslardaki aşırı avlanma buna bir örnek teşkil eder. Aşırı avlanma, kısa vadede herkesin çıkarına olmakla birlikte uzun vadede denizlerdeki balık türlerinin azalması ile sonuçlanır (Demir, 2020:6; Sweeney & Tollison and Willett, 1974).

Mahkûm açmazı. Uluslararası organizasyonlarda kolektif eylemden kaynaklanan sorunlar mahkûm açmazı (prisoner’s dilemma) adı verilen konu ile açıklanabilir. Uluslararası sorunların çözümsüzlüğü özellikle karşılıklı istenmeyen durumların bertaraf edilmesinde ülkeleri iş birliği, koordinasyon ve müzakereye sevk edebilir. Buna karşın global sorunların kompleks hale gelmesi ve iş birliğine ihtiyaç duyulan aktörlerin sayısının artması ülkelerin birlikte hareket edebilme kapasitesini güçleştirir (Snidal, 1985:935-36; İmren, 2020:5).

---

¹⁰ Bu hususun her zaman doğru ve geçerli olduğunu söyleme imkânı yoktur. Siyasi, askeri ve iktisadi anlamda güçlü olan ülkelerin uluslararası organizasyonların karar alma süreçlerinde daha fazla etkiye oldukları bilinen bir konudur. Birleşmiş Milletler’deki daimi üyelerin Güvenlik Konseyi kararlarındaki veto yetkisi bu çerçevede belirtilebilir. Öte yandan zengin ülkelerin muhtelif uluslararası organizasyonlarda yoksul ülkelere yönelik rüşvet anlamını taşıyan yardımlar yaparak oylama sürecinde etkili olmaya çalıştıkları da (oy satın alma) malumdur. Bkz. Kuziemko and Werker, 2006; Carter and Stone, 2015; Vreeland, 2019; Dreher et.all 2014.

¹¹ Orijinal makale için bkz. Hardin, 1968. Makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Hardin,2003.

Bedavacılık. Her ülke özellikle “zararlı” global kamusal malların ortaya çıkardığı sorunların başka ülkeler ve özellikle zengin ülkeler tarafından çözülmesi beklentisi içerisindedir. Liberal perspektiften bakıldığında uluslararası ticaretin engelsiz ve kesintisiz işlemesi belli bir alt yapının tesis edilmesini gerektirir. Bu alt yapının tesisi ise tüm devletlerin iştiraki ile mümkündür. Ancak bazı devletlerin bir katkısı olsun veya olmasın bu altyapının diğer devletler tarafından kurulacağı beklentisiyle üzerlerine düşen yükümlülüklerden kaçınması serbest ticareti sağlayacak yapının sekteye uğramasına neden olur (Vaubel, 2006; Demir, 2020).

Organizasyonel büyüklük ve etkinsizlik. Uluslararası organizasyonlar sürekli olarak bütçelerinin ve parasal kaynaklarının yetersizliğinden şikâyet etmektedirler. Oysa söz konusu organizasyonlar sahip oldukları dev bütçelerin çok önemli bir kısmını verimli olmayan büro harcamalarına ayırırlar. Uluslararası organizasyonlar tıpkı ulus devletler gibi sürekli olarak bütçelerini genişletme ve büyütme (bütçe maksimizasyonu) çabası içerisindedirler. Kamu istihdamındaki artış yasasına benzer şekilde uluslararası organizasyonların personel sayılarını sürekli artırma eğilimindedirler (Vaubel, Dreher & Soylu, 2005).

Bürokrasi ve işlem maliyetleri. Ulus devletlerdeki bürokrasi ve kırtasiyecilik aynen ve bazen daha fazlasıyla uluslararası organizasyonlar için geçerlidir (Vaubel, 1996; Grigorescu, 2013). Bürokratik etkinsizlikler işlem maliyetlerinin yüksek olmasına neden olur (Gilligan, 2009).

Merkeziyetçilik. Uluslararası organizasyonlarının etkin çalışmamlarının ana nedenlerinden bir diğeri merkeziyetçi yapılanmalarıdır (Vaubel, 1994).

Şeffaflık ve hesap verme yükümlülüğü. Etkin bir iyi yönetim için gerekli olan şeffaflık ve hesap verme yükümlülüğünün uluslararası organizasyonların işleyişinde her zaman var olduğunu söylemek imkânı yoktur (Grigorescu, 2007).
Menfaatçilik. Uluslararası ilişkilerde “ulusal çıkarların maksimizasyonu” her şeyin üzerindedir. Her ülke öncelikle kendi menfaatlerinin peşindedir; diğer ülke vatandaşlarının mağduriyetleri, karşı karşıya buldukları adaletsizlikler, haksızlıklar, yoksulluk, katliam vs. genellikle ulusal çıkarların çok gerisinde kalmaktadır. (Barnett & Finnemore, 1999:699; Aldenhoff, 2007:240-41; Vaubel, 1986:52).

Müzakere ve iş birliğinde başarısızlık ve organizasyonel ikiyüzlülük. Tecrübeler ışığında uluslararası arenada tarafların ve özellikle devletlerin global sorunları müzakere ve pazarlık yoluyla çözüme kavuşturma konusunda başarılı olduğunu söylemek imkânı yoktur. Müzakereler çoğu kez çözümsüz kalır ve uzun zamana yayılır.¹² Hava trafiğinin kontrolü, suçluların iadesi gibi alanlar daha kolay koordinasyon yapılabilecek alanlardır. Buna karşın uluslararası ticaret veya silahsızlanma gibi derin iş birliği gerektiren anlaşmalar, devletlerin karşılıklı ödümler verdiği ve karşılıklı beklenti içinde olduğu anlaşmalardır. Öte yandan Steinberg'e göre güçlü devletler diğer üyelerin tercihleri hakkında bilgi edinerek onların itirazına mahal vermeyecek şekilde kendi çıkarlarıyla uyumlu düzenlemeler yapma eğilimindedirler. Bu "organize ikiyüzlülük"¹³ üye ülkeler arasındaki müzakere ve iş birliği sürecini olumsuz etkiler ve eşitsizlikler yaratır (Steinberg,2002:360-363).

Adaletsizlik-Eşitsizlik ve Çifte Standart. Uluslararası organizasyonlar içerisinde en önemli yere sahip olan Birleşmiş Milletler neredeyse tüm egemen ulus devletleri içinde barındıran bir yapıdır. Uluslararası barış ve güvenliği tesis etmek, ülkeler arasındaki iktisadi kalkınma ve eşitsizlik sorunlarına çözüm bulmak amacıyla kurulmuş olan bu organizasyonda üye ülkelerin karar almadaki gücü eşit değildir.¹⁴ Birleşmiş Milletler'in en önemli organlarından biri olan Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelerin veto yetkisi ile kendi ulusal çıkarları ve politikaları etrafında hareket etmeleri adaletsizlikten başka bir şey değildir.

Yaptırım gücü olmaması. Uluslararası ilişkilerde üzerinde anlaşılan sözleşmelerin imzalanması tek başına yeterli değildir. Önemli olan imzalanan sözleşmelere bağlı kalmaktır. Uluslararası sözleşmelere imza koyan devletlerin yaptırımdan yoksun ya da yaptırım mekanizması zayıf anlaşmalara riayet etmesini beklemek çok naif bir yaklaşımdır. Otokrasi ya da anokrasi ile yönetilen ülkelerin Bileşmiş Milletler'in işkenceyi önleme ve çeşitli insan hakları sözleşmelerine taraf olmasını bu mantıkla açıklamak mümkündür (Hollyer and Rosendorff, 2011,2012). Bu türden anlaşmalara taraf olmak pratikte bu anlaşmaların yaptırım gücünden

¹² Uluslararası organizasyonlardaki iş birliği ve müzakere süreci konusunda bkz. Oye, 1985; Axelrod & Keohane 1985; Stein, 1982; Snidal, 1985.

¹³ "Organizasyonel ikiyüzlülük" (organizational hypocrisy) kavramı ilk kez İsveçli organizasyon teorisyeni Nils Brunsson tarafından kullanılmıştır. Brunsson'a göre organizasyonel ikiyüzlülük her örgütte vardır. Kararlar ve eylemler arasında tutarsızlık olduğunda veya daha önce belirlenen idealler, değerler veya performans ölçüleriyle çeliştiğinde ortaya çıkar. Brunsson,1989.

¹⁴ Uluslararası organizasyonlardaki karar alma mekanizmaları ve karar alma süreci konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Reinalda, and Verbeek, 2004.

yoksun olmaları nedeniyle ülkelere fazla maliyet gerektirmezken özellikle iç politikada prestij kaynağı olarak görülmektedir (Vreeland, 2008: 70).

6. SONUÇ

"...yirminci yüzyılda uluslararası politik iktisat üzerine çalışmalar ihmal edilmiştir. Siyaset ve iktisat birbirinden ayrılarak analizler yapılmıştır...

*Sonuç olarak, uluslararası politik iktisat, uluslararası politika ve uluslararası iktisada indirgenmiştir."*¹⁵

Joan Edelman Spero

Geleneksel kamu yönetimi ve siyaset bilimi araştırma programları bir disiplin olarak devlet adı verilen organizasyonun işleyişini genel olarak dar bir bakış açısından, sadece kamusal yarar/toplumsal yarar perspektifinden ele alarak inceler. Kamu tercihi (public choice) ise metodolojik bireycilik, rasyonalite ve politik mübadele (catallaxy) ilkelerini esas alarak devlet adı verilen organizasyonun işleyişindeki başarısızlıkları daha gerçekçi biçimde görmemize imkân sağlamıştır.¹⁶ Kamu tercihi alanında çalışmalar yapan araştırmacıların geliştirdiği “devlet başarısızlığı” teorisi kamu yönetimi ve siyaset bilimine farklı bir bakışı açısı ve katkılar sunmuştur. Uluslararası politika (dış politika) ve uluslararası iktisat (dar anlamda dış ticaret) alanlarında araştırma yapanlar ise çok uzun yıllar kamu tercihi bakış açısının sunduğu geniş ufuktan uzak şekilde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Kamu tercihi teorisinin uluslararası ilişkilere bakış açısının temelinde “uluslararası politik iktisat” yaklaşımı hâkimdir. Kamu tercihi tıpkı ulus devletler gibi uluslararası organizasyonların da başarısızlığa mahkûm olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Kamu tercihi perspektifi içerisinde ulus devletler için geliştirilmiş olan “devlet başarısızlığı” teorisinin bir benzeri uluslararası organizasyonlar için de geçerlidir. Sahip-vekil ilişkisinden kaynaklanan sorunlar, mahkûm açmazı, merkezîyetçilik, bürokratik etkinsizlikler, aşırı ve gereksiz harcama ve israflar, çok-uluslu şirketlerin ve diğer çıkar ve baskı gruplarının uluslararası organizasyonlar üzerindeki etkileri, uluslararası çıkar ve baskı gruplarının rant kollama faaliyetleri, ulusal çıkarların ön plana alınarak “yararlı” global malların üretiminin desteklenmesi ya da “zararlı” global malların tüketiminin engellenmesi yönünde alınacak kararların geri plana itilmesi, kararların uygulamaya konulmasındaki gecikmeler, yetki karmaşası, meşruiyet

¹⁵ Spero, 1977:1-2.

¹⁶ Kamu tercihi teorisi konusunda detaylı bilgi için bkz. Aktan, 2019.

sorunu vs. uluslararası organizasyonların başarısız olmalarına neden olan başlıca faktörlerdir.

Kamu tercihi teorisi alanında yapılan araştırmalar global sorunların çözümünde uluslararası politik iktisadın iki kör bıçağının da fazla işe yaramadığını ortaya koymaktadır. Ne global regülasyon ne de global vergileme kolektif eylem sorunlarının, yararlı kamusal malların korunmasının ve geliştirilmesinin ve zararlı kamusal malların ortadan kaldırılmasının etkin bir çözümü bugüne değin olamamıştır.

Birleşmiş Milletler ve onun bünyesinde oluşturulmuş muhtelif birimler ya da girişimler yanı sıra diğer uluslararası organizasyonların kurumsal yapıları, karar alma mekanizmaları, oluşturdukları hukuk kuralları ve regülasyonlar, uluslararası düzeyde kabul gören meşruiyetleri, güç ve yetkileri, karar ve eylemleri düşünüldüğünde ulus devletlerden ayrı bir aktör olduklarına şüphe yoktur.

Birleşmiş Milletler gibi adı büyük, fakat gücü ve etkisi düşük olan uluslararası organizasyonların en başta kurumsal yapıları ve karar alma mekanizmalarının meşruiyetinin sağlanması önem taşımaktadır. Sadece en zengin ve en güçlü birkaç ülkenin egemenliği ve hegemonyası altında bulunan uluslararası organizasyonların tüm dünya milletlerini temsil eden bir kurum olmadıkları aşikârdır. Dolayısıyla adalet ve hakkaniyet temelinde bir meşruiyet sorgulaması yapılması ve meşruiyetin güçlendirilmesi elzem bir reformdur.¹⁷ Bu çerçevede global yönetim (global governance) ilkelerinin yeniden düşünülmesi, dizayn edilmesi, uluslararası organizasyonların görev ve yetkilerinin yeniden ele alınması gereklidir.¹⁸

Mevcut haliyle meşruiyeti sağlam olmayan, yaptırım gücü ve otoritesi zayıf muhtelif uluslararası organizasyonların uluslararası toplumun kangren olmuş yaralarını kesip atmakta çok başarılı olduğunu söylememiz mümkün değildir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere uluslararası politik iktisadın iki kör bıçağı

¹⁷ Uluslararası organizasyonların otoritesi ve meşruiyeti konusunda bkz. Hurd, 2008.

¹⁸ İyi yönetim (good governance) devlet yönetiminde temsil, katılım ve denetimin, etkin bir sivil toplumun, hukukun üstünlüğünün, yerinden yönetimin, yönetimde açıklık ve hesap verme sorumluluğunun, kalite ve ahlakın, kurallar ve sınırlamaların, rekabet ve piyasa ekonomisi ile uyumlu alternatif hizmet sunum yöntemlerinin ve nihayet dünyada gerçekleşen dijital devrime (yeni temel teknolojilerdeki gelişmelere) uyumun mevcut olduğu bir siyasal ve ekonomik düzeni ifade etmektedir. Global düzeyde iyi yönetim ilkeleri de ulusal düzeyde ifade edilen ve tanımlanan kavramla paralel düşünülmelidir. Aktan, 2015. Ulusal ve global düzeyde yönetim (governance) kavramı konusunda bkz. Weiss, 2000.

(global regülasyon ve global vergileme) da bugüne değin maalesef etkin çözümler sunamamıştır. Zararlı global kamusal mallarla mücadele edilirken gerekli finansman kaynağının nereden sağlanacağı ve mücadelede hangi aktörlerin rol alacağı konusu bize göre ikincil bir meseledir. Mesele sadece uluslararası parasal transferlere (uluslararası yardımlar) indirgenemez. Az gelişmiş ülkelerdeki kötü yönetimler altındaki devletlere yapılacak uluslararası yardımlar maalesef doğrudan yolsuzluklara kayma eğilimindedir. Öte yandan siyasi, askeri ve iktisadi anlamda güçlü olan ülkelerin kendi ulusal çıkarları etrafında politikaları yürürlüğe koymaları, samimiyet ve iyiniyetten uzak olmaları, adalet, hakkaniyet ve vicdanı geri plana itmeleri global sorunların çözümsüz kalmasına ya da ertelenmesine sebep olmaktadır. Gelişmiş zengin ülkelerin liderlerinin yılda birkaç kez bir araya gelip aile fotoğrafı çektirerek pozlar vermeleri, samimiyetten uzak şekilde el sıkışmaları uluslararası alanda barış, huzur, adalet, iktisadi kalkınma, refah gibi toplumsal amaçların gerçekleşmesine maalesef bir yarar sağlamamaktadır.

Hegemonyacı uluslararası düzenin sahipleri tarafından kurulmuş olan uluslararası organizasyonların statüko sahiplerinin çıkarlarına uygun olmayan reformları yürürlüğe koymaları neredeyse imkânsızdır. Uluslararası organizasyonlar belki de kör bıçak gibi işlevsiz kalması istenen kurumlardan başka bir şey değildir. Uluslararası hegemonyanın çıkarlarına hizmet eden bu kurumlar global anarşizmden bizi kurtaracak hiçbir güce sahip değillerdir. Uluslararası organizasyonlar kör bıçak gibi işe yaramaz, kesmeyen; fakat sürekli barış, özgürlük, adalet için yüksek sesle konuşan samimiyetsiz “*organize ikiyüzlülük*” sergilemekten başka bir şey yapmamaktadırlar.

Açıkça ifade etmek gerekir ki, uluslararası ilişkilerde daima hegemonya ve sömürü hâkim olmuştur. Bugün dünyaya barış, adalet, özgürlük, kalkınma ve refah vaat eden uluslararası organizasyonlar uluslararası güç odaklarının çıkarlarına tamamen teslim olmuştur. Uluslararası güç sahibi beş-on ülke kazananlar, diğerleri ise kaybedenlerdir. Beş büyük güce karşı koyacak ve “*dünya beşten büyüktür*” sloganını yüksek sesle seslendirebilecek ve bu uğurda mücadele edecek ülkeler hangileridir? Hepsinden önemlisi mücadele *Ruhu* nerededir? *Suyun* ya da *Rüzgarın* kuvveti neden ateşi söndürmeye yetmemektedir?

“Beş Güç,” dedi Egwene yumuşak sesle. “Toprak, Rüzgar, Ateş, Su ve Ruh. Erkeklerin en büyük güçler olan Toprak ve Ateş'i kullanmaları adil görünmüyor. Neden en büyük Güçler onların olsun?” Moiraine güldü. “Böyle mi

düşünüyorsun, çocuğum? Rüzgarın ve suyun aşındıramayacağı taş var mı? Suyun ya da rüzgarın söndüremeyeceği ateş var mı?”¹⁹

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar, çalışmanın tümüne tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. 2015. “İdeal Devlet ve İyi Yönetim: Temel İlkeler, Kurallar Ve Kurumlar”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi , 7 (1) , 50-60 .

Aktan, C.C. 2019. Kamu Tercihi İktisadı ve Anayasal Politik İktisat, Ankara: Seçkin Yayınları.

Aktan, C.C. 2016. “Faydalı” Global Kamusal Mallar ve “Zararlı” Global Kamusal Mallar, (Yayınlanmamış PPT Sunum).

Aktan, C. C. & Vural, İ. Y. 2003. Globalleşme, Fırsat mı, Tehdit mi?, Zaman Kitap.

Aktan, C.C. & Yay, S. ve Taşdelen, S., 2018. “Global Vergi Önerileri”, içinde. C.C.Aktan, Vergileme (Vergi Teorisi ve Vergi Politikası), Ankara: Seçkin Yayınları.s. 149-70.

Axelrod, R. & Keohane, R. O. 1985. “Achieving Cooperation Under Anarchy: Strategies And Institutions”. World Politics, 38(1), 226-254.

Balaam, D. N., & Dillman, B. 2018. Introduction To International Political Economy. London: Routledge.

---

¹⁹ Jordan, R. 2019. Dünyanın Gözü, Zaman Çarkı, 1. Cilt. (çev. N.Elçi), İstanbul: İthaki Yayınları.s. 194.

Barnett, M. & M. Finnemore, 1999. “The Politics, Power, and Pathologies of International Organizations”, *International Organization* 53, 4: 699-732.

Barrett, S. 2007. *Why Cooperate?: The Incentive to Supply Global Public Goods*. New York:

Bauman, Z. 1999. *Küreselleşme (çev, A.Yılmaz)*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bird, R. M., 2017. “Are Global Taxes Feasible?”, *International Tax and Public Finance*, 20: 1-29.

Brunsson, N. 1989. *The Organization of Hypocrisy: Talk, Decisions and Action in Organizations*, New York: John Wiley & Sons.

Carter D.B & Stone R.W. 2015. “Democracy And Multilateralism: The Case Of Vote Buying In The UN General Assembly”, *International Organizations*. 69(1): 1–33.

Cohen, B. 2008. *International Political Economy: An Intellectual History*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Demir, İ. 2020. “Devletlerarası Ekonomik İlişkileri Düzenleyen Uluslararası Örgütlerin Politik Ekonomisi: Devletler, Çıkar Grupları Ve Örgüt Bürokrasisi Kısacasında Küresel Yönetişim”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi • Cilt 15, Sayı 53, Ocak 2020*, ss. 1-35

Dreher, A. & Lang, V. F. 2016. “The Political Economy of International Organizations”, *CESifo Working Paper*, No. 6077, Center for Economic Studies and ifo Institute (CESifo), Munich

Dreher, A. & Michaelowa, K. 2008. “The Political Economy Of International Organizations”. *Review of International Organizations*, 3 (4), 331-334.

Dreher A, Gould M, Rablen M.D, Vreeland J.R. 2014. “The Determinants Of Election To The United Nations Security Council”. *Public Choice* 158(1–2): 51–83

Fratianni, M. & J. Pattison, 1982. “The Economics of International Organizations”, *Kyklos* 35, 2: 244-262.

Frey, B.S. & B. Gygi, 1990, "The Political Economy of International Organizations", *Aussenwirtschaft* 45, 3: 371-394.

Frey, B. S. 1984. "The Public Choice View of International Political Economy." *International Organization* 38(1): 199-223.

Frey, B. S. 1997. "The Public Choice of International Organizations". in: D. C. Mueller, *Perspectives on Public Choice*. Cambridge, Cambridge University Press: 106-23.

Gill, S 1988. *Global Political Economy: Perspectives, Problems And Policies*. New York: Harvester.

Gilligan, J.M. 2009. "The Transaction Costs Approach To International Institutions". In: Milner, H. V. & Moravcsik, A. (Eds.), *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics*. Princeton University Press.

Gilpin, R. 2001. *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton: Princeton University Press.

Gilpin, R. 2014. *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politigi*, İstanbul: Kripto Basım Yayım.

Grigorescu, A. 2007, "Transparency of Intergovernmental Organizations: The Roles of Member States, International Bureaucracies and Nongovernmental Organizations", *International Studies Quarterly* 51, 3: 625-48.

Grigorescu, A. 2013. "International Organizations and Their Bureaucratic Oversight Mechanisms: The Democratic Deficit, Accountability, and Transparency", in: *Routledge Handbook of International Organization*, ed. Bob Reinalda, London: Routledge, 176-88.

Hardin, R. 1982. *Collective Action*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Hardin, G. 1968. "The Tragedy Of Commons", *Science*, Vol 162. Issue 3859. Pp. 1243-48.

Hardin, G. 2003. "Orta Malların Trajedisi", (Çev. Y. Şahin), *Piyasa*, Cilt: 2, Sayı: 1 (Kış 2003), S. 13-26.

Hirst, P. & G. Thompson, 1998. Küreselleşme Sorgulanıyor, (Çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Hollyer J.R. & Rosendorff B.P. 2011. “Why Do Authoritarian Regimes Sign The Convention Against Torture? Signaling, Domestic Politics And Non-Compliance”. *Quarterly Journal of Political Science* 6(3-4): 275-327.

Hollyer J.R. & Rosendorff B.P. 2012. “Do Human Rights Agreements Prolong The Tenure Of Autocratic Ratifiers?” *Journal Of International Law Politics* 44(3): 791-811.

Hurd I. 2008. *After Anarchy: Legitimacy and Power in the United Nations Security Council*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Jordan, R. 2019. *Dünyanın Gözü, Zaman Çarkı*, 1. Cilt. (çev. N.Elçi), İstanbul: İthaki Yayınları.

Kanbur, R., T. Sandler & K. Morrison. 1999. *The Future of Development Assistance: Common Pools and International Public Goods*. Policy Essay 25. Washington, D.C.: Overseas Development Council.

Kaul, I. (ed). 2003. *Providing Global Public Goods: Managing Globalization*. Oxford: Oxford University Press.

Kaul, I. 2012. “Global Public Goods : Explaining Their Underprovision”, *Journal Of International Economic Law* 15 (3), 729-750.

Kaul, I. & Grunberg, I., & Stern, M. A. (Eds.). 1999a. *Global Public Goods*. New York: Oxford University Press.

Kaul, I., Grunberg, I. & Stern, M.A. 1999b. “Defining Global Public Goods”, in: I. Kaul, I. Grunberg & M.A. Stern (ed.), *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century*, United Nations Development Programme (UNDP), New York: Oxford University Press, 2-19.

Kuziemko, I., & Werker, E. 2006. “How Much Is a Seat on the Security Council Worth? Foreign Aid and Bribery at the United Nations”. *Journal of Political Economy*, 114(5), 905-930.

McMahon, F. 2001. *A Global Tax: Unworkable, Unnecessary and Dangerous*, Vencouver: The Fraser Institute

Mendez, R. P. 2001. *The Case for Global Taxes: An Overview*, New York: Expert Group Meeting on Innovations in Mobilising Global Resources for Development, 2-22.

Oatley, T. 2019. *International Political Economy*. 7th ed. London: Routledge.

Olson, M. 1965. *The Logic of Collective Action Problems: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge: Harvard University Press.

Oye, K. A. 1985. "Explaining Cooperation Under Anarchy: Hypothesis And Strategies", *World Politics*, 38(1), 1-24.

Öniş, Z. & Kutlay, M. 2014. "Uluslararası Politik Ekonomi", İçinde: Ş. Kardaş ve A. Balcı, *Uluslararası İlişkiler'e Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, İstanbul: Küre Yayınları., ss.1-11.

Posner, E.A. & Goldsmith, J. L. 2003. "International Agreements: A Rational Choice Approach". *Virginia Journal Of International Law*, 44(1): 113-144.

Reinalda, B. & B. Verbeek (eds.), 2004. *Decision Making Within International Organizations*, London/New York: Routledge.

Sandler, T. 1998. "Global and Regional Public Goods: a Prognosis for Collective Actions", *Fiscal Studies*, Vol. 19, No. 3, pp. 221-247.

Snidal, D. 1985. "Coordination Versus Prisoners' Dilemma: Implications For International Regimes And Cooperation". *American Political Science Review*, 79 (4), 923-942.

Spero, J.E. 1977. *The Politics of International Economic Relations*, London: Allen and Unwin.

Stiglitz, J. 2003. *Küreselleşme ve Büyük Hayal Kırıklığı*, İstanbul: Plan B Yayınları.

Stein, A.A. 1982. "Coordination and Collaboration: Regimes in An Anarchic" World. *International Organizations*, 36 (2), 299-326.

Steinberg, R. H. 2002. "In The Shadow Of Law Or Power? Consensus-Based Bargaining And Outcomes in the GATT/WTO". *International Organization*, 56(2), 339-374.

Sweeney, R. J. & R.D. Tollison and T.D. Willett, 1974. "Market Failure, the Common-Pool Problem, and Ocean Exploitation", *Journal of Law and Economics* 17. pp. 179-192.

Tollison, R. D. & T.D. Willett, 1976. "Institutional Mechanisms for Dealing with International Externalities: A Public Choice Perspective", in: R.C. Amacher and R.J. Sweeney, eds., *The Law of the Sea: U.S. Interest and Alternatives* Washington, D. C. : American Enterprise Institute.

Tollison, R. D., & T.D. Willett, 1979. "An Economic Theory of Mutually Advantageous Issue Linkages in International Negotiations". *International Organization*, 33(4), 425–449.

Tolstoy, L. 2009. *Tanrı'nın Egemenliği İçinizdedir*, İstanbul: Kaos Yayınları.

Vaubel, R. 1986. "A Public Choice Approach to International Organization." *Public Choice* 51(1): 39- 57.

Vaubel, R. 1994. "The Political Economy Of Centralization and The European Community". *Public Choice*, 81, 151–190.

Vaubel, R. 1996. "Bureaucracy At The IMF and The World Bank: A Comparison Of The Evidence", *The World Economy*, 19, 195–210.

Vaubel, R. 2004. "International Organization", in: *The Encyclopedia of Public Choice*, eds. Charles Rowley and Friedrich Schneider, New York: Kluwer.

Vaubel, R. 2006. "Principal-agent Problems in International Organizations", *Review of International Organizations* 1(2), 125-138.

Vaubel, R. 2013. "International Organizations", in: The Elgar Companion to Public Choice, Second Edition, eds. Michael Reksulak, Laura Razzolini and William F. Shughart, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 451-468.

Vaubel, R. 2015. "Rent Seeking in International Organizations", in: Companion to the Political Economy of Rent Seeking, eds. R. D. Congleton and A. Hillman, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 276-292.

Vaubel, R & T. D. Willett (Eds.), 1991. The Political Economy Of International Organizations: A Public-Choice Approach, Boulder, Colorado.

Vaubel, R. & Dreher, A. & Soylu, U. 2005. "Staff Growth In International Organizations: A Principal-Agent Problem? An Empirical Analysis". In: John-Ren Chen & David Sapsford (Eds.), Cooperative Global Governance By International Institutions: Principles And Challenges. Cheltenham.

Vreeland, J.R. 2019. "Corrupting International Organizations", Annual Review of Political Science, Vol. 22:205-222.

Weiss, F.T. 2000. "Governance, Good Governance and Global Governance: Conceptual And Actual Challenges", Third World Quarterly, Vol 21, No 5, pp 795– 814.

World Bank. 2000. Reforming Public Institutions and Strengthening Governance., A World Bank Strategy, November 2000. Washington DC: World Bank Publication.

World Bank. 2001. Poverty Reduction Strategy Papers: Source Book, World Bank.

World Bank İyi Yönetişim Arşivi : <http://www.worldbank/wbi/governance>

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

İKTİSADİ, SOSYAL VE EĞİTİM PERSPEKTİFİNDEN AHİLİK KURUMUNA GÜNCEL BİR BAKIŞ*

İlhan EROĞLU¹

Prof. Dr.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ilhan.eroglu@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4711-1165

Çetin BEKTAŞ

Prof. Dr.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: cetin.bektas@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0078-3469

Öz

Ahilik kurumu altıyüzyıl Anadolu'da faaliyet göstermiştir. 13.yy dan 19. yy a kadar faaliyet gösteren bu kurum öncelikle meslek birliği olarak kurulmuştur. Bu kurum zamanla büyüyerek toplumun iktisadi sosyal ve eğitim yapısını da etkilemiştir. Bu kurumun ilkeleri sosyal ve iktisadi paylaşım üzerine kuruludur. İktisadi ve adil paylaşım ile bireysel ve toplumsal mutluluk hedeflenmiştir. Aynı zamanda ahilik kurumu eğitim ve öğretime büyük önem vermiştir. Bu çalışmanın amacı; ahilik kurumunun iktisadi, sosyal ve eğitim uygulamalarını incelemektir. Bununla birlikte ahilik kurumunu güncel bakış açısıyla değerlendirmektir. Bir

---

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** ilhan.eroglu@gop.edu.tr

Atf (APA): Eroğlu, İ. & Bektaş, Ç., (2022), İktisadi, Sosyal ve Eğitim Perspektifinden Ahilik Kurumuna Güncel Bir Bakış, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 14 (2): 158-175., <https://doi.org/10.55827/ebd.1092461>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

diğer amaç ise elde edilen bulguları genç kuşaklara aktarmaktır. Ahilik kurumu ilkeleri toplumsal üretim ve paylaşım açısından önemli ilkeler sunmaktadır. Mesleki eğitimi ve hayatboyu öğrenmeği tavsiye etmektedir. Güncel bakış açısı ile ahilik kurumu yeniden değerlendirildiğinde, birey ve toplum için yararlı bilgiler elde edilecektir. Ortaya çıkan yeni fikirler toplumun ekonomik ve sosyal yaşamına olumlu katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ahilik, İktisadi hayat, Öğrenme, Sosyal hayat*

Alan Tanımı: *Ahilik, Ekonomik Hayat, Öğrenme, Sosyal hayat*

A CURRENT OVERVIEW OF AKHISIM FROM ECONOMIC, SOCIAL AND EDUCATIONAL PERSPECTIVES

Abstract

Ahi organization has operated in Anatolia for six centuries. This institution was active from 13th century to the 19th century and was established primarily as a professional association. This institution has grown over time and has also affected the economic, social and educational structure of the society. The principles of this institution are based on social and economic sharing. Individual and social happiness is targeted through economic and fair sharing. At the same time, the institution of Akhism has given great importance to education and training. The aim of this study is to examine the economic, social and educational practices of the Ahi organization. However, to evaluate the institution of Akhism from a current perspective. In addition to, another aim is to transfer the findings obtained from Ahi organization to the younger generations. The principles of the Ahi organization offer important principles in terms of both social production and sharing. Moreover, it also recommends vocational training and lifelong learning. When the Ahi organization is re-evaluated with a current perspective, useful information will be obtained for both the individuals and the society. The emerging new ideas will contribute positively to the economic and social life of the society.

Key Words: *Akhism, Economic Life, Learning, Social life*

JEL Codes: *M10, M21, M30*

1. GİRİŞ

Ahilik Anadolu’da Ahi Evran tarafından temelleri atılan bir meslek kurumudur. Bu kurum Osmanlı Devleti (1299-1922) döneminde meslek birliği olarak kurulmuştur. Daha sonra bu kurum gelişerek toplumun sosyal ve ekonomik alanlarında birçok faaliyet göstermiştir. Bu kurumun öğretileri tüm insanlık için önemli bir model sunmaktadır. Bu modelin güncel bakış açısıyla tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu kıymetli öğretiler, tarihin tozlu rafları içerisinde kalmaya devam edecektir. Bu ilkelerin yeniden değerlendirilmesi, toplumun sosyal ve ekonomik refahının yükselmesine katkı yapacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı; Ahilik kurumunu sosyal, iktisadi ve eğitim yönüyle yeniden anlamaktır. Bu çalışmanın bir diğer amacı ise, Ahilik kurumunun değerlerini modern bakış açısıyla değerlendirip ve günümüze aktarmaktır. Çalışmanın yöntemi; literatür taramasına dayanarak geçmişle bugüne dair bulgulardan özgün karşılaştırma yapma şeklindedir. Bu çalışma, ahilik kurumunun ilkelerini çağdaş yönetim yaklaşımları ile kıyaslama yapması nedeniyle özgün bir çalışma niteliğindedir. Bu nedenle literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Çalışma üç temel başlıktan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi ahiliğin ekonomik yaşamdaki rolünü değerlendirmektir. İkincisi ahiliğin sosyal yaşamdaki rolünü değerlendirmektir. Üçüncü ve son başlık ise Ahiliği öğrenen örgüt olarak değerlendirmektir.

2. AHİLİĞİ EKONOMİK YÖNDEN DEĞERLENDİRMEK

Ahilik kurumu üretim kaynaklarını rasyonel şekilde harekete geçiren iktisadi bir sistem kurmuştur (Bektaş, 2018:72). Bu sistem her bireyi üretici hale getiren bir sistem olması özelliği ile dikkat çekmektedir. Ahilik kurumuna üye olanlar hangi alanda yetenekleri gelişmiş ise ona uygun işte çalışırdı. İnsanların birden fazla işle uğraşmaları hoş karşılanmaz, bir kişi çok iş değiştiriyorsa, istikrarsız olduğu düşünülürdü. Ahilik kurumunda mümkün olduğunca iş değiştirmeden iş yaşamına devam etmek tavsiye edilmiştir (Ekinci, 1989:67). Bu şekilde kariyer yönetimi düzenli olarak sağlanmıştır. Saygınlık kazanmanın önemli faktörlerinden biri de bireyin ekonomik olarak kendine yetebilmesidir. Bir diğer ifadeyle “alan el değil, veren el” olmak tercih edilir. Veren el olmak için de azimle çalışmak gerekmektedir.

Çalışmanın ve kazanmanın temel amacı başkalarına muhtaç olmamaktır Aynı zamanda ihtiyaç sahiplerine de yardım etmektir. Ahilik kurumunda ekonomik yaşam ve etik ilker birlikte hareket etmiştir. Etik ilkeler olmadan bir ekonomi adaletsiz gelir dağılımına sebep olur. Ekonomi düşüncesinden uzak bir etik yapı bireyde tembellik oluşturur. Tembellik başarılı bir insana yakışan davranış değildir. Bu nedenle etik ile ekonomi arasında sıkı bir ilişki vardır (Tatlıoğlu, 2014:562). Bu yüzden ekonomisi zayıf olan bir toplum sadece başkalarına muhtaç olmaz, aynı zamanda birçok alanda pasif kalır.

Ahilik kurumu temel ilkelerini İslam dininin ilkelerinden almıştır. İslam dininin çalışmaya değer verdiği bilinen bir gerçektir. İslâmiyet, insanın çalışkan olmasını ulvi bir görev olarak kabul eder. Hatta kutsal kitap olan “Kur’an” çalışkan olmayı tavsiye eder. “Bilinsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur” (Kuran-I Kerim, 1986: Necm Suresi, 39). İslam Dini’nin peygamberi Hz. Muhammed’de "Sizin makbulünüz, âhiretini dünyası için, dünyasını da âhireti için terk etmeyendir” demiştir (Orman, Parlak, 2009:321). Bunun anlamı şudur: Ahilik, insanlara çok çalışmayı, kendine güvenmeği, borçsuz yaşamayı, dürüst olmayı tavsiye etmiştir (Çağatay, 1990:48). Hatta Ahilik Kurumu çalışmayı tanrıya ibadet olarak kabul etmiştir. Bu nedenle Ahilerin işletmeleri onların ibadet yerleri olarak kabul edilir. Çünkü işyeri “tanrıya giden yolun kapısı”dır. Bu kapıdan saygı ile girilir, saygı ile çalışılır, etik yoldan para kazanılır ve etik yoldan para harcanır (Ekinci, 1989:65). Bu ideal düşüncede, iş yeri kutsal bir mekân gibi kabul görür ve kutsal mekanlardaki hassasiyet algısı işyerine de sirayet eder. Bu düşüncenin genç kuşaklara yasmasıyla iş yerinin kutsal olduğu inancı pekişerek yeni nesilinde işine gerekli özeni göstermesi temin edilmiş olur. Ahilik kurumu, kaliteli üretim güçlü ekonomik yapıyı sağlamak için şu ilkeleri tavsiye etmektedir:

- *Ahilik öğretilerinde en önemli ilkelerden birisi hakkına razı olmaktır: Ahinin dürüst çalışması ve hakkına razı olması en önemli ilkelerden birisidir (Ekinci, 1989: 65). Hakkına razı olmak, diğer insanlara saygılı olmayı gerektirir. Hakkına razı olmayan insan, sürekli ihtiyaç hissi yaşar.*

- *Ahilikte her üye kendi yeteneğine göre istihdam edilir: İnsanlar yeteneklerine uygun işte çalıştırılmalıdır. Yeteneğine göre istihdam edilen personel işinde daha verimli olacaktır. Gençlik, kahramanlık ve cömertlik anlamına gelen “Fütüvvet” felsefesinde çalışmak kutsal olarak görülür. Bu nedenle her personel kendi yeteneğine uygun alanda görevlendirilmelidir. Post-modern yönetim yaklaşımlarından toplam kalite yönetiminde “hayat boyu istihdam” ahiliğin*

çalışma ilkeleri ile örtüşmektedir. Bedeni ve akli melekeleri müsaade ettikçe toplumdaki tüm bireylerin yeteneklerine göre hayat boyu istihdamı sağlanmalıdır.

- *Ahiler sosyal sorumluluk sahibidir:* İnsanların sadece kendi refahını düşünmemeli, aynı zamanda çevrelerindeki diğer insanları da düşünmelidir. Bir diğer ifadeyle egoist olmamalıdır. Bu yüzden belirli düzeyde maddi zenginliği olan herkes “fakirlerin hakkı” olan “zekâtı” vermelidir.

- *Stokçuluk yapmamak:* Fiyatı artırmak için ürün depolamak yasaklanmıştır (Soysal, 2013). Ahilikte sermaye düşmanlığı yoktur, fakat sermayenin yatırıma dönüştürülmesi anlayışı kabul edilir.

- *Müşterinin aldatılmaması:* Ahilik kurumunda müşterinin her türlü aldatılmasına izin verilmez. Defolu ürünlerin hatalı ve bozuk ürünlerin müşteriye satılması Ahi Kurumunda yasaklanmıştır. Zira malı satarken varsa özrünü söylemek, müşteriye bilgilendirmek temel etik kurallarından biri olarak kabul edilmiştir.

Ahi birliklerinde ekonomik yardımlaşmanın bir modeli “Orta Sandıkları”nda görülür. “Orta Sandığında” toplanan sermaye ile hammadde ve üretim araçları satın alınmaktadır (Ekinci, 1989:67; Öztürk, 2002:50). Orta Sandıklarının çalışma ilkeleri günümüzdeki “kooperatif işletmelerine” benzemektedir. John B. Higgins (1944) bu benzerlik üzerinde durmuş ve dünya kooperatifçiliğinin oluşmasında Ahilik kurumunun önemli etkileri olduğunu söylemiştir. Kooperatifçiliğin temel ilkeleri; demokratik idare, karşılıklı yardımlaşma ve üyelere sosyal yardım sağlamadır (<http://www.tarimkutuphanesi.com/>).

Sendikacılığın ilk örneklerinin Ahilik kurumunda olduğu görülür (Bektaş, 2018:76). Ödenen aidatların bir kısmı üyeleri için evlilik, doğum yardımı, tedavi gibi giderlerde kullanılmıştır. İşletmecilik faaliyetlerinde özgürlük, özel mülkiyet hakkı, ticaretin yasallığı ahiliğin temel ilkeleri içerisinde kabul edilir (Öztürk, 2002:48). Bununla birlikte müşteri ilişkilerinde doğruluk, vefa (sadakât) ilkeleri kabul edilmiştir (Kapu ve Aybas, 2009:87). Ahilik ilkeleri toplumsal bozulmaya yol açan yolsuzluk, rüşvet, haksız kazanç gibi olumsuzlukların ortadan kaldırılmasında önemli ilkeler sunmuştur (Karagül, 2012:9). Bu beklenti çalışmayı kutsal bir ibadet olarak kabul eden Ahilik felsefesiyle sağlanabilir. Böylece toplumda Ahiliğin sunmuş olduğu ekonomik refah ve yardımlaşma felsefesi yeniden gerçekleştirilebilir.

3. AHİLİĞİ SOSYAL YÖNDEN DEĞERLENDİRMEK

Ahilik kurumu toplumun sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel yaşamında etkili olmuştur. Ahilik kurumunun temelleri “fütüvvetçiliğe” dayanmaktadır. Fütüvvetçilik; soy temizliği, mertlik, yiğitlik, gençlik ve cömer olayı ifade etmektedir (Tatlıhoğlu, 2014:557). Fütüvvetçiliğin niteliği anlaşılmadan Ahilik tam olarak anlaşılabilir. Zira Ahilik temel öğretilerini fütüvvetçilikten almaktadır. “Fütüvva” Arapça dilinde “gençler” anlamına gelir (Öztürk, 2002:45). Ahiliğin nizamnamelerine, "Fütüvvetname" adı verilmektedir (Bektaş, 2018:56). Ahi vizyonunun temel değerlerini oluşturan, öğretiler fütüvvetnamelerde yer almaktadır. Bu nedenle “fütüvvet” felsefesi kabul etmek, aynı zamanda İslam inancının şartlarının da kabul anlamına gelmektedir (Sancaklı, 2010:6). Fütüvvetnamelerde belirtilen etik kurallar, o dönemde yaşayan insanların çoğu tarafından benimsenmiş ve tümü 740 kurala bağlanmıştır (Özerkmen, 2004:71). Ahilik kurumunda toplumsal değerlere önem verilmiştir. Bir diğer ifadeyle “değerler eğitimi” ne önem verilmiştir. Değerler eğitiminin sağlam ve kurumsal olması kurumun da uzun yıllar devamını sağlamıştır.

3.1. Ahilik Kurumunun Yönetim Yapısı

“Ahi baba” kurumu en üst güzeye yöneten kişidir. Bu yönetim kapsamında; üretim planlamasından denetime kadar bir çok süreç yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Fransız yönetim bilimci Henry Fayol’un sunmuş olduğu yönetim fonksiyonları Ahilik kurumunda uygulanmaktadır (Erbaşı, 2012:1328).

Ahilik kurumu toplumun tüm katmanlarını kapsamaktadır. Ahiler içerisinde üst düzey yöneticiler, doktorlar, kamu yöneticileri yer almıştır. Bir diğer ifadeyle ahilik, toplumun tüm katmanlarında kabul görmüştür.

Ahilik kurumunun organizasyon yapısı temel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; yönetim kademesinde olanlar ve yönetim kademesinde olmayanlardır. Yönetim kademesinde olanlar şunlardır: “Yiğitbaşılık, kethüdalık, nakiplik, şeyhlik ve idare heyeti”dir. Yönetim kademesinde doğrudan olmayanlar ise “üyelerlik ve kadılıktır” (Bektaş, 2016:238). Üyelerlik ve kadılık kurumları kısaca şu şekilde açıklanmaktadır:

Üyelerlik (Ombudsman): Üyelerlik, toplum adına denetim görevi gören bir birimdir. Batı dünyasında “Ombudsmanlık” adıyla bilinmektedir. Türkiye’de ise “2012 yılında kurulmuş olan Kamu Denetçiliği Kurumu niteliğindedir. Toplumun

diğer katmanlarında olduğu gibi ahilik kurumunun üyeleri tarafından gerçekleştirilen faaliyetler üyelerlik tarafından denetlenir ve gereken işlemler yapılırdı” (Bektaş, 2018:64). Üyelerliklerin çözemediği sorunlar “Kadılığa” aktarılırdı.

Kadılık: Genel hukuk kurallarının tesis edildiği ve yürütüldüğü birimdir. Her türlü uyuşmazlığın en üst derece çözüm yeridir.

3.2. İç ve Dış Denetim Yapısı

Ahilikte, işletmelerde iç denetime büyük önem verilmiştir (Soysal, 2013:14). Müşterinin aldatılması ve onlara defolu mal satılması ahiliğin ilkeleri dışındadır. Çünkü etik ticaret ancak doğru ve adil bir denetimle mümkün olabilir. Etik ticareti benimseyen satıcıların şu ilkelere uyması gerekir (Sancaklı, 2010:12): Defolu ürünün müşteriye verilmemesi, müşterinin aldatılmaması, patent hakkına saygı gösterilmesi ve ölçüye dikkat edilmesidir.

Ahi kurumunda dış kontrol mekanizmalarından birisi de rutin işletme denetimleridir. “Ahi baba” veya “Yiğitbaşı” her fırsatta işletmeleri denetlerdi. Günümüzde kullanılan “*pabucun dama atılması*” deyimini buradan gelmektedir (Erbaşı, 2012:1327). Dolayısıyla hileli üretim yapan işletmenin topluma duyurulması, hileli üretimde caydırıcı rol oynamaktadır.

Ahiliğin iş etiği ilkeleri “bireyci-egoist” değildir. Bu şekilde hem birey hem de toplum ezdirilmeden korunmuştur. Ahilikte temel ilke, organizasyona üye olanların eşit kabul edilmesidir. Ahiliğin sosyal dayanışma ruhu sayesinde yolsuzluk ve etik dışı davranışlara fırsat verilmemiştir (Özerkmen, 2004:73). Ahilik kurumunun temelinde sevgi, saygı ve yardımlaşma ilkeleri bulunmaktadır. Bununla birlikte iş yaşamında işin hilesiz olması, karın da belli orada sınırlandırılması kabul edilmiştir (Durak, Yücel, 2010:160). Bu amaç ahiliğin “yaşa-yaşat” felsefesini çok güzel açıklamaktadır. Böylece ahilik kurumu üyeleri hem bu dünya için, hem de diğer dünya için başarılı olmayı hedeflemişlerdir (Anadol, 1991: 64). Bu nedenle yardımlaşma ve dayanışma duygusu içerisinde çalışmışlardır.

4. AHİLİK VE ÖĞRENEN ÖRGÜT

Ahilik kurumunu günümüzdeki learning organization olarak nitelendirmek mümkündür (Ünsür, 2020:321). Zira Ahiliğin temel ilkeleri bilginin üretilmesi,

paylaşılması ve yaygınlaştırılması üzerine kuruludur. Bunun örnekleri “fütüvvetnamelerde” görülmektedir. Ahilik sürekli öğrenmeye değer vermiştir. Bununla birlikte işletmeleri finansal, çevresel, ekonomik ve teknolojik yönlerden analiz ederek stratejiler oluşturmaya çalışan bir yaklaşım sunmaktadır (Babacan ve Eriş, 2006:91). Ayrıca Ahilik, üyelerinin bireysel ve takım olarak eğitimine büyük önem vermiştir. Bu bağlamda örgütlerde öğrenme konusu üç temel başlık altında incelenmektedir. Bunlar; bireysel öğrenme, takım halinde öğrenme ve örgütsel öğrenmedir. Bu üç öğrenme türü aşağıda açıklanmaktadır.

4.1. Bireysel Öğrenme

Öğrenme; “*bir deneyim ya da bilginin sonucunda davranışlarda meydana gelen sürdürülebilir ve kalıcı değişimler*” şeklinde tanımlanmaktadır (Kalder, 1998:19). Ching ve arkadaşları bir kurumun sekiz temel fonksiyonunu sayarken, bunlardan birisinin bireysel ve kurumsal öğrenme olduğunu ifade etmiştir (Bennet ve Tomblin, 2006:289). Gephart ve Marsich (1996:34) ise öğrenmeyi üçe ayırmıştır. Bunlar; bireysel öğrenme, takım öğrenimi ve örgütsel öğrenmedir. Bireysel öğrenme, öğrenen organizasyon için temel oluşturmaktadır. Çünkü organizasyonlar bireyler vasıtasıyla öğrenirler. Bununla birlikte bireysel öğrenme, organizasyonel öğrenmeyi garanti etmez. “Ancak, bireysel öğrenme olmadan da organizasyonel öğrenme gerçekleşemez” (Senge, 1996:155). O halde organizasyonel öğrenme bireysel öğrenme ile başlamaktadır. Bireysel öğrenme için yalnızca teknik yetenek değildir, fakat aynı zamanda görev bilinci de gereklidir (Dovey ve White, 2005:246). Kendini geliştirmeye adanmış ve görev bilincine sahip bireyler daha kolay öğrenirler. Öğrenmeyi sağlayan en önemli faktörlerden birinin “ihtiyaç” olduğu bilinmektedir. Bu nedenle öncelikle bireye eğitime ihtiyacı olduğu öğretilmelidir.

Ahilik kurumunda çalışanların yetiştirilmesine büyük önem verilmiştir. “Uzun süreli istihdam, yavaş terfi ve uzmanlaşmaya dayalı iş bölümü esastır” (Durak, Yücel, 2010:157). Bu felsefe ile Ahilik kurumu yetişmiş iş gücünden ve personel tecrübesinden en üst düzeyde yararlanır.

Günümüzde Avrupa literatüründe yer alan mentorluk eğitimi ile Ahilikteki usta-çırak eğitimi arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. Usta-Çırak eğitimi modeli, personel için hem mesleki bilgi, hem de danışmanlık açısından yararlıdır.

İçinde bulunduğumuz çağda bilgi hergeçen gün değerlendirilmektedir. Bu yüzden uzun dönemde sürdürülebilir rekabet ancak entelektüel sermaye ile elde edilebilir

(O'Keeffe, 2006:293). “Bilgiyi etkili kullanabilen kurumlar rekabet avantajına sahiptir. Bu avantaj onlara katma değeri yüksek ürün üretme imkânı sunar. Bilgi yönetimi genel olarak; doğru zamanda, doğru kişilere, bilgiyi sağlayarak, onların performansını arttırma çabası olarak tanımlanır” (Chen, 2006:176). “Yetiştirme personelin performanslarını yükseltmeleri amacıyla eğitilmelerini kapsamaktadır” (Alpugan vd.,1993:448). Yetiştirme programlarıyla personel mevcut bilgisini tazeleyerek kendini yenileme imkanı bulur. Ayrıca kariyer yönetimi de kurumsal başarıyı artırıcı rol oynamaktadır (Khandekar, Sharma, 2005: 211). Bu nedenle terfi faaliyetlerinde liyakata önem verilmesi gerekmektedir.

Hizmetiçi eğitim bireyin mevcut ve olması gereken bilgi ve becerileri arasındaki farkın kapatılması için yapılan eğitim çalışmasıdır (Akat, 1984:374). Hizmetiçi eğitimin temel amacı, personeli yeni becerilerle donatmak ve onlara görevlerine ilişkin yeni bakış açıları kazandırmaktır. Hizmetiçi eğitimden sonra da personelin performansı tekrar ölçülmelidir. Bu şekilde hizmetiçi eğitimin verimlilik düzeyi belirlenmiş olacaktır.

İşletmede personele uygulanabilecek hizmetiçi eğitim programı türleri aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (Tetik, 1992:147):

Oryantasyon Eğitimi: Kuruma yeni gelen personele uygulanan eğitim programıdır. Bu eğitim programı, çalışanlara iş ortamında öğrenme kazandırır (Schulz, 2005:493). Oryantasyon, personel için üç açıdan önem taşımaktadır. Bunlar (Bingöl, 2003:201):

- İşletme ve görevle ilgili olumlu bir izlenim yaratma,
- Kişiler arası kabulü artırma,
- Bireysel ve kurumsal performansı arttırmaktır.

Temel Eğitim: Personel için temel olan ilk etapta gerekli olan bilgilerin verildiği eğitimi kapsar.

Geliştirici Eğitim: İşletmede halen çalışan personelin kendi alanı ile ilgili konularda kendini geliştirmesini sağlayan eğitimidir.

Tamamlayıcı Eğitim: İşletme içerisinde farklı bir bölümde görevlendirilecek personele uygulanan eğitimidir.

Yükselme Eğitimi: İşletme içerisindeki personelin terfi alması için uygulanan eğitim programıdır.

Özel Alan Eğitimi: İşletmede personelin özellik gerektiren işlerde çalıştırılması için verilen eğitimidir.

Ahilik kurumunda hizmetiçi eğitim programları başarı ile uygulanmıştır. İşe giriş ve terfi törenleri gerçekleştirilmiştir. Böylece personel için özel ve anlamlı törenler düzenlenmiştir. Kurumsal kültürün gelecek nesile aktarılması için, usta-çırak sisteminin işletilmesine azami önem verilmiştir. Bu şekilde törenlerin düzenlenmesi ve personelin belge ile ödüllendirilmesi örgütsel bağlılığı artıracaktır.

Ahilik kurumundaki hiyerarşik yapı kısaca şu şekildedir:

Yiğit: Yetenekli ve on yaşından büyük olmayan erkek çocuklar birlenerek, bunlara Yiğit adı verilirdi.

Yamak: Yamak olmak için çocuğun en fazla on yaşında olması gerekirdi. İş devamı için ailesinin muvafakatı gereklidir.

Çırak: Çıraklar, meslek okulunda ustaların gözetiminde eğitilmeleri gerekirdi.

Kalfa: Çıraklıktan sonraki kariyer basamağı “kalfalık”tır. Kalfalığa yükselmek için üç yıl çırak olarak çalışmak gerekirdi. Terfiler lonca odalarında yapılırdı. “Kalfaların en kıdemlisi hizmet ve rehberlik görevini yerine getirirdi. Orada bulunan bir hoca da dua ederdi. Daha sonra herkes ayağa kalkar, lonca başkanı kendisine sanat ve ticaret hakkında gerekli tavsiyelerde bulunurdu” (Akbaş vd., 2018:173).

Üstat (Usta): Kalfa üç yıl çalıştıktan ve ustasının onayı ile ustalığa yükselirdi. Üç yıllık süre içerisinde görevlerini dikkatli ve titiz olarak yerine getirmiş olması gerekirdi.

4.2. Takım Halinde Öğrenme

Takım halinde öğrenme, birlikte öğrenme sürecini başlatmada çok önemlidir (Schianetz vd., 2007:1485). Çünkü takım halinde öğrenmede üyeler birbirini motive ederler (Donnellon, 1998:202). Takım halinde öğrenmeyi sağlamak için üyelerin ortak vizyona sahip olmaları gerekir (Schianetz vd., 2007:1485). Takım öğrenmesi örgütsel öğrenmeyi sağladığı için çok önemlidir. Bu bağlamda, takım halinde öğrenmenin üç boyutu bulunmaktadır. Bunlar (Senge, 1996:257):

- *Sorunlar üzerinde birlikte düşünmek:* Takım üyeleri sorunların çözümü için bireysel değil, birlikte çalışır. Birlikte çalışmak da işletmede sinerji yaratır.

- *Yenilikçi, eşgüdümlü eyleme geçmek:* Kurumdaki her üye takımın diğer üyelerini tamamlayıcı rol oynar. Böylece sorunların çözümünde birlikte harekete ederler.

- *Takımın diğer takımlarla ilişkisini geliştirmek:* Öğrenen takım, diğer öğrenen takımlarla iş birliği içinde olmalı ve onları takip etmelidir.

Ahilik kurumunun en temel ilkelerinden birisi “takım halinde öğrenme” dir. Özellikle uzun kış geceleri düzenlenen eğitim programları buna örnek olarak verilebilir. “Yaren sohbetleri” olarak adlandırılan bu toplantılar 20-25 kişilik gruplar halinde gerçekleştirilirdi. “Bu gelenek çalışma hayatında yüzyılları aşan birikimlerden çıkan bir iş kültürünün oluşmasını sağlamıştır” (Durak ve Yücel, 2010:162).

Ahilik kurumundaki eğitimin amaçları şu şekilde özetlenebilir:

- Bireyi eğitmek ve üretici hale getirmek,
- Üretici, paylaşımcı ve mutlu bir toplum kurmak,
- Toplumda karşılıklı anlayış ve güven oluşturmak,
- Bireylerin atıl kalmasını önleyip, ona meslek kazandırmak
- Toplumda işsiz yani atıl kişi bırakmamaktır.

4.3. Örgütsel Öğrenme

Örgütsel öğrenme konusundaki araştırmalar 1980’lerin ortalarından bu yana artarak devam etmektedir (Bennet ve Tomblin, 2006:289). Örgütsel öğrenme, bireyler ve takımlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu nedenle bireyin, öğrenen birey olması gereklidir. Bu bağlamda bireysel öğrenme, bireyin fiziksel, duygusal ve bilişsel durumu göz önüne alınarak sağlanır (O’Keeffe, 2006:293). Bu bütünlüğe ulaşan bireyler etkili takım haline gelirler. Etkili takımlar da etkili örgütü oluştururlar.

Öğrenen örgütte; sürekli öğrenme, uyum özelliği ve çalışanlara fikir aşılama görülmektedir. Bununla birlikte öğrenen örgütte tecrübeler tüm üyelerle paylaşılır (Chermack vd., 2006:767). Kurumsal öğrenme tek başına bir disiplin değil, aynı zamanda psikoloji, yönetim bilimi ve antropolojiden oluşan disiplinler arası bir konudur (Carmeli, 2007:3). Sosyal çalışma ortamı çalışanları psikolojik olarak

rahatlatacak şekilde tasarlanmalıdır. Ahilik kurumu da sosyal çalışma ortamını kabul etmektedir. Bunun için Ahilik “*hep birlikte büyük hedeflere yürümek*” ilkesiyle hareket etmiştir. Örgütsel öğrenme, kurumun çok yönlü ve esnek olmasını gerektirmektedir (Özerkmen, 2004:60). Örgütsel öğrenme aynı zamanda kurumsal çevikliği de sağlar. Örgütsel çeviklik işletmenin sürekli dinamik stratejiler geliştirmesiyle mümkün olabilir (Wall, 2005:37).

Örgütsel öğrenme, uzun vadede bilgiyi üretme ve sürekli hale getirmeye bağlıdır (Kalder, 1998:32). Bireysel öğrenme eğitim ve deneyimle sağlanırken, örgütsel öğrenme, kültürünün yeni bireylere aktarılmasıyla sağlanır. Bu nedenle, öğrenen örgüt kurmak isteyen yöneticiler, bireysel, takım ve kurumsal öğrenmeğe odaklanmalıdırlar. Öğrenen örgütler sahip oldukları bilgiyi yeni bilgi ve görüşlerle birleştirme yeteneğine sahiptirler (Garvin, 1993:4).

Örgütsel öğrenmenin ayırt edici niteliği, problemleri çözmek için yeni yöntemler önermesidir. Peter Senge, “Beşinci Disiplin” adlı eserinde (Russel, 2006:24), örgütsel öğrenmeye vurgu yapmaktadır. Yazar beş öğrenme disiplini şu şekilde sıralamaktadır: *sistem düşüncesi, personel üstünlüğü, fikri modeller, paylaşılan vizyon ve kurumsal öğrenmedir.*

Öğrenen bir kurum kültürü şu özellikleri kapsamaktadır (Gephart ve Marsich, 1996:34):

- Yenilikleri destekleme ve personeli ödüllendirme,
- Diyalog yoluyla gelişmeleri izleme,
- Risk alma ve deneme,
- Görünmeyen ve paylaşılan hataları öğrenmeleri için çalışanlara zaman tanıma,
- Çalışanlarına hoşgörülü davranarak değer vermek.

Öğrenen örgütler kendi temel yeteneklerini birleştirerek daha yüksek yeteneklere ulaşırlar. Zira, öğrenen örgütler personelinin yetkilendirmekte ve yaratıcılığa teşvik etmektedirler (Hodgetts vd., 1994:12).

Öğrenen örgütler etik ilkelerle hareket ederler. Ahilik kurumundaki öğrenen örgüt kültürü, bu kurumun uzun yıllar yaşamasını sağlamıştır (Ünsür, 2020:322). Öğrenen kurumlarla ilgili çalışmalar incelendiğinde beş temel özellik ortaya çıkmaktadır. Bunlar (Chinowsky vd., 2007:217):

- *Liderlik*: Kurumun öğrenen bir kurum olması için liderin buna inanması ve desteklemesi gerekmektedir.
- *Süreç ve alt yapı*: Yönetim sürecinin tamamlanması ve teknik altyapının sağlanması öğrenen bir kurum için gereklidir. Ayrıca bilgi yönetimi ile yeni bilgilerin kurumsallaştırılması sağlanmalıdır.
- *İletişim*: Yönetici ve personelin kurumsal iletişimi etkin kılması önemlidir. İletişimin etkili ve sağlıklı olması örgütsel öğrenmeye katkı yapacaktır.
- *Eğitim*: Öğrenen bir kurumda hem yöneticiler, hem de çalışanlar için eğitim fırsatı oluşturulmalıdır.
- *Kültür*: Öğrenen kurumun bir diğer özelliği ise verimliliği artırıcı bir kültürün oluşturulmasıdır. Bu kültür, kurumdaki tüm bireyleri destekleyici ve ödüllendirici olmalıdır.

Yukarıda sayılan faktörler bir araya geldiğinde bir kurum “öğrenen kurum” haline gelebilir. Öncelikle, çalışanlar arasında iş birliği ve iletişim sağlanmış olur. Böylece personele daha huzurlu çalışma zemini hazırlanır. Bu şekilde personel bilgi ve deneyimlerini daha rahat paylaşır. Böylece yeni mal ve hizmetler konusunda yenilik yapabilirler.

“Doğal olarak bu tür etik değerlere sahip olabilen bir toplumda kişilerin hayata bakışı bireysel değil, toplumsal çizgide olacaktır. Bu demektir ki kişiler davranışlarında bireysel çıkarlarından önce çevresindeki kişilerin çıkarlarını dikkate alacaklardır. Bu da sosyal sorumluluğun gelişmesini ve sosyal sermaye birikiminin belli bir düzeye ulaştığının göstergesidir” (Karagül, 2012:8). Sürekli öğrenen birey ve takımlar birikimlerini buldukları örgüte aktarırlar. Bu şekilde toplumun sosyal ve ekonomik olarak gelişmesi sağlanabilir.

5. SONUÇ

Ahilik kurumu temel ilkelerini “fütüvvetçilikten” almaktadır. Bu yüzden ahilik kurumunun tam olarak anlaşılması için fütüvvetçilik düşüncesinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Ahilik ilkeleri toplumun tüm kesimlerini 13.yy.dan 19.yy a kadar olumlu yönde etkilemiştir. Bu kurum sosyal ve iktisadi yaşam modeliyle toplumu yönlendirmiştir. Bir diğer ifade ile topluma sosyal ve ekonomik değerler modeli sunmuştur. Sunulan bu değerlerin güncel bakış açısı ile yeniden değerlendirilmesi

gerekmektedir. Bu değerlerin gelecek nesillere kültür mirası olarak aktarılması çok önemlidir.

Eğitimde bireylere “toplum değerleri” konusu öğretilmeli ve sürekli hale getirilmelidir. Ahiliğin ilkeleri “bireyci-egoist” değil, birlikte üretme ve paylaşma fikrine dayanmaktadır. Ahilikte temel değer olan işin ve işyerinin kutsallığı düşüncesi bireylerde sürekli canlı tutulmalıdır. Toplumdaki eğitilmiş ve uzman bireylerin “hayat boyu istihdamı” sağlanmalıdır. Bunun yanında personelin uzmanlığına dayalı bir iş bölümü sağlanmalıdır. Bir diğer ifadeyle görevlendirmede liyakat esasına göre davranılmalıdır. Üretim ve tüketim alanlarında kooperatiflerin yaygınlaşması desteklenmelidir. Bu şekilde üreticinin uygun finans kaynağına erişimi sağlanabilir. Değerler eğitimi ile gerekli teknik eğitimin birey, takım ve kurum temelli verilmesi sağlanmalıdır. Eğitimlerde uygulamalı eğitime ağırlık verilmelidir. Staj uygulamaları daha aktif hale getirilmelidir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akat, İ., (1984), İşletme Yönetimi, Üçel Yayıncılık Dağıtım, İzmir.

Akbaş, H. E., Bozkurt, S. & Yazıcı, K., (2018), “Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı Ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması” Muhasebe Ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi Eylül Özel Sayı, 165-202

Alpugan O., Oktav, M., Demir, M. H & Nurel Ü., (1993), İşletme Ekonomisi Ve Yönetimi, Beta Basım Yayım, No:393, İstanbul.

Anadol, C., (1991), Ahilik Kültürü Ve Fütüvvetnameler, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara.

Babacan, M. & Engin D. E., (2006), “Pazarlamada Vekâlet Teorisi Ve Kavramsal Bir Model Geliştirme” H.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 24, Sayı 1, 89-110.

Bektaş, Ç., (2016), İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk, Beta Basım, Yayım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Bektaş, Ç., (2018), “Ahilik Kurumunun İslami Temelleri Ve Günümüze Yansımaları”, içinde:İslami Düşünce Ekseninde İktisadi-Mali-Politik Meseleler (Editör: İlhan Eroğlu, Serkan Kekevi, Yusuf Temur), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 53-80.

Bennet, A. & Tomblin, M. S., (2006), “A Learning Network Framework For Modern Organizations” The Journal Of Information And Knowledge Management Systems, 36, 289-303.

Bingöl, D., (2003), İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta Basım Yayım A.Ş., 5.Basım, İstanbul.

Carmeli, A., (2007), Social Capital, Psychological Safety And Learning Behaviors From Failure In Organizations, Long Range Planning, 40 (1), 30-44.

Chen, L., (2006), Effect Of Knowledge Sharing To Organizational Marketing Effectiveness In Large Accounting Firms That Are Strategically Aligned, The Journal Of American Academy Of Business, 9(1), 176-182.

Chermack, T., Lynham, J. S. & Merwe, L. V. D., (2006), Exploring The Relationship Between Scenario Planning And Perceptions Of Learning Organization Characteristics, Futures, 38, 767-777.

Chinowsky, P.S., Molenaar, K. & Bastias, A., (2007), Measuring Achievement Of Learning Organizations In Construction, Engineering, Construction And Architectural Management, 14(3), 215-227.

Çağatay, N., (1989), Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ttk Basımevi, Ankara.

Çağatay, N., (1990), Ahilik Nedir?, TTK Basımevi, Ankara.

Donnellon, A., (1998), Takım Dili, (Çev: Osman Akınhay), Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Dovey K. & White, R., (2005), “Learning About Learning In Knowledge-Intense Organizations”, The Learning Organization, 12(3), 246-260.

Durak, İ. & Yücel, A., (2010), “Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri Ve Günümüze Yansımaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 151-168.

Ekinci, Y., (1989), Ahilik, TTK Basımevi, Ankara.

Erbaşı, A., (2012), “Ahi Teşkilatında Yönetim Fonksiyonlarıyla İlgili Uygulamalar”, Turkish Studies, 7(2), 1321-1331.

Garvin, A. D., (1993), Öğrenen Bir Organizasyon Kurmak, Bizden Haberler Özel Eki, Ağustos-Eylül.

Gephart M. A. & Victoria J. M., (1996), “Learning Organizations Come Alive” Training & Development, 50(12), 34-46.

Hodgetts R. M., Luthans, F. & Sang M. L., (1994), New Paradigm Organizations: From Total Quality To Learning To World-Class, Organizational Dynamics, 23(3), Winter, ss. 4-19.

http://www.tarimkutuphanesi.com/kooperatif_nedir?_kooperatifciligin_tarihcesi_00474.html (Erişim: 20.03.2022)

Kalder, (1998), Öğrenen Organizasyonlar, Kalder Yay., No:16, 2.Basım, İstanbul.

Kapu, H. & Aybas, M., (2009), “Yahudi, Hıristiyan Ve İslam Geleneklerinde İş Ahlakına Bakış: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 23(1), 73-94.

Karagül, M., (2012), “Ahilik Ve Sosyal Sermaye Bağlamında İş Ahlakı Ve Üretim İlişkisi”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 32, 1-16.

Khandekar, A. & Anuradha S., (2005), “Organizational Learning In Indian Organizations: A Strategic Hrm Perspective”, Journal Of Small Business And Enterprise Development, 12(2), 211-226.

Kuran-I Kerim, (1986), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Yayın No:217, Ankara.

O'keeffe T., (2006), Toward Zero Management Learning Organizations, Handbook Of Business Strategy, Emerald Group Publishing Limited.

Orman, S. & Parlak, Z., (2009), İşletmelerde İş Etiği, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2009-23, İstanbul.

Özerkmen, N., (2004), "Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri Ve Temel Toplumsal Fonksiyonları-Sosyolojik Yaklaşım", Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C:44, Sayı:2, 57-78.

Öztürk, N., (2002), "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi Çalışma Hayatı Ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:7, 43-56.

Russel, K. E., (2006), Examinations Of Leader Effect Behavior Within Successful Fortune 100 Companies, Doctoral Dissertation, Capella University, Umi Number: 3237802.

Sancaklı, S., (2010), "Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi", İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, 1-28.

Schianetz, K., Lydia K. & Lockington, D., (2007), "The Learning Tourism Destination: The Potential Of A Learning Organization Approach For Improving The Sustainability Of Tourism Destinations", Tourism Management, 1485-1496.

Schulz, K. P., (2005), "Learning In Complex Organizations As Practicing And Reflecting A Model Development And Application From A Theory Of Practice Perspective", Journal Of Workplace Learning, 17(8), 493-507.

Senge, P. M., (1996), Beşinci Disiplin, (Çev: Ayşegül İldeniz, Ahmet Doğukan), Yapı Kredi Yay. 3. Baskı, İstanbul.

Soysal, A., (2013), "İşletmelerin Başarısında Ahilik İlke Ve Uygulamalarının Önemi: Bir Değerlendirme", Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası, Cilt:27, Sayı:2, ss.6-19.

Tatlıhoğlu, K., (2014), “Ahi Evran’ın Öğretileri Bağlamında Günümüzün Sosyoekonomik Sorunlarına Genel Bir Bakış”, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir.

Tetik, S., (1992), “İşletmelerde İşbaşı Eğitim Programı Ve Bir Otelde Uygulama”, Turizm Eğitimi Konferansı, Turizm Bakanlığı, 9-11 Aralık, 1992, 143-158.

Ulrich, D., Glinov V. & Mary, A., (1993), High-Impact Learning: Building And Diffusing Learning Capability, *Organizational Dynamics*, 22(2), Autumn, 52-67.

Ünsür, A., (2020), “Ahilik Sistemi Değerleri Yönetim ve Eğitimi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18 (39), 297-337.

Wall, S. J., (2005), “The Protean Organization: Learning to Love Change”, *Organizational Dynamics*, 34(1), 37-46.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

COVID-19 DÖNEMİNDE MUTLULUK İLE MUTLULUĞUN TEMEL BELİRLEYİCİLERİ İLİŞKİSİ: ISPARTA ÖRNEKLEMİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME*

Yunus Emre POLAT¹

Bilim Uzmanı

E-mail: y11930202012@ogr.sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1648-4818

Esra KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-Mail: sinceresra@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2560-3452

Öz

Günümüzde mutluluk ekonomik kalkınmanın en temel göstergelerinden biri haline dönüşmektedir. Buradan hareketle özetle davranışsal iktisat alanı kapsamında mutluluk çalışmaları her geçen gün artmaktadır. Özellikle Easterlin paradoksu ile birlikte mutluluğun yalnızca gelir düzeyi ile ilişkili olmadığı, mutluluğun başka belirleyicilerinin de olduğu üzerinde durulmaktadır. Literatürden hareketle

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Bu çalışma, Dr.Öğr.Üyesi Esra KILIÇ danışmanlığında Yunus Emre POLAT tarafından hazırlanan "Covid-19 Döneminde Mutluluk ile Mutluluğun Temel Belirleyicileri İlişkisi: Isparta Örnekleme Üzerinden Değerlendirme" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1Sorumlu Yazar: y11930202012@ogr.sdu.edu.tr

Atıf (APA): Polat, Y. E. & Kılıç, E., (2022), Covid-19 Döneminde Mutluluk ile Mutluluğun Temel Belirleyicileri İlişkisi: Isparta Örnekleme Üzerinden Değerlendirme, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 14 (2): 176-202., <https://doi.org/10.55827/ebd.1141852>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

mutluluğun belirleyicilerini sosyo ekonomik faktörler, ekonomik faktörler ve kurumsal faktörler olarak gruplandırmak mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra son üç yıldır dünya bireylerin mutluluk düzeyini de önemli düzeyde etkileyen COVID-19 salgını ile karşı karşıya kalmıştır. Buradan hareketle hali hazırdaki çalışmada COVID-19 döneminde sosyo ekonomik faktörler, kurumsal faktörler ve ekonomik faktörler ile mutluluk arasında ilişki olup olmadığının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada veri elde edebilmek için anket yöntemi uygulanmıştır. Isparta İlinde yaşayan 432 kişi çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Elde edilen veriler Ki Kare Testi yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; COVID-19 döneminde cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi gibi sosyo-ekonomik faktörler; çalışma durumu, elde edilen gelir, COVID-19 döneminde işine ara verilme durumu ve temel ihtiyaçların karşılanabilmesi gibi ekonomik faktörler; Sağlık Bakanlığı'na duyulan güven ve kamu hizmetlerinin yeterlilik düzeyi gibi kurumsal faktörler ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Gelir, Mutluluk, Mutluluğun Belirleyicileri

Alan Tanımı: Davranışsal İktisat

THE RELATIONSHIP BETWEEN INCOME AND HAPPINESS IN COVID-19 PERIOD: ASSESSMENT OVER ISPARTA PROVINCE

Abstract

Nowadays, happiness is becoming one of the most basic indicators of economic development. Based on this, happiness studies within the scope of behavioral economics are increasing day by day. In particular, along with the Easterlin paradox, it is emphasized that happiness is not only related to income level, there are other determinants of happiness. Based on the literature, it is possible to group the determinants of happiness as socio-economic factors, economic factors and environmental and institutional factors. In addition, for the last three years, the world has been faced with the COVID-19 epidemic, which significantly affects the happiness level of individuals. Based on this, the current study aims to evaluate whether is there a relationship between socio-economic factors, environmental and institutional factors, and economic factors and happiness during the COVID-19 . In order to obtain data a survey method was applied. 432 people living in Isparta Province constitute the sample of the study. The datas were analyzed using the Chi-Square Test. According to the analysis results;a

significant relation is found between socio-economic factors such as gender, age, marital status, education level and happiness level during COVID-19. Also significant relationship is found between economic factors such as working status, income earned, interruption from work during COVID-19 and meeting basic needs and level of happiness during COVID-19. Lastly significant relationship was found between happiness and institutional factors such as trust in the Ministry of Health and the level of adequacy of public services.

Key Words: *COVID-19, Happiness, Determinants Of Happiness.*

Jel Codes: *D9*

1.GİRİŞ

Günümüzde mutluluk ve yaşam memnuniyeti düzeyi; ekonomik kalkınmanın temel göstergelerinden biri haline dönüşmüştür. Bu bağlamda mutluluk ve yaşam memnuniyeti, yalnızca bireysel hedef olmaktan çıkıp toplumsal hedef haline dönüşmüştür. Bundan ötürü konu ile ilgili farklı disiplinlerde birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir (Akman, 2021:5). Literatürdeki çalışmaların üzerinde durduğu konulardan biri mutluluk ve yaşam memnuniyetinin temel belirleyicilerinin ne olduğudur. Geçmişte mutluluğun temel belirleyicisinin refah artışı olduğu ve refah artışının da ülkelerin GSYİH'si ve kişi başına GSYİH'sindeki artışla mümkün olabileceği ortaya koyulmaktadır. Buradan hareketle mutluluğun temel belirleyicisi olarak üzerinde en fazla durulan faktör gelir düzeyidir. Özellikle Easterlin Paradoksu ile birlikte gelir ve mutluluk ilişkisi literatürde tartışılan bir konu haline gelmiştir.

Şöyle ki ekonomik büyüme ve kişi başına gelir düzeyindeki artışı mutluluğun reçetelerinden biri olarak gören hakim iktisadi yaklaşımın aksine Easterlin; ABD'de 1973-2004 yılları arasında kişi başına gelir düzeyinin iki katına çıkması durumunda mutluluğun çok da fazla artış göstermediğini ortaya koymuştur. 1958-1991 yılları arasındaki dönemde kişi başına milli gelir ve yaşam beklentisi ilişkisinde Japonya için de benzer ilişki söz konusu olmuştur. Ancak gelişmekte olan ülkelerde hala kişi başına gelir düzeyindeki artış mutluluğu arttırabilmektedir. Bunun yanı sıra; tek bir ülke içerisinde gerçekleştirilen ankete dayalı yatay kesit çalışmalarında gelir ile mutluluk arasında genellikle pozitif anlamlı bir ilişki ortaya çıkmaktadır (Easterlin,1995:37; Frey ve Stutzer, 2001:9; Clark vd., 2008:96-97). Gelir –mutluluk ilişkisi bireysel gelir düzeyinde genellikle pozitif yönlü ilişkiye sahipken, GSYİH ya da kişi başına düşen GSYİH mutluluk

ilişkisinde değişkenlik göstermektedir. Buna göre gelirin yanı sıra kişilik özellikleri, sosyo-ekonomik faktörler, gelir dışı ekonomik faktörler ve kurumsal faktörler de mutluluğun temel belirleyicisi olmaktadır.

Dünya son üç yıldır bireylerin mutluluk ve yaşam memnuniyet seviyesini derinden etkileyen çok büyük bir küresel salgın ile karşı karşıya kalmıştır. 2019 yılında Çin'in Vuhan Kentinde ortaya çıkan COVID-19 salgını çok kısa bir sürede 200den fazla ülkeyi etkisi altına almıştır. COVID-19 birey ve toplum sağlığını tehdit etmekle kalmayıp çok derin sosyal, ekonomik ve psikolojik etkilere sahip küresel bir krize yol açmıştır. Halk karantinası, sınır karantinası, evde kalma politikası önlemlerinin alınması, özellikle hizmet sektörü ağırlıklı olmak üzere iş yerlerine saat ve müşteri sayısı kısıtlamalarının getirilmesi gibi COVID-19 tedbirleri bireylerin yaşam memnuniyeti ve mutluluk seviyelerini özellikle ekonomik ve kurumsal faktörler aracılığıyla önemli ölçüde etkilemektedir. Buna göre COVID-19 sonrası dönemde bireylerin mutluluk düzeyini etkilediği düşünülen faktörlerin mutluluğa etkisinin gerek etki yönü gerekse etki düzeyi bağlamında önceki dönemlere göre farklılık sergileyeceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra COVID-19 döneminde sosyo-ekonomik faktörler, ekonomik faktörler ve kurumsal faktörlere göre bireylerin mutluluk seviyelerinin farklılaşabileceği düşünülmektedir. Buradan yola çıkılarak hali hazırdaki çalışma ile Isparta örneklemini üzerinden sosyo-ekonomik faktörler, ekonomik faktörler ve kurumsal faktörler ile bireylerin COVID-19 dönemi mutluluk seviyeleri arasında ilişki bulunup bulunmadığı sorusunun yanıtlanması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde mutluluk ve yaşam memnuniyeti kavramları açıklanmaktadır. İkinci bölümde mutluluk ve yaşam memnuniyetinin temel belirleyicileri üzerinde durulmakta; üçüncü bölümde ise COVID-19'un mutluluk ve yaşam memnuniyetine etkisi literatürden yola çıkılarak kısaca değerlendirilmektedir. Çalışmanın dördüncü bölümünde araştırma yöntemi ve bulgular üzerinde durulmakta, sonuç ve değerlendirme ile çalışma tamamlanmış olmaktadır.

2. MUTLULUK: KAVRAMSAL DEĞERLENDİRME VE ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Mutluluk birçok insanın yaşamının temel hedefi olmakta ve neredeyse herkes mutlu olmayı arzu etmektedir. Ancak mutluluk arzu eden herkesin sahip olabileceği değişmez bir hedef değildir Buna göre mutluluğu temel amaç edinmek ve ona göre yaşamak sürekli ya da sürdürülebilir mutluluğa yol açmamaktadır. Daha ziyade mutluluk uzun dönemli tatmin sağlayan iyi bir hayat neticesinde

ortaya çıkmaktadır (Frey, 2008:3). Mutluluk teriminin psikoloji bilimindeki karşılığı öznel iyi oluştur. Öznel iyi oluş kavramının başlıca 3 ana özelliği bulunmaktadır. Bunlar; mutluluğun kişinin tecrübelerine bağlı olması, negatif etkiler barındırmıyorken pozitif etkiler barındırması ve bireylerin yaşamıyla ilgili genel bir çerçeve oluşturuyor olmasıdır (Diener, 1984:542-544). Bunların neticesinde kişilerin hayatlarından duydukları memnuniyet, hissetmiş olduğu pozitif duygular bütününden oluşmaktadır (Alexandrova, 2005: 302).

Nettle (2006) mutluluğu kavramsallaştırırken üç farklı düzeye ayırmaktadır. Birinci düzeyde mutluluk haz ya da zevk duygusu ile ilişkilendirilmektedir. Bu duygu kişilerin arzu ettiği durum söz konusu olduğunda ortaya çıkmakta ve çok fazla bilişsel süreç içermeyen anlık bir duruma karşılık gelmektedir. Genellikle literatürde mutluluk ile kastedilen Nettle (2006)'ın birinci düzey mutluluk kavramıdır. İkinci düzey mutluluk kavramına göre mutluluk; kişilerin yaşamı boyunca elde ettiği acı ve zevk bilançosunda zevkin acıdan fazla olmasıdır. Jeremy Bentham gibi faydacıların bakış açısıyla mutluluk da tam olarak ikinci düzey mutluluk kavramına karşılık gelmektedir. Bireylerin tercihleri neticesinde elde edecekleri en yüksek tatmin düzeyini en yüksek mutlulukla ilişkilendiren faydacı yaklaşımda mutluluk tercihler ile ilişkilendirilirken, zevk ve acı dengesi göz önünde bulundurulmaktadır. Buna göre yaşamında mutlu olduğunu söyleyenler her anı zevk içerisinde yaşamış olmamaktadır. Bu bağlamda Nettle (2006)'ın ikinci düzey mutluluk kavramı yaşam memnuniyeti ile eş anlamlı olmaktadır (Nettle,2006).

Üçüncü düzey mutluluk kavramı ise Antik dönemde Aristo'nun ortaya attığı “eudaimonia”dır. Eudaimonia'ya göre mutluluk birinin kendi potansiyelini geliştirebildiği ve gerçekleştirebildiği yaşama karşılık gelmektedir. İktisatçılar eudaimonia düzeyini bireylerin anlamlı bir yaşama sahip olup olmaması üzerinden değerlendirilmektedir. Ancak psikologlara göre eudomania anlamlılığın yanında bağımsızlık, özerklik, kişisel gelişim ve kişisel yeterliliği de kapsamaktadır (Nettle, 2006: 17-20).

Mutluluk kavramı 1972 yılında Butan Kralı'nın literatüre kazandırdığı “Gayri Safi Milli Mutluluk” (GSMM) kavramından sonra dikkat çekmeye başlamıştır. Butan Kralı mutluluğun tek belirleyicisinin gelir olmadığını; ulusal kültürün korunup gelişmesi, çevrenin korunması ve iyi temiz ve sorumlu yönetim gibi parasal olmayan hususların da mutluluğun temel belirleyicilerinden olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra; GSMM düzeyinin ülkelerin kıyaslanmasında temel alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu gelişmenin yanı sıra 1974 yılında “Journal of

Happiness Studies” adıyla mutluluk çalışmalarına yönelik bir derginin yayınlanması sonrasında; mutluluk üzerinde daha fazla çalışılan kavramlar haline gelmiştir (Şeker,2009:120).

Mutluluğa yönelik üzerinde durulan konulardan biri mutluluğun ölçüm yöntemidir. Bireylerin mutluluk düzeyleri hakkında net cevaplar verip veremeyeceği dolayısıyla mutluluk düzeyinin subjektif yöntemlerle ölçülüp ölçülemeyeceği tartışma konusu olmakla beraber bugün gelinen noktada; bir veya birden çok soruya verecekleri yanıt üzerinden bireylerin mutluluk düzeyi ölçülmektedir. General Social Survey, Eurobarometer Survey, British Household Panel Survey (BHPS), the German Socio-Economic Panel Study (GSOEP), the Russian Longitudinal Monitoring Survey (RLMS) yöntemleri aracılığıyla ülkelerin uzun vadeli mutluluk düzeylerinin belirlenmesi mümkün olmaktadır. Bu yöntemlerde; birden dörde ya da birden ona kadarki derecelendirmede bireylerin mutluluk düzeyi hususunda kendilerini ne düzeyde hissettikleri sorulmaktadır. (Veenhoven ve Dumludağ,2017; 228).

Bunun dışında Oxford Mutluluk Ölçeği, Cantril Merdiveni, Dünya Değerler Araştırması da mutluluğu ölçmekte kullanılan diğer yöntemlerden bazılarıdır. Yeni İktisat Vakfı'nın Mutlu Gezegen İndeksi ve Avrupa Mutlu Gezegen İndeksi ile ülkelerin mutluluk düzeyleri kıyaslanabilmektedir. (Hills ve Michael, 2002:1074; Şeker,2009:121; .Levin ve Currie, 2014: 1047).

3. MUTLULUĞUN TEMEL BELİRLEYİCİLERİ

Hakim iktisat literatüründe mutluluğun temel belirleyicisi gelir olup, zengin insanların yoksul insanlardan daha mutlu olduğu ortaya koyulmaktadır. Mutluluğun refah artışına dayandırıldığı bu süreçte GSYİH ve kişi başına GSYİH'yı arttırarak bireylerin refah ve mutluluk seviyelerinin arttırılması birçok ülkede politika yapımcıların temel hedefi olmuştur. Ancak Easterlin tarafından gerçekleştirilen ve Easterlin paradoksu olarak da ifade edilen çalışma ile mutluluğun yalnızca gelir ve GSYİH'deki artışla ilişkilendirilemeyeceği ortaya koyulmuştur. Easterlin'e göre; ülkelerin zenginleşmesi ile mutluluk artmamakta ve uluslararası mutluluk düzeyi ile kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla arasında açık bir ilişki bulunmamaktadır. Buna göre yüksek gelirli ülkenin ortalama mutluluğu düşük gelirli ülkeden daha az olabilmektedir (Easterlin, 1974: 89-101; Gökdemir ve Tahsin,2013:1072; Çirkin ve Göksel, 2016: 376;). Buradan hareketle Easterlin sonrası çalışmalar; mutluluğun gelir dışında da birtakım belirleyicileri olduğunu ortaya atmakta ve gelirin yanı sıra gelir dışı

belirleyicilerinin de üzerinde durmaktadır. Frey ve Stutzer (2001) mutluluğun temel belirleyicilerinin beş alt faktör çerçevesinde değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Buna göre mutluluğu ve yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerden biri; dışa dönüklük, nevrozizm, özsaygı gibi kişilik özellikleridir. Bir diğer faktör; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, evli olup olmama gibi sosyo-ekonomik faktörlerdir. Üçüncüsü, toplam gelir ya da kişi başına gelir, enflasyon, işsizlik gibi ekonomik faktörler. Dördüncüsü çalışma koşulları, iş yerinde stres olup olmaması, çalışma arkadaşları, akrabalar ya da normal arkadaşlarla ilişkilene, sağlık ve yaşam koşulları gibi çevresel faktörlerdir Sonuncusu da politik yetki dağılımı ve siyasal katılım hakkı gibi kurumsal faktörlerdir (Frey ve Stutzer, 2001: 10-11).

Dolan vd. (2008) ise literatürden hareketle; gelir, yaş, cinsiyet, etnik köken, kişilik özellikleri, eğitim düzeyi, sağlık, kişinin ne tür iş yaptığı, işsizlik, çalışma süresi, işe gidip gelme süreci, başkalarına bakım için zaman ayırma, bir kuruluşta gönüllü olarak çalışma, egzersiz yapma, dini faaliyetler, kişinin finansal koşullarına yönelik beklentisi, güven, evli ya da biriyle ilişki içerisinde olma/olmama, çocuk sahibi olma/olmama, arkadaşlarla ve aileyle vakit geçirme, gelir dağılımı eşitsizliği, işsizlik oranı, enflasyon, sosyal güvenlik ve sigorta sistemi, toplumun demokrasi düzeyi, iklim ve doğal çevre, yaşanan bölgenin güvenlik seviyesi ve kentleşmenin mutluluğun temel belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır (Dolan vd.,2008:98-111). Buna göre Dolan vd. (2008)'in mutluluğun temel belirleyicilerini bireysel etmenler düzeyi ve çevresel (sosyal, ekonomik ve politik) etmenler düzeyi olmak üzere iki farklı düzeyde ele aldığını söylemek mümkündür. Benzer şekilde Helliwell (2003) de mutluluğun belirleyicilerini bireysel düzey ve ulusal / çevresel düzey olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Bireysel düzeydeki etmenler; sağlık, işsiz olup olmama, eğitim, evli olup olmama, bireysel gelir düzeyi, yaş ve dini aktivitede bulunma/bulunmama iken, çevresel etmenler arasında bireyin ülkenin sosyal sermayesine yönelik değerlendirmeleri(gönüllü kuruluşlara üyeliğin yoğunluğu ile ilişkilendirilmiş), toplumdaki bireyler arası güven düzeyi, kişi başına gelir düzeyi ve yönetim kalitesi yer almaktadır (Helliwell,2003).

Buradan hareketle hali hazırdaki çalışmada COVID-19 etkisi altındaki bireylerde mutluluğun belirleyicileri olarak; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum gibi sosyo-ekonomik faktörler, gelir düzeyi, çalışıyor olup olmama, önümüzdeki dönem temel ihtiyaçlarını karşılayabilme beklenti düzeyi gibi ekonomik faktörler, COVID-19 sonrası dönemde sağlık bakanlığına güven ve kamu hizmetlerinin yeterliliği gibi kurumsal faktörler üzerinden değerlendirme yapılmaktadır.

Mutluluğu etkileyen etmenler ile mutluluk ve ilişkisi literatürden hareketle değerlendirildiğinde birçok çalışma kadınların erkeklerden daha mutlu olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Akın ve Şentürk (2012) ve Dumludağ (2013)'ün çalışmalarında ise erkeklerin kadınlardan daha mutlu olduğu ortaya koyulmaktadır. Yaş ile mutluluk arasındaki ilişkiye bakıldığında; Gökdemir vd. (2016), Akın ve Şentürk (2012) ve Caner (2014), Oswald ve Clark (1994) yaş ile mutluluk arasında u biçimli ilişki olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Buna göre en mutsuz olan grup orta yaş düzeyindekiler olmaktadır. Atay (2012) ve Eren ve Aşıcı (2017) ise gençlerin daha mutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık Dumludağ (2013) yaş arttıkça mutluluk düzeyinin arttığını belirtmektedir. Literatürdeki çalışmaların birçoğunda evli ya da biriyle ilişki içerisinde olanların mutluluk düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna karşılık Dumludağ (2013) evli veya bir ilişki içerisinde olma ile mutluluk arasında negatif yönlü ve anlamsız bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Eren ve Aşıcı (2017) ise mutluluğun belirleyicisinin evli olup – olmamaktan ziyade evlilikten duygusal doyum alıp almamak olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyi ile mutluluk ilişkisinde de kesin bir sonuca ulaşılmamaktadır. Dumludağ (2013) eğitim ile mutluluk arasında pozitif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşırken; Akın ve Şentürk (2012) eğitim seviyesi yükseldikçe mutluluk oranının düştüğünü ortaya koymaktadır. Buna karşılık Eren ve Aşıcı (2017) eğitim arttıkça mutluluğun ancak eğitim dolayısıyla gelir düzeyindeki artışla mümkün olabileceğini belirtmektedir (Oswald ve Clark,1994:655; Akın ve Şentürk, 2012:187; Atay, 2012:1336; Dumludağ, 2013:1206; Caner,2014:1336; Gökdemir vd., 2016:963; Eren ve Aşıcı, 2017: 659).

Mutluluğun ekonomik belirleyicilerinden gelir düzeyi ile mutluluk arasındaki ilişki değerlendirildiğinde; Dumludağ vd. (2016), Bozkurt ve Aytaç (2021), Cheng vd. (2020), Akın ve Şentürk (2012) gelir ile mutluluk arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Buna karşılık Nettle (2006), gelir ile mutluluk arasında ilişki olmadığını belirtmektedir. Buna göre son elli yılda gelişmiş ülkelerde kişi başına gelir düzeyi birkaç kat artarken, mutluluk düzeyinde herhangi bir artış olmamaktadır (Nettle, 2006:72; Akın ve Şentürk, 2012; Dumludağ vd.,2016; Cheng vd., 2020; Bozkurt ve Aytaç, 2021). Gelir ile mutluluk arasındaki ilişkiyi görelî gelir düzeyi – mutluluk ilişkisi üzerinden değerlendiren çalışmalara göre görelî gelir düzeyi ile mutluluk arasında pozitif ilişki söz konusu olmaktadır. Literatüre göre genellikle işsiz insanlar mutsuz olmaktadır. Lelkes (2006), Oswald ve Clark (1994) ve Di Tella vd. (2001) işsizlik ile mutluluk arasında negatif yönlü ilişki bulan

çalışmalara örnek oluşturmaktadır (Oswald ve Clark, 1994:651;655; Di Tella vd.,2001:337,338; Lelkes,2006:176,185). Oswald ve Clark (1994) aynı zamanda kendi işinde çalışanların herhangi bir işveren altında çalışanlardan daha mutlu olduğunu belirtmektedir (Oswald ve Clark,1994:655). Dolan vd. (2008), Senik (2008) ve Frijters vd. (2012) bireylerin gelecekteki gelir düzeyinin artacağına yönelik beklentisinin mutluluk düzeyini arttırdığını ortaya koymaktadır (Dolan vd., 2008; Senik,2008:146; Frijters vd., 2012:167; Ekici ve Koydemir, 2016:545).

Literatürdeki çalışmaların büyük kısmı bireyin iş yerindeki mutluluğunun da bir bileşen olarak yer aldığı iş tatmininin mutluluğun temel belirleyicilerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. İş tatminini mutluluğun belirleyicisi olarak ele alanlardan Unanue vd. (2017);iş tatmini arttıkça mutluluğun yükseleceğini ortaya koymaktadır (Unanue vd.,2017:2,3,4,10). Buna karşılık Yazıcıoğlu ve Kubilay (2017)'in aktarımına göre çalışmaların bir kısmı da mutluluk ve iş tatmini arasında herhangi bir ilişkiye ulaşamamaktadır (Yazıcıoğlu ve Kubilay,2017: 41). Literatürde Covid-19 sonrası dönemde sağlık bakanlığına güven ve kamu hizmetlerinin yeterliliği gibi kurumsal faktörler ile mutluluk düzeyi arasında da pozitif yönlü ilişkiye rastlanmaktadır. Dolan vd. (2008) kamu kuruluşlarına güven düzeyinin mutluluğu arttırdığını ortaya koyan çalışmalara örnek oluşturmaktadır (Dolan vd.,2008:104,105). Benzer şekilde Aytaç ve Bozkurt (2021) da sağlık kuruluşlarına, Türkiye'nin geleceğine ve hükümete güven düzeyinin mutluluğu arttırdığı sonucuna ulaşmaktadır (Aytaç ve Bozkurt, 2021: 105).

4. COVID-19 PANDEMİSİNİN MUTLULUĞA ETKİSİ

Covid-19; 2019 Aralık ayında Çin'in Vuhan kentinde ilk akciğer yangısı raporunun yayınlanmasından sonra hızla yayılmış olup çok kısa bir sürede tüm dünyayı etkisi altına alan küresel bir tehdit haline dönüşmüştür. 2020 Nisan ayında Dünya Sağlık Örgütü'nün açıklamasına göre dünya genelinde bir milyon üzerinde COVID-19 vakası bulunmakta olup, bu tarihten itibaren COVID-19'un bir pandemi olduğu ilan edilmiştir. İki yıldan fazla süredir devam eden COVID-19'da bugün gelinen noktada dünya genelinde toplamda 519.105.112 vakaya rastlanmış olup ölü sayısı 6.266.324 kişidir (WHO,2022). Yalnızca insan sağlığını olumsuz yönde etkilemekle kalmayıp aynı zamanda olumsuz sosyal, ekonomik ve psikolojik etkileri de bulunan COVID-19 ile mücadele etmek adına hükümetler birtakım önlem politikaları geliştirmiştir. Halk karantinası, sınır karantinası, evde kalma politikası, maske ve sosyal mesafe politikası, aşırı kalabalık cezaevlerinde mahkûmların geçici olarak serbest bırakılması, kamuya açık toplu etkinliklerinin kısıtlanması, kamuda ve özel

sektörde uzaktan ve esnek çalışma programına geçilmesi, hava, kara deniz sınırlarının kapatılması, okullarda uzaktan eğitime geçilmesi, seyahat yasağı ve COVID-19 aşısı uygulanan önlem politikalarının bazılarıdır (Durmuş ve Şahin, 2021).

Hükümetlerin uyguladığı halk karantinası, sınır karantinası, kamuya açık toplu etkinliklerinin kısıtlanması, evde kalma politikası, maske ve sosyal mesafe politikası ve seyahat yasağı gibi uygulamalar bireylerin sosyal ve kültürel hayatlarını kısıtlamakla kalmayıp, kişilerin aile ve arkadaşları ile geçirebilecekleri zaman üzerinde de kısıtlamalara ve engellemelere yol açmaktadır. Toplum sağlığı için alınan tedbirler ve özellikle izolasyon sürecinin uygulandığı dönemlerde, insanoğlunu en çok tedirgin eden olgulardan biri olan belirsizlik duygusu sürekli artmaktadır. Tüm bunların yanı sıra; gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede uygulanan önlem ve tedbirler ekonomik durgunluğu da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte dünya genelinde üretim azalmış, birçok işletme ya kapanmış ya da kapasitesinin çok altında verim almaya başlamış ve birçok ülkede işsizlik sorunları ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2020:1336; Duran ve Acar, 2020: 57).

COVID-19; tüm bunların uzantısında anksiyete, stres, depresyon ve diğer negatif duyguları tetikleyerek ruhsal ve psikolojik problemlere de yol açmaktadır. COVID-19'un yarattığı tüm bu sorunlar neticesinde bireylerin mutluluk düzeyi azalmaktadır. Briguglio vd. (2021) Malta'da gerçekleştirdikleri çalışmada; örnekleme yer alanların %78'inin pandemi döneminde pandemi öncesine göre daha az mutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre COVID-19 döneminde bireylerin mutluluk düzeyleri ile önceki dönemdeki mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Mutluluğun belirleyicileri bağlamında bakıldığında ise COVID-19 döneminde; yükseköğretim düzeyinde eğitim almış olanların, evli ya da sürekli bir ilişki içerisinde olanların, kronik bir fiziksel ya da ruhsal rahatsızlığı olmayanların daha mutlu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışmaya göre COVID-19 döneminde yaş ile mutluluk arasında ters yönlü ilişki bulunmaktadır. Ekonomik bağlamda ise geçim sıkıntısı çekenler, geçinmeye çalışanlardan daha mutsuz olmakla birlikte, para biriktirebilenlerin mutluluk düzeyi geçinmeye çalışanlara göre çok da yüksek değildir. Çalışmaya göre; COVID-19 döneminde uzaktan çalışma hakkına sahip olma ile mutluluk arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır (Briguglio vd.,2021;391-393).

Greyling vd. (2021) Güney Afrika, Yeni Zelanda ve Avustralya ülkeleri üzerinden COVID-19 döneminin sokağa çıkma yasağı ve kapanma uygulamalarının

mutluluk ile ilişkisini değerlendirmiş olup, ülkelerin kapanma süreleri ve uygulamaların katılığına bağlı olmaksızın sokağa çıkma yasağı ve kapanmanın mutluluğu azalttığı sonucuna ulaşmaktadır (Greyling vd.,2021:27). Cuong Viet (2021) Çin, Japonya, Güney Kore, İtalya, Birleşik Krallık ve ABD’ de gerçekleştirilen ulusal ölçekli anket çalışmaları neticesinde COVID-19’un mutsuzluğu arttırdığı sonucuna ulaşmaktadır. Çalışmaya göre COVID-19 vaka sayısı binde bir arttığında mutsuz olma olasılığı binde iki, aşırı mutsuz olma olasılığı ise binde on dört artmaktadır. Çalışmada; COVID-19’un mutsuzluk düzeyinde yarattığı azalış iş ve gelir kaybına neden olma yoluyla gerçekleşmektedir. COVID-19 aynı zamanda uyku problemleri, yalnızlık hissi, can sıkıntısı gibi psikolojik problemler yaratmanın yanı sıra, bu dönemde uygulanan sokağa çıkma yasakları ve sosyal izolasyondan ötürü de mutsuzluğa sebep olmaktadır (Cuong Viet,2021:2,3).

Yang ve Ma (2020) Çin’de pandeminin hemen öncesinde ve sonrasında yaptıkları ulusal ölçekli anket çalışması neticesinde COVID-19’un başlaması ile Çin’de duygusal iyi oluşun (mutluluğun) % 74 oranında azaldığını ortaya koymaktadır. Hastalığın ortaya çıkmasına etki eden faktörler, COVID-19 riskinin büyüklüğü, yaşlı ve evli olma COVID-19 döneminde mutluluğu azaltıcı etkenlerdir. Buna karşılık COVID-19’a yönelik bilgi düzeyindeki artış mutsuz olma olasılığını azaltırken, gelir ve cinsiyet ile COVID-19 arasında anlamlı ilişkiye rastlanmamaktadır (Yang ve Ma,2021:1,2). Doğancı ve Bozkurt (2021) Antalya’da turizm sektöründe çalışanlarla gerçekleştirdiği çalışma neticesinde COVID-19 döneminde gelirdeki azalma ve kısa çalışma ödeneği ile idare etme zorunluluğu ile enflasyondaki artışın finansal stres yaratarak, turizm sektöründe çalışanların yaşam memnuniyeti seviyesini azalttığını ortaya koymaktadır. Çalışmada aynı zamanda COVID-19’un Antalya turizm sektöründe çalışanların yaşam memnuniyetini, COVID-19’un yarattığı iş güvencesizliği aracılığıyla da azalttığı sonucuna ulaşılmaktadır (Doğancı ve Bozkurt,2021:1250).

Nguyen (2021) Çin, Japonya, Güney Kore, İtalya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri yaşayan 6.089 birey üzerinden gerçekleştirdiği anket çalışması ile COVID-19’un mutsuzluğa neden olup olmadığı sorusunu yanıtlamayı amaçlamıştır. Neticede COVID-19 ile birlikte bireylerin mutsuzluk düzeyinin arttığı sonucuna ulaşmıştır (Nguyen,2021). COVID-19 döneminde mutluluğun belirleyicileri üzerinde çalışan Long (2020); bu dönemde istihdam durumunda değişiklik yaşayıp yaşamama ve finansal durumun mutluluğun belirleyicisi olup olmadığı sorusuna cevap aramaktadır. Bu bağlamda Çin, Kore, Japonya, İtalya, İngiltere ve ABD ülkelerinde yaşayan bireylerle gerçekleştirdiği çalışmada Long

(2020);İngiltere dışındaki ülkelerde finansal durumun COVID-19 döneminde de mutluluğun temel belirleyicisi olmasına karşılık, istihdam durumunda değişiklik yaşayıp yaşamama durumunun tüm ülkelerde mutluluğun belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmaktadır (Long,2020). Bozkurt ve Aytaç (2021) COVID-19 salgınının bireylerin mutluluk düzeyini etkileyip etkilemediği sorusuna cevap aramaktadır. Neticede COVID-19 döneminde bireylerin mutluluk düzeylerinin azaldığı sonucuna ulaşılmaktadır (Bozkurt ve Aytaç,2021). Son olarak Xu Lin vd. (2021) Çin'in farklı bölgelerinde yaşayan 18-70 yaş arasındaki toplam 8393 kişiyle gerçekleştirdiği çalışmada; Covid-19 döneminde insanların mutluluk oralarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda eğitim ve gelir düzeyinin bu dönemde de mutluluğun temel belirleyicileri olduğu ve artan eğitim düzeyi ve hane halkı geliri ile mutluluk arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Xu Lin vd.,2021).

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE ÖRNEKLEMİ

Hali hazırdaki çalışmanın temel amacı; sosyo-ekonomik faktörler, ekonomik faktörler ve kurumsal faktörler ile COVID-19 dönemi mutluluk düzeyi arasında ilişki bulunup bulunmadığının belirlenmesidir. Buradan hareketle çalışmada yüz yüze anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Ankette sosyo-ekonomik faktörler, ekonomik faktörler ve kurumsal faktörler ile mutluluk düzeyini ölçmek adına; Tenaglia (2007), Dwidienawati vd. (2021) ve Long (2021) tarafından kullanılan soruların Türkçeye çevrilmesiyle elde edilen 21 soruya yer verilmiştir. Çalışmanın örneklemini Isparta ilinde yaşayan 432 kişi oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklem sayısı belirlenirken Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004)'ın örneklem büyüklüğü belirleme tablosundan yararlanılmıştır. Tabloya göre Isparta'da 383 kişiye ulaşılması gerekmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Buna göre çalışmanın örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu söylenebilmektedir. Çalışmadan elde edilen verilerin analizinde SPSS 23 programından yararlanılmıştır. Çalışmanın temel sorusunu yanıtlamak adına ise ki kare testi yöntemi kullanılmıştır.

6.ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmada öncelikle sosyo ekonomik faktörler ile mutluluk arasındaki ilişkiye bakılmış olup, sonrasında ise sırasıyla ekonomik faktörler ve kurumsal faktörler ile mutluluk arasındaki ilişkiye bakılmaktadır. Değişkenler arası ilişki bulgularına yer vermeden önce kısaca demografik bulgular üzerinde durulmaktadır.

6.1. Demografik Bulgular

Demografik sorulardan elde edilen bilgilere göre; örnekleme oluşturan 432 kişinin %46.06'sı kadın, % 53,94'ü erkektir. Örneklemin yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında ise; örneklemin %17, 36'sı 25 yaş altı olup, % 25'i 26-35, %33,10'u 36-45, %15.51'i 46-55 ve %9.03'ü 56 ve üstü yaşta bulunmaktadır. Medeni duruma göre değerlendirme yapıldığında; ankete katılanların %55.32'si evli iken %44.68'i bekârdır. Örneklemin eğitim durumuna bakıldığında katılımcıların %14,35'inin ilkokul, %31,71'inin lise,%14,81'inin ön lisans, %31,02'sinin lisans ve %8,10'unun lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Çalışma durumuna göre değerlendirildiğinde örneklemin %78'i COVID-19 döneminde çalışıyor durumda iken, %22'si işsiz ya da emeklidir. Çalışıyor durumda olanların da % 52,31'i bir yerlerde çalışmakta iken %25,69'u kendi işini yapmaktadır. COVID-19'un etkisiyle işine ve mesleğine ara vermek zorunda kalıp kalmamaya göre değerlendirildiğinde; ankete katılan bireylerin yaklaşık %60'ının işine veya faaliyetine kısmen veya tamamen ara vermek durumunda kaldığı görülmektedir. Şöyle ki bireylerin, %27,61'si iş ve faaliyetine kısmen ara vermiş iken % 23,20'si tamamen ara vermiş olmaktadır. İşine ve faaliyetine ara verenlerin yalnızca %9,28'i kendi istekleri doğrultusunda devam etmediklerini belirtmektedir.

COVID-19 döneminde elde edilen gelir düzeyine göre değerlendirme yapıldığında; örneklemin %22'si 2000 TL'ye kadar %34'72'si 2001-4000 TL aralığında, %24,07'si 4001-6000 TL aralığında, %10,88'i 6001-8000 TL aralığında ve %8,33'ü 8000 TL ve üzerinde gelir elde etmektedir. Buna göre örneklemin yarısından çoğu 4000 tı altı gelir elde ettiğini belirtmektedir. Örnekleme elde ettiği gelir düzeyi dışında COVID-19 döneminde ne kadarlık gelir düzeyinin kendisini mutlu edeceği sorusu da sorulmuştur. Buna göre örneklemin yarısından fazlası 10000 TL ve üzeri gelirin kendilerini mutlu edeceğini belirtmektedir. Kamu hizmetleri memnuniyet düzeyi ve sağlık bakanlığına güven düzeyine göre dağılıma bakıldığında ise; örneklemin %54,2'si kamu hizmetlerinden hiç memnun ve memnun olmadığını belirtirken %15'i kamu hizmetlerinden memnun ve çok memnun olduğunu belirtmektedir. Sağlık bakanlığına güven düzeyine göre ise örneklemin %58,8'i COVID-19 döneminde sağlık bakanlığına güven duymazken, % 23'ü güven duyduğunu belirtmektedir.

Son olarak mutluluk düzeyine göre örneklemin genel dağılımına bakıldığında; örneklemin %12,75’i çok mutsuz iken, %28,94’ü mutsuz, %31,94’ü kısmen mutlu %18,29’u mutlu ve %8,10’u çok mutludur.

6.2.Sosyo Ekonomik Faktörler ve Mutluluk İlişkisi

Çalışmanın temel sorularından biri olan sosyo-ekonomik faktörler ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olup olmadığının tespiti adına her bir sosyo ekonomik faktör için ayrı ayrı ki kare testi yapılmış ve çapraz tablo oluşturulmuştur. Her bir sosyo ekonomik değişkenin ; “çok mutluyum”, “mutluyum”, “kısmen mutluyum”, “mutsuzum” ve “çok mutsuzum” mutluluk düzeyleri arasındaki dağılımı tablo 1 ‘de gösterilmektedir.

Tablo 1. COVID-19 döneminde Mutluluk ile Demografik Değişkenler Arasındaki Ki Kare Testi

K (432)		Mutluluk Düzeyi (%)				
Demografik Değişkenler		Çok Mutsuzum	Mutsuzum	Kısmen Mutluyum	Mutluyum	Çok Mutluyum
Cinsiyet	Erkek	4,4	17,1	32,8	27,2	18,5
	Kadın	4,7	25,1	36,0	24,8	9,4
Medeni Durum	Evli	6,7	28,0	31,8	22,2	11,3
	Bekâr	20,2	30,1	32,1	13,5	4,1
Eğitim Düzeyi	İlkokul	4,8	23,0	40,0	29,1	3,0
	Lise	3,3	22,8	29,7	26,4	17,8
	Ön Lisans	5,6	21,1	23,3	33,3	16,7
	Lisans	5,1	18,2	40,1	19,3	17,4
	Lisansüstü	5,2	16,5	40,2	33,0	5,2
Yaş Aralığı	18-25	21,3	30,7	30,7	13,3	4,0
	26-35	13,9	32,4	36,1	13,0	4,6
	36-45	10,5	30,8	31,5	19,6	7,7
	46-55	7,5	19,4	26,9	28,4	17,9
	56 Yaş+	10,3	25,6	33,3	20,5	10,3

Tablo 1’de görüldüğü üzere hali hazırdaki çalışmada Isparta örnekleminde erkeklerin kadınlardan daha mutlu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Şöyle ki

erkeklerde çok mutluyum (%18,5) ve mutluyum (%27,2) diyenlerin oranı kadınlarda mutluyum(%24,8) ve çok mutluyum (%9,4) diyenlerden daha yüksektir. Kısmen mutluyum mutsuzum ve çok mutsuzum seçeneklerinde kadınların oranı (%36; %25,1 ve %4,7) erkeklerden (%32,8; %17,1 ve %4,4) daha yüksektir. Cinsiyet ve mutluluk düzeyi ilişkisine yönelik ki kare testi sonucuna göre elde edilen p değeri (0,000013) $p=0,05$ pearson ki kare değerinden küçüktür. Buna göre mutluluk düzeyi ile cinsiyet arasında ilişki yoktur boş hipotezi red edilmiş olmaktadır. Başka bir ifadeyle cinsiyet ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Isparta örnekleminde hareketle medeni durum mutluluk düzeyi ilişkisine bakıldığında ise ki kare testi sonucuna göre elde edilen p değeri (0,000024) $p=0,05$ pearson ki kare değerinden küçük olup medeni durum ile mutluluk düzeyi arasında ilişki yoktur boş hipotezi red edilmektedir.

Tablo 1'deki değerlerden hareketle ise evli olanlarda mutluyum (%22,2) ve çok mutluyum (%11,3) diyenlerin oranının bekâr olanlarda mutluyum (%13,5) ve çok mutluyum (%4,1) diyenlerden daha fazla olduğu buna karşılık çok mutsuzum ve mutsuzum seçeneklerinde ise bekarların oranının (%20,2;%30,1) evlilerden (%6,7;%28,0) daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre COVID-19 döneminde Isparta örneklemini için evli olanların bekârlardan daha mutlu olduğu sonucuna ulaşmak mümkün olmaktadır. Eğitim düzeyine göre değerlendirme yapıldığında; mutluyum ve çok mutluyum seçenekleri toplamından hareketle COVID-19 döneminde oransal olarak (%50) en mutlu grubun ön lisans eğitim düzeyine sahip olanlar olduğunu söylemek mümkündür. İkinci sırada %44, 2 oranı ile lise mezunları yer alırken üçüncü, dördüncü ve beşinci sıralarda sırasıyla lisansüstü (%38,2), lisans (%36,7) ve ilkökul (%32,1) eğitim düzeyine sahip olanlar yer almaktadır. Isparta örnekleminde hareketle eğitim düzeyi- mutluluk düzeyi ilişkisine bakıldığında; ki kare testi sonucuna göre elde edilen p değeri (0,0000015) $p=0,05$ pearson ki kare değerinden küçük olup, eğitim düzeyi ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Son olarak yaş ile mutluluk düzeyi ilişkisine bakıldığında ki kare testi sonucuna göre elde edilen p değerinin (0,02) $p=0,05$ pearson ki kare değerinden küçük olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre yaş ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 1 incelendiğinde ise; oransal olarak mutlu olanların (%46,3) en yüksek olduğu yaş aralığının 46-55 yaş aralığı olduğu, buna karşılık oransal olarak mutsuz olanların en yüksek olduğu (%52) yaş aralığının ise 18-25 yaş aralığı olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca 46-55 yaş aralığında yer alan

bireylerin çok mutsuz (%7,5) ve mutsuz (%19,4) olma oranlarının diğer yaş aralığında bulunan bireyler göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Buna göre COVID-19 döneminde Isparta örneklemini için yaş ile mutluluk düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

6.3. Ekonomik Faktörler ve Mutluluk İlişkisi

Çalışmanın bir diğer sorusunu oluşturan ekonomik faktörler ile mutluluk ilişkisinin olup olmadığını değerlendirmek adına her bir ekonomik faktör için ayrı ayrı ki kare testi yapılmış ve çapraz tablo oluşturulmuştur. “Çok mutluyum”, “mutluyum”, “kısmen mutluyum”, “mutsuzum” ve “çok mutsuzum” mutluluk düzeylerinin her bir ekonomik değişkene göre dağılımı tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. COVID-19 döneminde Mutluluk ile Ekonomik Faktörler Arasındaki Ki Kare Testi

K (432)		Mutluluk Düzeyi (%)				
Ekonomik Faktörler		Çok Mutsuzum	Mutsuzum	Kısmen Mutluyum	Mutluyum	Çok Mutluyum
Çalışma Durumu	Bir yerde çalışıyor	11,1	25,2	36,3	21,2	6,2
	Kendi işini yapıyor	8,1	30,6	23,4	19,8	18,0
	Emekli	7,1	14,3	53,6	25,0	0
	İşsiz	28,4	44,8	22,4	3,0	1,5
İşine veya Faaliyetine Ara Verilme Durumu	Ara verilmedi	10,5	24,4	27,9	23,8	13,4
	Kısmen ara verildi	11,8	25,2	36,1	20,2	6,7
	Tamamen ara verildi	17,8	34,7	33,7	9,9	4,0
	Faaliyetime devam etmedim	5,9	41,2	41,2	11,8	0,0
	İşime devam etmedim	17,4	47,8	26,1	8,7	0,0
Elde edilen gelir düzeyi	0-2000 TL	22,1	35,8	32,6	5,3	4,2
	2001-4000 TL	14,7	27,3	40,0	14,7	3,3
	4001-6000 TL	6,7	35,6	26,9	26,9	3,8
	6001-8000 TL	4,3	12,8	25,5	36,2	21,3
	8001 TL +	8,3	19,4	19,4	19,4	33,3
Temel İhtiyaçların Karşılanabilirliği Endişesi	Emin değilim	29,8	38,0	22,3	8,3	1,7
	Kısmen eminim	9,4	32,9	38,3	18,8	0,7
	Eminim	2,5	16,5	35,4	26,6	19,0
	Çok eminim	2,0	14,3	30,6	30,6	22,4
	Bir fikrim yok	5,9	29,4	32,4	14,7	17,6

COVID-19 döneminde çalışma durumu ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olup olmadığını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen ki kare testi sonucuna göre elde edilen p değeri (0,000002) $p=0,05$ pearson ki kare değerinden küçük olup, çalışma durumu ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 2.'de ortaya koyulduğu üzere; oransal olarak (%37,8) en

fazla mutluyum ve çok mutluyum seçeneğini işaretleyenler kendi işini yapanlardır. İkinci sırada (%27,4) ile bir yerlerde çalışanlar yer alırken, üçüncü sırada emekliler (%25,0) ve en son sırada da işsizler (%4,5) yer almaktadır. Buna karşılık oransal olarak en fazla mutsuzluk seçeneğini işaretleyenler de (%73,2) işsizlerdir.

İşsizlik, COVID-19 döneminin en önemli ekonomik sorunlarından biri olmuştur. Bu dönemde birçok insan işsiz kalmış, birçoğu da çalışmaya belirli sürelerle ara vermek zorunda kalmıştır. Bu süreler bazen hükümetlerin uyguladığı tedbirlerle bazen de içinde bulunulan ekonomik durumun uzantısında bireylerin kendi istekleriyle gerçekleşmiştir. Buradan hareketle hali hazırdaki çalışmada işine veya faaliyetine ara verme durumu ile mutluluk arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla ki kare testi yapılmıştır. Sonuçta elde edilen p değeri (0,008) $p=0,05$ pearson ki kare değerinden küçük olduğundan, çalışma durumu ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 2.'de de görüldüğü üzere mutsuz ve çok mutsuz kişi oranının (% 65,2) en fazla olduğu grup COVID-19 nedeniyle hali hazırdaki işine devam etmeyenlerdir. İkinci sırada (%52,5) COVID-19 nedeniyle işine tamamen ara verilenler yer alırken, üçüncü sırada (% 47,1) faaliyetine devam etmeyenler, dördüncü sırada (%37) işine kısmen ara verilenler ve son sırada ise (%34,9) işine ara verilmeyenler yer almaktadır. Ayrıca mutlu ve çok mutlu olanların oranlarına bakıldığında COVID-19 nedeniyle işine verilmeyen bireylerin genel mutluluk düzeyleri (% 37,2) diğer işine veya faaliyetine ara verilen kişilerden daha yüksektir.

Hali hazırdaki çalışmada aynı zamanda mutluluğun en temel belirleyicisi olan gelir düzeyi ile mutluluk arasındaki ilişkinin COVID-19 döneminde de var olup olmadığı sorusu yanıtlanmaya çalışılmaktadır. Buna göre gerçekleştirilen ki kare testi sonucunda elde edilen p değeri (0, 0,000001.2) $p=0,05$ pearson ki kare değerinden küçük olduğundan, gelir ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 2'den hareketle gelir düzeyi 8001 ve üzeri olanlar (%52,7) ile 6001-8000 TL (%57,5) arasında gelir elde edenlerden COVID-19 döneminde mutlu ve çok mutlu olduğunu ifade edenlerin oransal olarak birbirine yakın olduğu görülmektedir. Hatta geliri 6001-8000 TL aralığında olanlardan mutlu ve çok mutlu olduğunu söyleyenlerin oranının 8001 TL ve üzeri gelire sahip olanlardan çok az da olsa daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre mutlu olduğunu söyleyen kişi sayısı 6001 gelir seviyesine kadar oransal olarak artarken, bu seviyeden yüksek gelir düzeyinde çok az da olsa düşüş sergilemektedir. Buradan hareketle gelir ile mutluluk düzeyi arasında ilişki

olmakla beraber, gelirin mutluluğun tek belirleyicisi olmadığını öne süren yaklaşımları desteklemek mümkün olmaktadır.

COVID-19 döneminde mutluluk ile ilişkili olduğu düşünülen bir diğer ekonomik faktör temel ihtiyaçların karşılanabilmesi endişesidir. Buradan hareketle COVID-19 döneminde temel ihtiyaçların karşılanabilme endişesi ile mutluluk arasında ilişki olup olmadığını değerlendirmek adına ki kare testi yapılmıştır. Gerçekleştirilen ki kare testi sonucunda elde edilen p değeri (0,000002,1) $p=0,05$ pearson ki kare değerinden küçük olduğundan, temel ihtiyaçların karşılanabilme endişesi ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim COVID-19 döneminde temel ihtiyaçlarını karşılayabileceklerinden çok emin olanlardan mutlu ve çok mutlu olduklarını ifade edenlerin oranı (%53) , temel ihtiyaçlarını karşılayabileceklerinden emin olanlardan mutlu ve çok mutlu olduklarını ifade edenlerin oranından (%45,6) yüksek olmaktadır.

Buna karşılık temel ihtiyaçlarını karşılayabileceklerinden emin olmayanlardan mutlu ve çok mutlu olduğunu söyleyebilenlerse yalnızca örneklemin %10'unu oluşturmaktadır. Aynı zamanda oransal olarak en fazla mutsuzlardan (%67,8) oluşan grup da yine COVID-19 döneminde temel ihtiyaçlarını karşılayabileceklerinden emin olmayanlardır.

6.4. Kurumsal Faktörler ve Mutluluk İlişkisi

Literatüre göre mutluluğun belirleyicilerinden bir diğeri kurumsal faktörler olup çalışmada; COVID-19 döneminde de kurumsal faktörler ile mutluluk ilişkili midir sorusunun yanıtlanması amaçlanmaktadır. Buradan hareketle kurumsal faktörlerin her biri ile mutluluk ilişkisini belirlemek adına ayrı ayrı ki kare testi yapılmıştır. Buna göre öncelikle Tablo 3'de görüldüğü üzere kurumsal faktörler arasında yer alan COVID-19 döneminde kamu hizmetleri memnuniyeti ve sağlık bakanlığına duyulan güven ile mutluluk arasındaki ilişkiye bakılmıştır.

Tablo 3. COVID-19 döneminde Mutluluk ile Kurumsal Faktörler Arasındaki Ki Kare Testi

K (432)		Mutluluk Düzeyi (%)				
Kurumsal Faktörler		Çok Mutsuzum	Mutsuzum	Kısmen Mutluyum	Mutluyum	Çok Mutluyum
Kamu Hizmetleri Memnuniyeti	Yetersiz	24,6	37,3	26,2	7,1	4,8
	Kısıtlı	11,1	36,1	35,2	16,7	0,9
	Normal	7,5	23,9	35,8	23,9	9,0
	İyi	2,5	10,0	37,5	32,5	17,5
	Çok iyi	4,2	12,5	16,7	29,2	37,5
Sağlık Bakanlığına Duyulan Güven	Güvenmiyorum	27,1	37,2	24,0	10,9	0,8
	Kısmen güveniyorum	7,2	40,0	35,2	16,0	1,6
	Güveniyorum	7,6	19,0	36,7	27,8	8,9
	Çok güveniyorum	3,2	4,8	37,1	25,8	29,0
	Bir fikrim yok	8,1	24,3	29,7	18,9	18,9

COVID-19 döneminde kamu hizmetleri memnuniyeti ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olup olmadığını belirlemek adına gerçekleştirilen ki kare testi sonucunda elde edilen p değeri (0,0000002.7) $p=0,05$ pearson ki kare değerinden küçük olduğundan, kamu hizmetleri memnuniyeti ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim COVID-19 döneminde kamu hizmetlerinin yetersiz olduğunu söyleyenlerden mutlu ve çok mutlu olduğunu ifade edenlerin oranı %11,9 ile en düşük seviyede iken; kamu hizmetleri yeterliliğinin çok iyi olduğunu düşünenlerden mutlu ve çok mutlu olduğunu söyleyenlerin oranı %66,7 ile en yüksek seviyededir. Benzer ilişki kamu hizmetleri memnuniyeti ve mutsuz ve çok mutsuz olduğunu söyleyenlerin oranına bakıldığında da görülmektedir. Şöyle ki kamu hizmetlerinin yetersiz olduğunu düşünenlerden mutsuz ve çok mutsuz olduğunu söyleyenlerin oranı (%61,9) çok yüksek iken, kamu hizmetleri memnuniyeti arttıkça bu oran düşmektedir. Bu durumun tek istisnası kamu hizmetleri memnuniyet düzeyi iyi diyenler ile çok iyi diyenler arasında görülmektedir. Şöyle ki kamu kamu hizmetleri memnuniyet

düzeyi çok iyi diyenlerden mutsuz ve çok mutsuz olduğunu ifade edenlerin oranı (%16,7) iyi diyenlerden mutsuz ve çok mutsuz olduğunu ifade edenlerin oranından (%12,5) yüksektir.

COVID-19 döneminde sağlık bakanlığına güven ve mutluluk düzeyi arasında ilişki olup olmadığını belirlemek adına gerçekleştirilen ki kare testi sonucunda elde edilen p değeri (0, 0,0000001.7) değeri $p=0,05$ pearson ki kare değerinden küçük olduğundan sağlık bakanlığına güven ile mutluluk düzeyi arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Nitekim sağlık bakanlığına hiç güvenmeyenlerden mutlu ve çok mutlu olduğunu söyleyenlerin oranı (% 11,6) en düşük seviyede iken, sağlık bakanlığına çok güvendiğini söyleyenlerden mutlu ve çok mutlu olduğunu söyleyenlerin oranı (% 54,8) en yüksek düzeydedir. Tablo 3'te de görüldüğü üzere sağlık bakanlığına güven düzeyi arttıkça mutlu oranların oranı artmakta, mutsuz olanların oranı ise azalmaktadır.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son yıllarda dünyayı kasıp kavuran Covid-19 ile mutluluk arasındaki ilişkiye dair birçok çalışma yapılmıştır. Literatürde Covid-19 ile ilgili çalışmalar hızla artmakta iken iktisat biliminde bu salgının sadece ekonomik etkilerini değil bunun yanı sıra sosyal ve psikolojik etkilerini de göz önünde bulunduran çalışmalar yapılmaktadır. COVID-19'un bireylerin mutluluk düzeyine etkisini değerlendiren çalışmalar bu tür çalışmalara örnek oluşturmaktadır COVID-19'un mutluluğa etkisine yönelik çalışmaların büyük bölümünde Covid-19 salgını ile birlikte bireylerin mutluluk düzeylerinin azaldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Hali hazırdaki çalışmadan elde edilen sonuçlara göre ise, COVID-19 salgını döneminde çalışma durumu, elde edilen gelir, bu dönemde bireylerin işlerine ara verilme durumları ve temel ihtiyaçların karşılanabilmesi endişesi gibi ekonomik faktörler ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki vardır. Ayrıca COVID-19 döneminde Sağlık Bakanlığı'na duyulan güven düzeyi ve kamu hizmetlerine duyulan memnuniyet gibi kurumsal faktörler ile mutluluk arasında da anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Hali hazırdaki çalışmada mutlulukla ilgili yapılan birçok çalışmanın aksine erkek bireylerin kadın bireylerden daha mutlu olduğu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gençlerin daha mutsuz olduğu görülmüş ve 45 yaş ve üstünde olan bireylerin daha mutlu oldukları tespit edilmiştir. Bu dönemde evli bireylerin bekâr bireylere göre daha mutlu oldukları görülmüştür. Eğitim düzeyi ile mutluluk arasındaki ilişkiye

göre, genel anlamda lise ve ön lisans eğitim düzeyine sahip bireylerin mutlu ve çok mutlu olma oranlarının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

COVID-19 döneminde elde edilen gelir arttıkça mutluluk da bir seviyeye kadar artmaktadır. Bu dönemde temel ihtiyaçlarını karşılayabileceğinden emin olan bireyler, temel ihtiyaçlarını karşılayabileceğinden emin olmayan bireylere göre daha mutludurlar.

Salgın dönemlerinde en önemli ekonomik sorunlardan biri işsizliktir. Araştırma sonuçlarına göre de, COVID-19 döneminde işsizliğin mutluluğu azalttığı tespit edilmiştir. Bu dönemde kendi işini yapıyor olmak mutluluk açısından pozitif etki yaratmıştır. COVID-19 döneminde kendi işini yapan bireylerin mutluluk düzeyleri diğer çalışma durumlarında yer alan bireylerin mutluluk düzeylerinden daha yüksektir.

Salgınlarla birlikte ortaya çıkan sağlık sorunları beraberinde birçok ekonomik sorunu da getirmektedir. Özellikle büyük çaplı salgın dönemlerinde hem hükümetler hem de bireyler birtakım tedbirlere yönelmektedir. Bu tedbirler gündelik hayatı değiştirdiği gibi sosyal ve ekonomik hayatı da değiştirmektedir. Bu değişimlerden biri bireylerin mevcut iş veya faaliyetlerine kısa süreli veya tamamen ara verilmesi durumudur. COVID-19 döneminde de binlerce insan işini ya kısa süreli ya da tamamen kaybetmiştir. Araştırmanın yapıldığı dönemde elde edilen sonuçlara göre, COVID-19 döneminde işine ve faaliyetine ara verilmeyen bireylerin mutluluk düzeyleri genel olarak daha iyi seviyededir. İşine veya faaliyetine kısmen veya tamamen ara verilmiş olan bireylerin mutsuz olma düzeyleri daha fazladır.

COVID-19 salgınının en önemli etkisinin sağlık üzerine olduğu düşünülürse bu dönemde Sağlık Bakanlığı'na güvenen bireylerin daha az mutsuz oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Sağlık Bakanlığı'na güvenen bireyler; Sağlık Bakanlığı'na güvenmeyen veya kısmen güvenen bireylere göre daha mutludur. Diğer bir değişkende bu dönemdeki kamu hizmetleridir. Covid-19 döneminde kamu hizmetlerinin normal, iyi ve çok iyi olduğunu belirten bireylerin mutluluk oranları; kamu hizmetlerinin yetersiz ve kısıtlı olduğunu düşünen bireylere göre daha yüksektir.

Sonuç olarak hali hazırdaki çalışmaya göre Covid-19 salgını döneminde de teoride mutluluk ile ilişkili olduğu düşünülen sosyo-ekonomik faktörler, ekonomik faktörler ve kurumsal faktörler ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki

tespit edilmiştir. Buna göre COVID-19'un sosyo ekonomik faktörler, ekonomik faktörler ve kurumsal faktörler üzerinden mutluluk düzeyi ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmak mümkün olmaktadır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akın, H. B. ve Şentürk, E., 2012. Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Ordinal Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi, Öneri, 10 (37), 183-193.

Akman, S., 2021. Mutluluk ve Yaşam Memnuniyetinin Belirleyicileri: Türkiye İstatistik Kurumu Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerine Analizler, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 81, 1-35.

Alexandrova, A. , 2005. Subjective well-being and Kahneman's 'objective happiness', Journal of Happiness Studies, 6(3), 301-324.

Atay, B., 2012. Happiness in East Europe in Comparison with Turkey. Thesis (Master) İstanbul Bilgi University.

Aytaç,S. ve Bozkurt, V., 2021. Life Satisfaction and Happiness During the Pandemic Period. In: Gülerce, H., Nimehchisalem,V.,Bozkurt, V., Dawes, G. ve Rafik-Galea,S, ed. Society in the Covid19 Pandemic:Inequalities, Challenges and Opportunities. Ankara: Pegem Akademi, 259-272.

Bozkurt, H.Ö. ve Doğancılı, O. S., 2021 The Effect of Financial Stress and Affective Job Insecurity on Hotel Employees' Life Satisfaction: A Research Conducted During the Covid-19, Pandemic, İşletme Araştırmaları Dergisi, 13 (2),1242-1254.

Briguglio, M., Caruana, M. ve Debono, N., 2021. Well Being Disparities During the COVID-19 Outbreak: Evidence from Malta, *Traumatology*, 27 (4), 388-398.
Caner, A., 2014. Happiness, Comparison Effects, and Expectations in Turkey, *Journal of Happiness Studies*, 16, 1323-1345.

Clark, A. E. , Frijters, P. ve Shields, M. A., 2008. Relative Income, Happiness and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles, *Journal of Economic Literature*, 46 (1), 95-144.

Clark, E. ve Oswald, A. , 1994. Unhappiness and Unemployment, *The Economic Journal*, 104 (424), 648-659.

Çirkin, Z. ve Göksel, R., 2016. Mutluluk ve Gelir, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 375-400.

Di Tella, R., MacCulloch, R. ve Oswald, A., 2001. Preferences Over Inflation and Unemployment: Evidence from Surveys of Happiness, *American Economic Review*, 91 (1), 335-341.

Diener, E., 1984. Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 95 (3), 542-575.
Dolan, P., Peasgood, T. ve White, M., 2008. Do We Really Know What Makes Us Happy? A Review of the Economic Literature on the Factors Associated with Subjective Well-Being, *Journal of Economic Psychology*, 29, 94-122.

Dumludağ, D., 2013. Life Satisfaction and Income Comparison Effects in Turkey, *Social Indicators Research*, 114, 1199-1210.

Duran, M. S., & Acar, M., 2020. Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri. *International Journal Of Social And Economic Sciences*, 10(1), 54–67.

Durmuş, S. ve D., Şahin, 2021. COVID-19 Küresel Salgınında Dünyada ve Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları, Üzerine Bir Değerlendirme, *Turkish Studies*, 15(4), 923-943.

Easterlin, R., 1974. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence, In: P. A. David & M. W. Reder, ed. *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramowitz*. New York: Academic Press, 89–125.

Easterlin, R., 1995. Will Raising the Incomes of all Increase the Happiness of All?, *Journal of Economic Behavior and Organisation*, 27,35-47.

Ekici, T. ve Koydemir, S., 2016. Income Expectations and Happiness: Evidence from British Panel Data, *Applied Research Quality Life*, 11, 539-552.

Eren, K. A. ve Aşıcı, A., 2017. The Determinants of Happiness in Turkey: Evidence from City-Level Data, *Journal of Happiness Studies*, 18, 647-669.

Frey, B. ve Stutzer, A., 2001. *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Well-Being*. United Kingdom: Princeton University Press

Frey, B.,2008. *Happiness: A Revolution in Economics*, Cambridge: MIT Press.

Frijters, P., Liu, A. Y. ve Meng, X., 2012. Are Optimistic Expectations Keeping The Chinese Happy?, *Journal of Economic Behavior&Organization*,81,159-171.

Gökdemir, Ö. ve Tahsin, E., 2014. Factors That Influence the Life-Satisfaction of Women Living in the Northern Cyprus , *Social Indicators Research*, 115, 1071-1085.

Gökdemir, Ö., Dumludağ, D. ve Giray, S., 2016. Income Comparison, Collectivism and Life Satisfaction in Turkey, *Quality& Quantity*, 50, 955-980.

Greyling, T., Rossouw, S. ve Adhikari, T., 2021. A Tale of Three Countries : What is the Relationship Between COVID-19, Lockdown and Happiness, *South African Journal of Economics*,89(1), 25-43.

Helliwell, J. F., 2003. How's Life? Combining Individual and National Variables to Explain Subjective Well Being?, *Economic Modelling*, 20, 331-360.

Hills, P., & Argyle, M., 2002. The Oxford Happiness Questionnaire: A Compact Scale For The Measurement Of Psychological Well-Being. *Personality And Individual Differences*, 33(7), 1071–1082.

Erişilebilir: <https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/yasam-memnuniyeti-arst.pdf> (erişim tarihi: 26.05.2022).

Lelkes, O., 2006. Tasting Freedom: Happiness, Religion and Economic Transition, *Journal of Economic Behavior&Organization*, 59 (2), 173-194.

Levin, K. A., and Currie, C., 2014. Reliability and validity of an adapted version of the Cantril Ladder for use with adolescent samples, *Social Indicators Research*, 119(2), 1047–1063.

Lopez- Ruiz, V. R., Huete-Alcocer, N., Alfaro-Navarro, J.L. Nevado-Pena, D., 2021. The Relationship Between Happiness and Quality of Life: A Model for Spanish Society, *Plos One*, 16 (11), 1-15.

Nettle, D., 2006. *Happiness: The Science Behind Your Smile*, USA: Oxford University Press

Senik, C., 2008. Is Man Doomed to Progress, *Journal of Economic Behavior&Organization*, 68, 140-152.

Şeker, M., 2009. Mutluluk Ekonomisi, *Journal of Economy, Culture and Society*, 39, 115-139.

Unanue, W.,E Gomez, M., Cortez, D., Oyanedel, J. C. ve Mendiburo-Seguel, A., 2017. Revisiting the Link Between Job Satisfaction and Life Satisfaction: The Role of Basic Psychological Needs, *Frontiers in Psychology*, 8 (680),1-17.

World Health Organisation, 2022. World Health Organisation Coronavirus Overview (online). Available from: <https://covid19.who.int/> (Accessed 20 May 2022).

Yang, H. ve Ma, J., 2020. How an Epidemic Outbreak Impacts Happiness: Factors that Worsen (vs. Protect) Emotional Well-being during the Coronavirus Pandemic, *Psychiatry Research*, 289 (113045),1-5.

Yazıcıoğlu, İ. ve Kubilay, N., 2017. Analysing The Relationship Between Job Satisfaction And Life Satisfaction In Terms Of Demographic Variables: An Research in Accommodation Businesses, *Journal of Business Management and Economic Research*, 1(1), 39-48.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S., 2004. *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık

Yıldırım, S., 2020. Salgınların Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği, Turkish Studies, 15(4), 1331-1351.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

ENERJİ FİYATLARININ KÜRESEL GIDA FİYATLARI ÜZERİNE ETKİSİ*

Ayşe DURGUN KAYGISIZ¹

Doç. Dr.

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: aysedurgun@sdu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8062-7473

Öz

Enerji önemli bir üretim girdisidir. Son dönemlerde tarım sektörünün de giderek mekanikleşmesi enerjinin önemini daha da artırmıştır. Bununla birlikte son dönemlerde hem gıda ürünlerinin fiyatı hem de enerji fiyatları yükselmektedir. Gıda ve petrol fiyatlarındaki bu eşzamanlı artış, petrol fiyatlarının gıda fiyatları üzerindeki etkisine yönelik tutumları güçlendirmiştir. Bu çalışmanın amacı küresel enerji fiyatlarının dünya gıda fiyatları üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu amaçla Engle Granger eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre küresel gıda fiyatları ile enerji fiyatları arasında uzun dönemli eş bütünleşik bir ilişki bulunmuştur. İki değişken arasındaki ilişkinin yönü ise gıda fiyatlarından enerji fiyatlarına doğru tek yönlü olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Gıda Fiyatları, Engle-Granger Eş Bütünleşme, Nedensellik

Alan Tanımı: Makro İktisat

---

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** aysedurgun@sdu.edu.tr

Atıf (APA): Durgun Kaygısız, A., (2022), Enerji Fiyatlarının Küresel Gıda Fiyatları Üzerine Etkisi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 14 (2): 203-215., <https://doi.org/10.55827/ebd.1190564>

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

THE EFFECT OF ENERGY PRICES ON GLOBAL FOOD PRICES

Abstract

Energy is an important production input. In recent years, the increasing mechanization of the agricultural sector has increased the importance of energy even more. However, both the price of food products and energy prices have been increasing recently. This simultaneous increase in food and oil prices strengthened attitudes towards the impact of oil prices on food prices. The aim of this study is to analyze the effect of global energy prices on world food prices. For this purpose, Engle Granger cointegration and Granger causality tests were applied. According to the results of the analysis, a long-term cointegrated relationship was found between global food prices and energy prices. The direction of the relationship between the two variables was determined to be unidirectional in food prices towards energy prices.

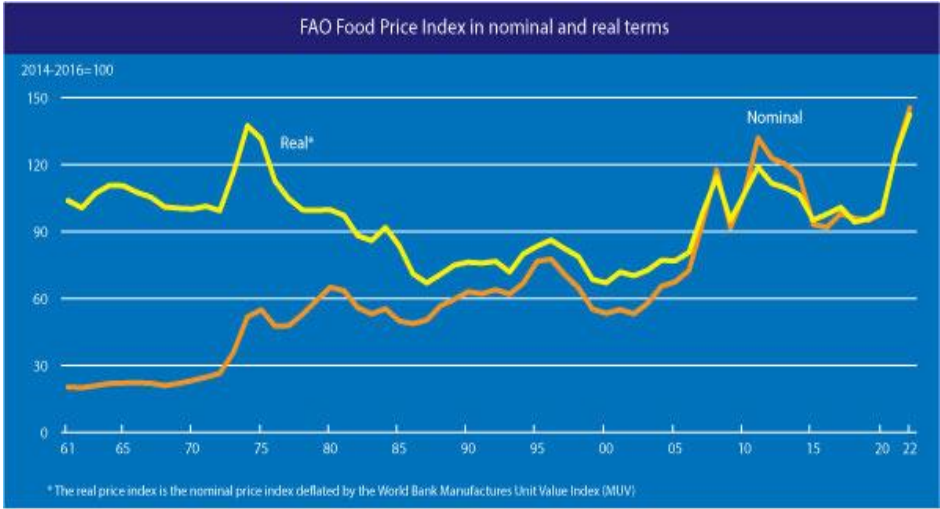
Key Words: *Energy, Food Prices, Engle-Granger Cointegration, Causality*

JEL Codes: *P28, E31, C22*

1.GİRİŞ

2000 yılı sonrasında küresel bazda gıda ürünlerinin fiyatı yükselişe geçmiştir. Özellikle 2007 yılında üst seviyelere ulaşan gıda fiyatları, tarımsal ürün fiyatlarındaki artışlardan etkilenmiştir. Dünya gıda krizi olarak da bilinen bu durumun hem arz hem de talep yönlü nedenlerden dolayı ortaya çıktığı belirtilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki gelir artışları gıda ürünlerine olan talebi artırmıştır. Bunun yanı sıra petrole alternatif enerji kaynakları arayışları, biyodizel üretiminde kullanılan mısır vb. tahıl ürünlerine olan talebin yükselmesine neden olmuştur. Talepteki yükselmeye karşın gıda ürün arzının küresel ısınma, kuraklık gibi iklimsel nedenlerle artmadığı ve stokların zaman içinde azaldığı görülmüştür. Bu durumlar gıda ürünlerinde arz talep dengesinin bozularak fiyatların yükselmesine neden olmuştur.

Şekil 1: Nominal ve Reel Dünya Gıda Fiyat Endeksi

Kaynak: FAO, <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>, Erişim Tarihi: 21.05.2022

Şekil 1 küresel gıda fiyatlarının nominal ve reel seyrini göstermektedir. 2000’li yıllara kadar daha sakin bir yükseliş trendi izleyen fiyatlar, 2003 yılı sonrasında hızlı bir şekilde artış göstermiştir. 2008 ve 2011 yıllarında gıda fiyatlarındaki nominal artış son 30 yılın en üst seviyelerine ulaşmıştır. 2003–2011 döneminde Dünya Gıda Fiyat Endeksi’ndeki artış %109,3 olarak gerçekleşmiştir (Çaşkurlu, 2011: 165).

Uluslararası emtia fiyatları yükseldiğinde ülkelerin yerel bazda enflasyon düzeyleri de yükselmektedir. Küresel emtia artışlarından özellikle gelişmekte olan ülkeler daha çok etkilenmektedir. Hem enflasyon belirsizliklerinin yüksek olması hem de tüketim harcamalarının içerisinde gıda ürünleri payının yüksek olması bu durumu daha da tetiklemektedir. Gıda fiyatlarındaki artışın dünya enflasyonuna katkısı 2006 yılında %27 oranında iken, 2007 yılında %44 olarak gerçekleşmiştir (IMF, 2008).

Enerji, ülkelerin ekonomik büyüme ve gelişmesinde önemli bir kaynaktır. Özellikle endüstrileşme süreci ile birlikte enerjiye olan ihtiyaç giderek artmıştır. Enerji doğada kendiliğinden bulunan ya da birbirine dönüşebilen bir yapıdadır. Enerji kullanım yönünden ve dönüştürülebilirliklerine göre iki farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Kullanılışına göre yenilenebilir ya da yenilenemez enerji

kaynakları, dönüştürülebilirliklerine göre ise birincil enerji kaynakları ve ikincil enerji kaynakları olarak sınıflandırılabilirler. Enerji kaynaklarının sınıflandırılması Tablo 1 de gösterilmektedir.

Tablo 1: Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması

Kullanışlarına göre	Dönüştürülebilirliklerine göre
Yenilenemez enerji kaynakları 1. Fosil kaynaklı olanlar Kömür Petrol Doğalgaz 2. Çekirdek kaynaklı Uranyum Toryum	Birincil enerji kaynakları Kömür Petrol Doğal gaz Nükleer Biyokütle Hidrolik Güneş
Yenilenebilir enerji kaynakları Hidrolik Güneş Biyokütle Rüzgar Jeotermal Okyanus enerjisi	İkinci enerji kaynakları Elektrik (benzin, mazot, motorin) İkincil kömür Kok, petrokok Havagazı Sıvılaştırılmış petrol gazı

Kaynak: Koç ve Kaya, 2015:37

En yaygın olarak kullanılan enerji kaynakları doğada var olan petrol, doğalgaz ve kömür gibi yenilenemeyen enerji kaynaklarıdır. Dünyanın artan enerji ihtiyacı, rezervleri sınırlı olan yenilemez enerji kaynaklarından yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru bir yönelmeyi gerekli kılmaktadır.

Sanayi sektörünün en önemli bileşeni olan enerji, tarım sektörünün mekanikleşmesiyle birlikte bu sektörde de üretimin ve maliyetlerin bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla enerji piyasasında yaşanan şoklar ve fiyat

dalgalanmaları tarım sektörünü de etkilemektedir. Geleneksel olarak, enerji ürünlerinden tarım ürünlerine geçiş etkisinin, enerji fiyatlarındaki artış eğiliminin, daha yüksek üretim maliyeti kanalıyla tarımsal emtiaları etkileyebileceği anlamına geldiğine inanılmaktadır. Özellikle petrol fiyatlarındaki değişimlerin gıda fiyatları üzerinde etkisi olduğu düşünülmekte ve bu alanda akademik çalışmalar yapılmaktadır.

Son yirmi yılda yaşanan 2008 krizi, Covid-19 ve son olarak Ukrayna- Rusya çatışması emtia fiyatlarında oynaklığı artırmıştır. Bu dönemde hem petrol hem de tarımsal emtia fiyatlarında yüksek fiyat dalgalanmaları görülmüştür. Literatür, petrol ve tarımsal emtia piyasasındaki oynaklığın doğası gereği meydana geldiğini ancak krizler, afetler, ani politika değişiklikleri veya rejim değişiklikleri nedeniyle de bu piyasaların oynaklığını olumsuz etkilediğini belgelemiştir. Covid-19 salgını ile birlikte dünya genelinde aşırı yoksulluk ortaya çıkabileceği gibi, petrole olan talebin azalması siyasi ve makroekonomik dengesizliklere yol açarak yatırımları olumsuz etkileyebilir (Liu ve diğerleri, 2020). Tüm bunlar gıda ve enerji piyasalarını daha önemli hale getirmiş ve aralarındaki oynaklık aktarım mekanizmasının tanımlanmasını gerekli kılmıştır.

Petrol şoklarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini net olarak yansıtan teorik bir mekanizma bulunmamaktadır. Petrol fiyatlarının ekonomik faktörlerle olan ilişkisi farklı kanallardan ele alınmaktadır. Bu kanallar klasik arz yanlı etki, transfer etkisi, reel denge etkisi, para politikası, sektörel kaymalar, düzenleme maliyetleri, koordinasyon problemleri ve belirsizlik kanallarıdır (Öksüzler ve İpek, 2011:17). Arz yanlı etkiye göre artan petrol fiyatları, enerjinin kıtlık probleminin arttığını dolayısıyla üretimin azalarak büyüme ve verimliliğin düşeceğini öne sürmektedir. Transfer etkisine göre, petrol fiyatlarındaki artış petrol ithal eden ülkeden, ihraç eden ülkeye doğru gelir transferine yol açar. Bu durum petrol ihracatçısı ülkenin vergi toplamasına benzetilmektedir. Böyle bir durumda petrol ihracatçısı ülkenin satın alma gücü ve toplam talebi artarken, ithalatçı ülkede ise tam tersi azalmaktadır. Reel denge etkisine göre, petrol fiyatlarının artması, para talebinin artmasına, faizlerin yükselmesine sebep olarak yatırımların milli gelin azalmasına neden olur. Sektörel kayma etkisine göre, petrol fiyatlarındaki artışla birlikte enerji yoğun sektörlerden, enerji verimli sektörlerle doğru bir kayma gerçekleşecektir. Ayarlama maliyetlerine göre, firmalar girdi-çıktı dengesini uzun dönemde değiştirebilirler. Sermaye yoğun üretim teknolojine sahip firmalar, petrol fiyatlarındaki artışları kısa sürede sermaye stoklarına yansıtamazlar. Böyle bir durumda ayarlama süresi uzamakta ve ekonomik faaliyetler sektöre uğramaktadır. Koordinasyon problemine göre

firmalar artan petrol fiyatlarını kendi politikalarına uyarlayabilmelerine rağmen diğer firmaların tepkilerini bilemezler ve koordinasyon problemi ortaya çıkar. Son olarak belirsizlik etkisine göre ise, petrol fiyatlarındaki belirsizlikler, enerji yoğun sektörlerde yatırım erteleme kararlarına yol açabilir. Azalan yatırımlar ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir (Brown vd, 2002:3-8). Genel olarak değerlendirilirse petrol şoklarının, ithal fiyatlar, girdi fiyatları, maliyetler ve belirsizliği arttırarak yatırımların azalmasına sebep olduğu, ek olarak toplam fiyat düzeyi üzerinden reel para balanslarının azalması, kısmi fiyat şokları yoluyla sektörler arasındaki dağılımı bozarak ekonomiyi etkilediği söylenebilir (Utkulu ve Ekinci, 2016:12).

Yukarıda bahsedilenin yanı sıra, petrol fiyatlarının ekonomi üzerine etkisi talep ve politika tepkileri açısından da değerlendirilmektedir (Sek, 2017:3). Talep açısından ele alınırsa, yükselen petrol fiyatları tüketilen aynı miktarda enerji için daha yüksek bir fiyat ödemeyi gerekli kılar. Bu durum tüketicilerin daha düşük reel gelire sahip oldukları anlamına gelir. Son olarak, para ve maliye politikaları kanalı ile yurt içi fiyatları etkileyebilir. Politika tepkileri, petrol fiyatı değişikliklerinin etkilerini hafifletmek için önemlidir. Politika yapıcı, enflasyonist bir dönemde fiyat seviyelerini sabitlemek için daraltıcı bir para politikası ve durgunluk sırasında büyüme teşvik etmek için genişletici bir politika uygulayabilir. (LeBlanc ve Chinn, 2004).

Bernanke vd. (1997) Petrol fiyatları ile ekonomik aktivite arasında gözlemlenen negatif korelasyonu ve bu korelasyonun zaman içinde bariz istikrarsızlığına neden olmasının nedenini para politikasına bağlamaktadır. Hooker (1996) ise Amerika Birleşik Devletleri'nde, petrol fiyat şoklarının, çekirdek enflasyon üzerinde hiçbir etkisi olmaksızın, yalnızca manşet enflasyonu etkilediğini ileri sürmektedir. Böyle bir durumda sıkı para politikasının uygulanmasına gerek kalmayabilir ve reel ekonomik aktivite üzerindeki etkileri de minimum seviyeye düşebilir (Hunt, 2002:88).

2.İLGİLİ LİTERATÜR

Dünya nüfus artışıyla birlikte hem enerji hem de gıda ihtiyacı artmaktadır. İki emtianın da önemli olması araştırmacıların merakını çekmekte ve bu alanda yapılan çalışmaları artırmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Demir (2022) küresel enerji ve gıda fiyatlarının yurtiçi fiyatlar üzerindeki etkisini zamanla değişen nedensellik analizi ile test etmişlerdir. Enflasyon ile enerji ve gıda fiyatları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Dolayısıyla

küresel emtia fiyatlarının yurtiçi fiyatlara doğrudan ve hızlı bir şekilde iletildiğini söylemektedir.

Sun vd. (2021) çalışmalarında kaya petrolü devrimi ve Covid-19 pandemisi sırasında tarımsal emtialar ile petrol fiyatı talep ve arz şokları arasındaki uzun vadeli bağlantı ve nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Tarım ve petrol fiyatları arasında çift yönlü nedensellik bulunmuş olunmasına rağmen, ilginç olan petrol fiyatlarının tarımsal emtia fiyatlarından etkilendiği sonucudur. Tarımsal emtia fiyatlarından petrol fiyatlarına uzanan bu önemli ters nedensellik, diğer çalışmalardan farklı bir bakış açısı doğurmuştur. Ayrıca hem tarımsal emtia fiyatlarının hem de petrol fiyatlarının Covid-19 pandemisinin tüm süresi boyunca iki piyasada ortaya çıkan şoklardan etkilenmediğini ileri sürmektedirler. Öte yandan, tarım ürünlerine olan talep tüm Covid-19 dönemi boyunca sabit kalmıştır.

Kang vd. (2019) 1990M1-2017M5 dönemini kapsayan uluslararası ham petrol ve tarım emtiaları arasındaki frekans alanı bağlantısını incelemişlerdir. Bitkisel yağların süt, hububat, et ve şeker gibi diğer tarım ürünleri ve aynı zamanda ham petrol için en etkili fiyat oynaklığı kaynağı olduğunu söylemektedirler. Ayrıca, tüm farklı frekans bantlarında petrol ve tarım emtia piyasaları arasında çift yönlü ve asimetrik bir bağlantı olduğunu belirtmişlerdir. Krizler sırasında keskin bir şekilde yukarı doğru hareket ettiği belirtilen bu ürünler arasında yayılma etkisi ve pozitif bağlantı bulunmaktadır. Çalışmalarına göre bu durum krizler sırasında devam edebilir ve uluslararası portföy çeşitlendirmesinin potansiyel avantajını daraltabilir.

Algan vd. (2016) enerji fiyatları ile gıda fiyatları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ARDL sınır test ile analiz etmişlerdir. Enerji fiyatlarının dolaylı yollardan gıda fiyatlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. 2021 yılında yapmış oldukları başka bir çalışmalarında ise petrol fiyatlarının Türkiye'deki gıda fiyatları üzerine olan etkisini araştırmışlardır (Algan vd. 2021). NARDL modeli ile analiz ettikleri çalışmalarında petrol fiyatlarının kısa ve uzun dönemde gıda fiyatları üzerine pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu belirtmektedirler.

Bu alanda yapılan bir başka çalışma ise Utkulu ve Ekinci' ye (2016) aittir. Uluslararası emtia fiyatlarının yurt içi fiyatlara yansımalarını tespit etmeye çalışmışlardır. NARDL modelini kullandıkları çalışmalarında küresel petrol ve gıda fiyatlarından yurtiçi fiyatlara asimetrik bir geçiş olduğunu tespit etmişlerdir. Bu geçiş etkisinin petrolde 20 ay, gıda ürünlerinde 15 ay sürdüğü ifade edilmektedir.

Esmaceli ve Shokoohi (2011) yumurta, et, süt, yağlı tohumlar, pirinç, şeker ve buğday fiyatlarının petrol fiyatları ile birlikte hareketini incelemişlerdir. Sonuçlarına göre ham petrol fiyatları gıda fiyatları üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir.

Gohin ve Chantret (2010) dünya gıda ve enerji fiyatları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi hesaplanabilir genel denge (CGE) modeli kullanarak araştırmışlardır. Modele dahil edilmeyen makro ekonomik bağlantıların bu ilişki üzerinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmektedirler. Çoğu analizde maliyet itme etkisine bağlı olarak pozitif bir ilişki tespit edilmiş olsa da reel gelir etkisinin getirilmesinin gerçekten de dünya gıda ve enerji fiyatları arasında negatif bir ilişkiye işaret edebileceğini iddia etmektedirler.

Zhang vd. (2010) yakıtlar ve tarımsal emtia fiyatları arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya göre emtialar arasında uzun dönemli doğrudan bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Kısa dönemde ise şeker ve pirinç fiyatları hariç diğer tarımsal emtia fiyatları yakıt fiyatlarından etkilenmektedir.

3. VERİ SETİ, YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmanın amacı enerji fiyatlarının küresel gıda fiyatları üzerine etkisini araştırmaktır. Bu amaçla 2000:01-2021:12 zaman aralığında küresel enerji ve gıda fiyatları değişkenleri kullanılarak Engle Granger eş bütünlük testi uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan enerji değişkeni % 84.6 ile ham petrol, %10.8 ile doğal gaz ve %4.7 ile kömür enerjisini içermektedir. Küresel gıda değişkeni ise hububat, bitkisel yağlar, sebzeler, et, vb. yiyecekleri içermektedir. Değişkenler Word Bank Commodity Price Data (The Pink Sheet) sitesinden² temin edilmiştir. Değişkenlerin öncelikle logaritması alınmış ardından hareketli ortalama yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır.

3.1. Birim Kök Testi

Durağan olmayan serilere uygulanan testler sahte regresyon problemi içermektedir. Bu nedenle analizlere başlamadan önce serilere birim kök testleri uygulanmaktadır. Bu çalışmada serilere en çok kullanılan birim kök testleri olan

---

² <https://blogs.worldbank.org/opendata/commodity-prices-eased-october-pink-sheet>

Agumented-Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Peron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF birim kök testi		Phillips peron testi	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Gözlem sayısı:264				
lenerji	t-istatistiği	t-istatistiği	t-istatistiği	t-istatistiği
	-2.321921	-11.52037	-2.033120	-11.21157
	P:0.1658	P:0.000*	P:0.2726	P:0.0000*
lgıda	t-istatistiği	t-istatistiği	t-istatistiği	t-istatistiği
	-1.546022	-10.37909	-1.498205	-10.48138
	P:0.5088	P:0.0000*	P:0.5332	P:0.0000*

Not: *Serilerin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir

Tablo 2 değişkenlerin ADF ve PP birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 2 incelendiğinde serilerin düzeyde durağan olmadıkları, diğer bir ifadeyle birim kök içerdiği gözlenmektedir. Serileri durağan hale getirebilmek için fark alma işlemi yapılmıştır. Birinci farkları alınarak yapılan birim kök testleri sonucunda değişkenler birinci dereceden durağan hale gelmişlerdir. Bundan sonraki aşamada aynı seviyeden durağan olan serilere uygulanabilen Engle-Granger eşbütünleşme analizi ile iki seri arasındaki uzun dönemli ilişki hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Tablo 3: Engle Granger Eşbütünleşme Test Sonuçları

Bağımlı değişkenler	Tau-istatistik	pr ob	z-istatistik	pr ob
lenerji	-3.276969	0.0 131	-21.41379	0.0 125
lgıda	-3.278323	0.0 131	-21.47104	0.0 123

Tablo 3 değişkenlerin Engle-Granger eşbütünleşme test sonucunu göstermektedir. Buna göre enerji fiyatları ile küresel gıda fiyatları arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi vardır. Bir sonraki aşamada değişkenler arasındaki ilişkinin

yönünü tespit etmek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Nedensellik test sonuçları Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: Granger Nedensellik Test Sonucu

Yönü	F-istatistik	prob
İenerji→İgıda	0.27188	0.7622
İgıda→İenerji	8.24074	0.0003

Yapılan Granger nedensellik analizi sonucunda söz konusu dönemde küresel gıda fiyatlarından enerji fiyatlarına %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; 2000 yılı sonrası küresel gıda fiyatları arttığında enerji fiyatlarındaki artışa da neden olmaktadır. Son dönemlerde bazı gıda ürünlerinin biyoyakıt hammaddesi üretiminde kullanılması bu nedenle gıda üretiminin azalarak gıda fiyatlarının artmasına neden olabilmektedir (Ar, 2008: 581).

4.SONUÇ

Gıda fiyatlarındaki artış 2000 yılı sonrasında dikkat çekici bir şekilde artmıştır. 2008 gıda krizi sonrası fiyatlarda dönem dönem bir azalma yaşansa da 2020 pandemi dönemi ile birlikte gıda fiyatları tekrardan yükselişe geçmiş ve dünya genelinde küresel bir problem olma yolunda ilerlemektedir. Dolayısıyla gıda fiyat artışlarının neden kaynaklandığına dair çalışmalar son dönemlerde yoğunlukla yapılmaya başlanmıştır. Gıda fiyat artışı iklim değişikliği nedeniyle yaşanan kuraklık, biyoyakıt üretimindeki artış, arz stoklarının azalması gibi birçok nedene bağlanmaktadır. Bazı çalışmalarda enerji fiyatlarındaki artışların mazot ve gübre fiyatlarını arttırarak maliyetleri yükselttiği ve tarımsal gıda fiyatlarını artırdığı ileri sürülmektedir.

Buradan yola çıkarak bu çalışmada küresel enerji fiyatlarının dünya gıda fiyatları üzerindeki etkisi test edilmeye çalışılmıştır. 2000-2021 dönemi küresel enerji ve gıda fiyatlarının kullanıldığı iki değişkenli modelimize Engle Granger eşbütünlük ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Uzun vadeli zaman serilerinin avantajı, sakin dönemde her iki piyasada oluşan arz ve talep şoklarını ortaya çıkarabilmemizdir. Küresel enerji fiyatları ve gıda fiyatları arasında uzun dönemli bir eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiştir. Granger nedensellik sonuçlarına göre ise gıda fiyatlarından enerji fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Literatürdeki yaygın görüş enerji fiyatlarından gıda fiyatlarına doğru bir nedenselliğin olduğudur. Enerji fiyat artışlarının gübre, mazot gibi tarımsal girdi maliyetlerini artırarak dolaylı yoldan gıda ürünlerinin fiyatlarını arttırması beklenmektedir. Bu çalışmada ise iki değişken uzun dönemli eş bütünleşik olmakla birlikte, beklentinin aksine ters yönlü bir nedensellik sergilemişlerdir. Benzer bir sonuç Sun vd.'nin (2021) çalışmasında da mevcuttur. Bu durum son dönemlerde artan biyoyakıt üretimine bağlanmaktadır. Enerji ürünlerindeki artış eğilimi, mısır ve soya fasulyesine bağlı biyoyakıt üretimine bağlıdır. Bu durum da tarımsal ürünlerin talep etkisini değiştirmiştir. Gıda üretimine ayrılması gereken alanların biyoyakıt hammaddesi üretimine ayrılması nedeni ile gıda üretiminin azalması sonucu gıda fiyatlarının artmasına neden olabilmektedir.

Çalışmada iki değişken arasındaki nedenselliğin yönü literatürde kabul gören yaygın görüşün aksine çıksa da iki değişken uzun dönemde eşbütünleşik bulunmuştur. Genel olarak bakıldığında iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişki istikrarsız olduğundan ve birbirini olumlu ve olumsuz yönde etkileme eğiliminde olduğundan, enerji ve gıda ürünleri ithalatına bağımlı olan ülkeler, iki değişken birbirini olumlu yönde etkilediğinde çifte tehlikeye maruz kalabilmektedir. Bu nedenle nedenselliğin yönü ne olursa olsun bu konu üzerinde çalışma yapılması gereken bir alandır. Çünkü fiyat dalgalanmalarının aktarımının ve bir piyasadan diğerine yayılmanın anlaşılması, gelecekteki beklenmedik kayıpları önlemek için riske maruz kalmanın yönetilmesine yardımcı olabilir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Algan, N., İşcan, E. & Serin, O. (2016). Enerji fiyatlarının dünya gıda fiyatları üzerine etkisi: Bir sınır testi yaklaşımı. International Conference On Eurasian Economies, 794-800

Algan, N., İşcan, E. & Serin, O. (2021). Petrol fiyatının gıda fiyatları üzerine asimetrik etkisi: Türkiye örneği. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30(1), 11-21.

Ar, F. (2008). Biyoyakıtlar tehdit mi - fırsat mı?. Mühendis Makine, 49 (581), 1-9.

Bernanke, B., Gertler, M. & Watson, M. (1997). Systematic monetary policy and the effects of oil price shocks. Brookings Papers on Economic Activity, 1, 91–157.

Brown, S. P.A., Yücel, M. K. & Thompson, J. (2002). Business cycles: The role of energy prices. Federal Reserve Bank of Dallas, Working Paper No. 0304.

Çaşkurulu, S. (2011). Küresel gıda krizi: Üçüncü gıda rejimi, küresel sermaye ve gelişmekte olan ülkeler. Ekonomik Yaklaşım, 23, Özel Sayı, 161-194.

Demir, Y. (2022). Küresel enerji ve gıda fiyatlarının Türkiye’de enflasyona etkisinin zamanla değişen nedensellik analiziyle incelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 13(33), 189-203.

Esmaceli, A. & Shokoohi, Z. (2011). Assessing the effect of oil price on world food prices: Application of principal component analysis, Energy Policy 39(2), 1022-1025 <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.11.004>

FAO, <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>

Gohin, A.& Chantret, F. (2010). The long-run impact of energy prices on world agricultural markets: The role of macro-economic linkages. Energy Policy, 38(1), 333-339 <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.09.023>

Hooker, M. (1996). What happened to the oil price–macroeconomy relationship. Federal Reserve Board (FEDS), Working Paper No. 56.

Hunt, B., Isard, P. Isard & Laxton, D. (2002). The Macroeconomic effects of higher oil prices. National Institute Economic Review, 179, 87-103.

IMF (2008). World economic Outlook, Uluslararası para fonu, Washington DC.

Kang, S.H., Tiwari, A.K., Albulescu, C.T., & Yoon, S.M., 2019. Exploring the time-frequency connectedness and network among crude oil and agriculture commodities V1. *Energy Econ.* 84, 104543. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.104543>

Koç, E & Kaya, K. (2015). Enerji kaynakları–Yenilenebilir enerji durumu. *Mühendis ve Makina*, 56(668), 36-47

LeBlanc, M. & Chinn, M. D. (2004). Do high oil prices presage inflation? The evidence from G-5 countries, Economic Research Service and University of California.

Liu, L., Wang, E.-Z. & Lee, C.-C., (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on the crude oil and stock markets in the US: a time-varying analysis. *Energy Res. Lett.* <https://doi.org/10.46557/001c.13154>.

Öksüzler O. & E. İpek (2011). Dünya petrol fiyatlarındaki değişimin büyüme ve enflasyon üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 15-34.

Sek, K.S. (2017). Impact of oil price changes on domestic price inflation at disaggregated levels: evidence from linear and nonlinear ARDL modeling. *Energy*, 130, 204.

Sun, Y., Mirza, N., Qadeer, A. & Hsueh, H. (2021). Connectedness between oil and agricultural commodity prices during tranquil and volatile period. Is crude oil a victim indeed? *Resources Policy*, 72, <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102131>.

Utkulu, U. & Ekinci R. (2016). Uluslararası petrol ve gıda fiyatlarından iç fiyatlara asimetrik ve doğrusal olmayan fiyat geçişkenliği: Türkiye için NARDL modeli bulguları, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53 (617), 9-22.

Zhang Z., Lohr, L., Lohr, Escalante, C. & Wetzstein, M. (2010). Food versus fuel: What do prices tell us? *Energy Policy*, 38(1), 445-451.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

AÇIMLAYICI FAKTÖR ANALİZİ VE E-TİCARETİN VERGİLENDİRİLMESİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN BOYUTLARIN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

Hayal Zelal ŞİMŞEK¹

Bilim Uzmanı

Antalya Bilim Üniversitesi

E-mail: hayalsimsekk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1714-8138

Serdar YAY

Doç. Dr.

İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: serdar.yay@idu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8726-744X

Öz

Bu çalışmanın amacı Isparta ilinde vergi dairelerine bağlı olarak çalışan gelir uzmanları ve gelir uzmanı yardımcıları ile Isparta Serbest Muhasebeci Mali

---

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayım etiği ilkelerine uyulmuştur.

Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Bu çalışma için Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu'nun 15.02.2022 tarihli ve 117 No'lu toplantısında 6 Sayılı Kararı ile gerekli izinler alınmıştır.

¹ **Sorumlu Yazar:** hayalsimsekk@gmail.com

Atf (APA): Şimşek, H. Z. & Yay, S., (2022), Açımlayıcı Faktör Analizi ve E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar Üzerinde Etkili Olan Boyutların Belirlenmesi Üzerine Bir Uygulama, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 14 (2): 216-236., <https://doi.org/10.55827/ebd.1192137>.

Lisans: Bu makalenin kullanım izni Creative Commons Attribution-NoCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) lisansı aracılığıyla bedelsiz sunulmaktadır.

Müşavirler Odasına kayıtlı bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavirler, serbest muhasebeci mali müşavir stajyerleri ve diğer personellerin son yıllarda globalleşen e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara yönelik algı düzeyini tespit etmek için güvenilir ve geçerli bir ölçek geliştirmektir. Bu doğrultuda, e-ticarete ilişkin kapsamlı bir literatür taramasından sonra 25 maddeden oluşan ve 5'li Likert tipinde düzenlenmiş bir anket oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan ölçekte yer alan boyutlar açımlayıcı faktör analizi kullanarak belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan Açımlayıcı Faktör Analizi sonucunda ölçeğin açıkladığı toplam varyans değeri %59 olarak hesaplanmış olup, 2 faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve 22 maddeden oluştuğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Açımlayıcı Faktör Analizi, E-Ticaret, E-Ticaretin Vergilendirilmesi*

Alan Tanımı: *Maliye, Mali Hukuk*

EXPLANATORY FACTOR ANALYSIS AND AN APPLICATION ON DETERMINATION OF EFFECTIVE DIMENSIONS ON THE PROBLEMS FACED IN THE TAXATION OF E-COMMERCE

Abstract

The aim of this study is to develop a reliable and valid scale to determine the level of perception of the income experts and assistant income specialists working under the Tax Office in Isparta, dependent / independent independent accountant financial advisors, independent accountant financial advisor trainees and other personnel registered in Isparta Chamber of Certified Public Accountants about the problems encountered in the taxation of globalized e-commerce in recent years. In this aim, after a comprehensive literature review on e-commerce, a 5-point Likert-type questionnaire consisting of 25 items was created. The dimensions in the scale used in the study were tried to be determined using Exploratory Factor Analysis. As a result of the Exploratory Factor Analysis, the total variance explained by the scale was calculated as 59%, and it was determined that it had a 2 factor structure and consisted of 22 items.

Key Words: *Exploratory Factor Analysis, E-Commerce, Taxation of E-Commerce*

JEL Codes: *H2, H29*

1. GİRİŞ

E-ticaretin vergilendirilmesi, e-ticaretin 21. yüzyılın başında ortaya çıkmasından günümüze kadar ki serüveninde birçok değişikliğe uğramış ve aşamadan geçmiştir. Söz konusu bu süreçte birçok devlet e-ticaretin vergilendirilmesine ilişkin çeşitli düzenlemeler ve çalışmalar gerçekleştirmiş olmasına rağmen günümüzde e-ticaretin nasıl vergilendirilmesi gerektiği konusunda dikkate değer uluslararası bir fikir birliği veyahut mevzuat açısından baz alınabilecek bir standardizasyon oluşturulamamıştır. Dolayısıyla e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlar hususunda bu alanda uzman olarak görev yapanların algı düzeyinin ölçülmesi kaçınılmaz olmuştur. Son yıllarda globalleşen e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara ilişkin birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak tarafımızca yapılan literatür taramasında e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara vergilendirme alanında gerek kamu gerek özel sektörde görev yapan kişilerin algı düzeyinin ölçülmesine ilişkin ampirik olarak yapılan alan araştırması sayının oldukça az olduğu ve söz konusu bu sorunlara yönelik herhangi bir ölçek geliştirme çalışması yapılmadığı gözlemlenmiştir. Çalışmada hedeflenen önemli noktalar, e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara yönelik vergilendirme alanında görev yapan kişilerin algı düzeyinin ölçülmesi, bu doğrultuda e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılan sorunlara söz konusu bu uzman kişilerin gözünden bakmak ve e-ticaretin vergilendirilmesi yazınına katkı sağlamaktır. Bu bağlamda, çalışmada e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlar ele alınmış ve yapılan analizler sonucunda ele alınan sorunları etkileyen faktörler olarak e-ticaretin vergilendirilmesi ve e-ticaretin temel yapısından kaynaklanan sorunlar olduğu gözlenmiştir. Daha sonra belirlenen iki faktörün ölçülmesi amacıyla bir ölçek geliştirilmesi hedeflenmiştir. Geliştirilen ölçek ile e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara yönelik algı düzeyi ölçülmüş olacaktır.

2. VERİ VE YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın sınırlılıkları, evreni ve örneklemini, veri toplama aracı ve toplanan verilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma Isparta Defterdarlığı'na bağlı vergi dairelerinde görev yapan gelir uzmanları ve gelir uzman yardımcıları ile Isparta Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavirler,

serbest muhasebeci mali müşavir stajyerleri ve diğer personeller ile sınırlı tutulmuştur. Söz konusu bu sınırlandırmanın yapılmasının nedeni ise Türkiye'de binden fazla Vergi Dairesi Başkanlığı ve bağlı birimlerinin olması ile 77 tane Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Odası bulunmasıdır. Bu bağlamda ekonomik nedenler, ulaşımın zorluğu, zaman problemi gibi muhtelif sebeplerden dolayı çalışma sınırlandırmaya tabi tutulmuştur.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Isparta Defterdarlığı'na bağlı vergi daireleri bünyesinde çalışan 82 gelir uzmanı ve gelir uzmanı yardımcısı, Isparta Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Odasına kayıtlı 352 bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavir, 30 serbest muhasebeci mali müşavir stajyeri ve son olarak bürosu olan 214 serbest muhasebeci mali müşavir yanında minimum bir çalışan olduğu varsayılarak sayısı 214 olarak kabul edilen diğer personeller ile birlikte toplam 678 kişi araştırma evrenini oluşturmaktadır.

Örnekleme ise belirlenen evreni temsil etmesi açısından çeşitli teknik ve yöntemlerle evren elemanlarından seçilen ve araştırmanın uygulanacağı grup olarak tanımlanmaktadır. Örneklemin temel amacı belirlenen evrene ilişkin bilgi edinmektir. Dolayısıyla iyi seçilmiş bir örneklem belirlenen evrenin tamamına ulaşmanın zor ve zahmetli olduğu durumlarda araştırma sonuçlarının söz konusu evrenin tümünü kapsamaktadır (Maxwell, 1996). Araştırmanın gerek güvenilirliğine gerek verimli sonuçlarına ulaşabilmek açısından örneklem seçiminin de bilimsel kurallara baz alınarak yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada örneklem bilimsel kurallara çerçevesinde belirlenmiştir.

Aşağıda verilen Tablo 1'de çeşitli güven aralıklarına tekabül eden örneklem büyüklükleri gösterilmektedir.

Tablo-1: Çeşitli Güven Aralıklarında Evren ve Örneklem Büyüklükleri

EVREN BÜYÜKLÜĞÜ	%5	%3	%2	%1
50	44	48	49	50
100	79	91	96	99
250	151	203	226	244
500	217	340	414	475
750	254	440	571	696
1000	278	516	706	906
2000	322	696	1091	1655
5000	357	879	1622	3288
10000	370	964	1936	4899
100000	383	1056	2345	8762
1000000	384	1066	2395	9513
10000000	384	1067	2400	9595

Kaynak: (Saunders, Lewis ve Thornhill, 2009: 219)

%95 güven aralığı ile %5 hata payı baz alındığında çalışmanın evrenini temsil edecek olan minimum örneklem büyüklüğünün 217 olduğu görülmekte olup, araştırmada kullanılan 301 örneklem bilimsel açıdan yeterli olmaktadır. Araştırma için 301 örneklem belirlenmiş olup, bu oranın belirlenmesi ise literatürde “tabakalı-oranlı örnekleme tekniği²” olarak bilinen yöntem ile gerçekleştirilmiştir. Evrende bulunan alt gruplar belirlendikten sonra bu alt grupların evrende mevcut oldukları oranların örnekleme ne kadarının kullanılacağı tabakalı-oranlı örnekleme tekniği ile belirlenerek örnekleme temsil edilmeleri hedeflenmektedir.

Son olarak eklemek gerekirse, bu çalışmada uygulanan anket için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden de gerekli izinler alınmıştır. Buna ek olarak, araştırmanın yapılacağı hedef kitle olan Isparta Defterdarlığı ve Isparta Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası'ndan da gereken izinler alınmıştır.

2.3. Araştırmanın Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma ölçeğinin geliştirilmesinde ilk olarak e-ticaretin vergilendirilmesine ilişkin literatür taraması yapılmış (Erdağ ve Batuman, 2006; Yoruldu ve Zeybek Yoruldu, 2016;

² Tabakalı-oranlı örnekleme tekniği hakkında detaylı bilgi için bkz.: (Yay, 2019).

Cangir, 1999; Alkan, 2003; Organ ve Çavdar, 2012; Doherty ve Verghees, 2019; Kayıhan ve Yıldız, 2004; Kızılot vd., 2007; Küçükyılmazlar, 2006; Çak, 2002) ve e-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan temel sorunlar dikkate alınarak ölçek genel hatlarıyla oluşturulmuştur. Literatür taramasından elde edilen bilgilere dayanarak 25 maddenin yer aldığı bir ölçek taslak formu geliştirilmiştir. Söz konusu bu 25 maddenin alanında uzman kişiler tarafından değerlendirilmesi sonucunda anket sorularının anlaşılır ve uygun olduğu kararına varılmıştır.

İlk olarak belirtmek gerekirse, anketin geçerliliği ve güvenilirliği için “güvenirlilik analizi (reliability analyze)” yapılmaktadır. Güvenirlilik analizi belirlenmiş olan herhangi bir ölçek türüne göre hazırlanmış olan ankete verilen cevapların tutarlı olup olmadığını ölçmektedir. Güvenirlilik analizi, araştırmanın iç tutarlılığı ölçmekle birlikte ankette yer alan sorularının birbirleri arasındaki tutarlılığı da ölçmektedir. Bu bağlamda yapılan bu analizde, soruların birbiri ile yakınlık derecesi Cronbach’s Alpha³ değerine göre ölçülmüştür. Cronbach’s Alpha değeri, anket sorularının homojen yapısını sorgulamak ve açıklamak için kullanılmaktadır. Anket sorularının birbiriyle tutarlı olduğunu veyahut aynı özelliği ölçen sorulardan meydana geldiğini söyleyebilmek için Cronbach’s Alpha değerinin yüksek olması gerekmektedir.

Cronbach’s Alpha değerleri aşağıda yer alan Tablo 2’deki gibidir;

Tablo-2: Cronbach’s Alpha Değerleri Tablosu

CRONBACH’S ALPHA KATSAYISI	DEĞERLENDİRME
$0.00 \leq \alpha < 0.40$	Güvenilir Değil
$0.40 \leq \alpha < 0.60$	Güvenilirliği Düşük
$0.60 \leq \alpha < 0.80$	Oldukça Güvenilir
$0.80 \leq \alpha < 1.00$	Güvenilirliği Yüksek

Kaynak: (Alpar, 2013: 848-851)’den yararlanarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Cronbach's Alpha değeri oluşturulan ölçekte yer alan soru sayısını, soruların birbirleri arasındaki tutarlılığını ve ölçeğin alt boyutlara ayrılmasını etkilemektedir. Cronbach's Alpha değeri, yukarıda verilen Tablo 2’de görüldüğü üzere 0 ile 1 değerleri arasındadır ve ölçekte yer alan sorular arasında herhangi bir ilişki olmadığı durumda negatif değer almaktadır. Cronbach's Alpha'nın negatif bir

³ Cronbach's Alpha 0 ile 1 arasında değişen değerlere sahip bir korelasyon katsayısıdır.

değere sahip olması durumunda sorulara verilen yanıtların tutarsız olduğu yorumu yapılmaktadır (Vaske, Beaman ve Sponarski, 2016: 5-7).

Bu çalışmada araştırma yapmak için veri toplama aracı olarak geliştirilen anket formu kullanılmıştır. Ölçek maddelerinin yer aldığı anket formunun geçerliliği ve güvenilirliğini test etmek ve hedef kitle tarafından anlaşılır olup olmadığını değerlendirmek amacıyla gelir uzmanı, gelir uzmanı yardımcısı, serbest muhasebeci mali müşavir, serbest muhasebeci mali müşavir stajyeri ve diğer personellerin yer aldığı 68 kişilik bir gruba pilot uygulama yapılmıştır. Yapılan pilot çalışmada hedef grubun anket formunu öngörülen süre içerisinde cevapladıkları gözlenmiş olup yapılan eleştiri ve öneriler dikkate alınmış ve SPSS programı ile elde edilen sonuçların incelenip değerlendirilmesi sonucunda anket formunun son şekli oluşturulmuştur. Ayrıca, pilot uygulama neticesinde maddelerin hedef grup tarafından anlaşılır olduğu görülmüştür. Son olarak, anketin güvenilirlik analizi sonucu Cronbach's Alpha değerinin 0.972 olduğu görülmüştür.

Güvenirlilik analizi sonucu ise Cronbach's Alpha değerinin *E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları* alt boyutu için 0.955 ve *E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları* alt boyutu için ise 0.882 olduğu saptanmıştır.⁴ Görüldüğü üzere bu değerler yukarıda verilen Tablo 2'de yer alan Cronbach's Alpha değeri olan 0.80 ile 1.00 aralığında bulunduğu için kullanılan anket formunun istatistiksel olarak yüksek güvenilirliğe sahip olduğu saptanmıştır.

Araştırmada kullanılan anket formuna katılan katılımcılardan elde edilen verilerin analizinin yapılması için SPSS 26 (Statistical Package for Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. SPSS programı kullanılarak araştırmanın değişkenlerini betimleyen istatistiksel değerlerini saptanmış ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir.

3. AÇIMLAYICI FAKTÖR ANALİZİ (AFA)

Faktör analizi tekniği, Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğrulayıcı Faktör Analizi, hipotezleri doğrulamaya çalışmakla birlikte değişkenleri ve faktörleri temsil etmek için yol analizi diyagramlarını kullanırken Açımlayıcı Faktör Analizi ise veri setini

---

⁴ Literatürde özellikle sosyal bilimlerde genel kabul görmüş Cronbach's Alpha değerinin 0.70 ve üzerinde bir değere sahip olması söz konusu anketin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012).

keşfedip tahminleri test ederek karmaşık kalıpları ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. (Child, 2006: 68). Bu çalışmada Açımlayıcı Faktör Analizi üzerinde durulacaktır.

Bir başka tanıma göre ise Açımlayıcı Faktör Analizi, çok sayıda gözlenen değişkeni az sayıda faktöre düşürmek için kullanılan ve değişken kümelerinin ortak olduğunu yansıtan istatistiksel bir prosedürdür. Açımlayıcı Faktör Analizi 'nde bir grup gözlenen değişken arasındaki korelasyon tanımlanmakta ve az sayıda ilgili faktöre dönüşmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse Açımlayıcı Faktör Analizi, sürekli olarak birlikte hareket eden gözlenen değişken gruplarını yakalamaktadır. Bu süreçte, gözlenen değişkenlerin tutarlı hareketleri faktör çıkarma ve faktör döndürme yoluyla tanımlanmaktadır. Bu nedenle Açımlayıcı Faktör Analizi, gözlenen değişkenler ve az sayıda altta yatan faktör arasındaki ilişkileri araştırmak için kullanılan yararlı bir araçtır (Hadi, Abdullah ve Sentosa, 2016: 216).

Açımlayıcı Faktör Analizi 'nin amacı, ölçülen değişkenler arasındaki korelasyonları mümkün olduğunca açıklamaktır. Açımlayıcı Faktör Analizi uygulamaları bir dizi işlem yapmayı gerektiren bir süreçtir. İlk olarak faktörleri tahmin etmek veya çıkarmak gerekmektedir. Akabinde kaç faktörün tutulacağına karar vermek, faktörleri yorumlanabilir bir yönetime döndürmek ve son olarak bireysel faktör puanlarını elde etmek gerekmektedir (Lorenzo Seva ve Ferrando, 2006: 88).

Açımlayıcı Faktör Analizi'nin gerçekleştirilmesi ve yapılan analiz sonuçlarının yorumlanabilmesi için bazı temel kavramları ele almakta fayda vardır. Bu temel kavramlardan ilki olan korelasyon matrislerinin temeli, faktör analizinde değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkilerini ortaya koymaya dayanmaktadır. Bu bağlamda gözlenen değişkenlerin oluşturduğu “gözlenen korelasyon matrisi” ve faktörlerin oluşturduğu “faktör matrisi” söz konusu olmaktadır. Gerçekleştirilen faktör analizinin iyi olup olmadığını anlayabilmek için gözlenen korelasyon matrisi, hata korelasyon matrisi ve faktör matrisindeki korelasyon değerine bakılmaktadır. Dolayısıyla iyi bir faktör analizinde gözlenen korelasyon matrisi ile faktör matrisi korelasyonlarının birbirine yakın olması gerekirken hata korelasyon matrisindeki korelasyonların küçük olması gerekmektedir (Çokluk vd., 2016: 190-191).

Açımlayıcı Faktör Analizi'ni yapabilmek için verilerin tek değişkenli veyahut çok değişkenli normal dağılıma sahip olması gerekirken aynı zamanda değişkenler ve faktörler arasındaki doğrusal ilişki varsayımının sağlanması da korelasyon hesaplamaları açısından önem arz etmektedir (Yong ve Pearce, 2013: 80).

Açımlayıcı Faktör Analizi'nin yapılabilmemesi konusundaki karar alınırken verilerin analiz öncesinde iki farklı teste tabii tutulması gerekmektedir. Bu testlerin ilki Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği İstatistiği iken bir diğeri ise Bartlett Küresellik Testidir. Kaiser-Meyer-Olkin, gözlenen korelasyon katsayıları ile kısmi korelasyon katsayılarının karşılaştırılmasıdır. Gerçekleştirilen Kaiser-Meyer-Olkin testi sonucuna göre örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olup olmadığı anlaşılmaktadır. Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0 ile 1 arasında bir değere sahip olmalı ve söz konusu bu değer 0 veyahut 0'a yakın olması durumunda gözlenen korelasyon toplamının kısmi korelasyon katsayılarının toplamından küçük olduğu ve korelasyon katsayılarının dağılımında bir dağınıklık söz konusu olduğundan faktör analizinin geçersiz olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 1'e yakın olduğu durumda ise korelasyon eğiliminin seri dağılıma sahip olduğu ve böylece faktör dağılımının güvenilir olduğu anlaşılmaktadır (Çokluk v.d, 2016: 207). Buna göre Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0.50 ve üzerinde olması gerekmekte, Kaiser-Meyer-Olkin ≤ 0.50 olması durumunda veri grubunun faktörleşmeyeceği öne sürülmektedir. Aşağıdaki Tablo 3'de Kaiser-Meyer-Olkin katsayılarına göre örneklemin faktör analizine uygun olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Tablo-3: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değerleri Tablosu

KMO KATSAYISI	DEĞERLENDİRME
0.50 - 0.60	Kötü
0.60 - 0.70	Zayıf
0.70 - 0.80	Orta
0.80 - 0.90	İyi
0.90 ve Üzeri	Mükemmel

Kaynak: (Çokluk vd, 2016: 207)'den yararlanarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Bartlett Küresellik Testi ise, örneklemin ölçek maddelerine verilen cevapların çalışmaya ne derece uygun olduğunun belirlenmesi ve geçerliliğinin test edilmesi ile yapılan çalışmanın anlamlılığını ortaya koymak için yapılmaktadır (Öztürk ve Karakaş; 2016: 29). Buna ek olarak, Bartlett Küresellik Testi korelasyon matrisindeki bazı değişkenler korelasyonun olup olmadığını da test etmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında korelasyonun olmadığını ifade eden “korelasyon matrisi birim matristir” H_0 hipotezi Bartlett Küresellik Testi ile sınanmakta ve korelasyon matrisinin anlamlılığı da test edilmiş olmaktadır. Bu bağlamda anlamlılık düzeyi $p \leq 0,50$ olarak sağlanmış ise verilerin yani maddelere verilen

cevapların faktör analizi için uygun olduğu sonucuna varılmaktadır (Kalaycı, 2016: 322).

Açımlayıcı Faktör Analizi'ni yapabilmek için belirli bir örneklem sayısı gerekmektedir ve literatürde kabul görmüş örneklem sayısının 301 ve üzeri olması gerektiği savunulmuştur (Gorsuch & Lehmann, 2010: 536). Ancak ortak varyansın 0,60'dan büyük olduğu ve faktörlerin her biri altındaki madde sayısının olduğu durumda örneklem sayısının daha az olabileceği belirtilmektedir. Buna ek olarak, korelasyon katsayısının 0,80'den büyük olduğu durumda 50 örneklemin bile faktör analizi için yeterli olabileceği belirtilmiştir (Taherdoost vd, 2014: 376-377).

Açımlayıcı Faktör Analizi'nde faktörlerin her biri altındaki değişkenlerin faktör yükleri yapılan analize söz konusu değişkenlerin dahil edilip edilmeyeceği hususunda önem arz etmektedir. Değişkenlerin faktör yükü dahil oldukları faktör ile arasındaki ilişkiyi, böylece maddenin altında bulunduğu faktöre olan katkısını göstermektedir. Bu bağlamda, yüksek faktör yüküne sahip olan değişkenler faktöre dahil edilmektedir. Sonuç olarak faktör yükü yüksek olan değişkenlerin tümü ile faktörün ölçülmesi gerçekleştirilmiş olmaktadır. Faktöre dahil edilmesi için gerekli olan faktör yükleri konusunda literatür kapsamında birtakım farklı görüşler bulunmaktadır. Öyle ki asgari faktör yükü değerinin 0,30 olması gerektiğini savunanların yanı sıra bu değer 0,32 veyahut 0,40 olarak kabul edenler de bulunmaktadır. Genel olarak kabul edilen faktör yükü değeri ise 0,32'dir (Yong ve Pearce, 2013: 80). Buna ek olarak, herhangi bir maddenin her iki faktör yükü değeri arasındaki farkın en az 0,10'dan düşük olması halinde binişikliğin olduğunu göstermekte ve bu maddenin ölçekten çıkarılması gerekmektedir. Farkın en az 0,10 olduğu durumlarda ise madde hangi faktör altındaki faktör yükü daha büyük ise o faktör altında kalması gerekmektedir (Osborne ve Costello, 2009: 138). Binişiklik hali, ankette yer alan bir maddenin birden fazla faktör altında kabul düzeyinden yüksek değer vermesi ve bu maddenin ikiden fazla faktörde sağladığı yük değerleri arasındaki farkın 0,10'den küçük olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır (Neale ve Liebert, 1980).

Comrey ve Lee (1992)'e göre faktör yükleri ve değerlendirilmesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-4: Faktör Yükleri Tablosu

FAKTÖR YÜKLERİ	DEĞERLENDİRME
Faktör Yüğü > 0.32	Faktör tarafından açıklanan varyansın %10 olması: Düşük
Faktör Yüğü > 0.45	Faktör tarafından açıklanan varyansın %20 olması: İdare Eder
Faktör Yüğü > 0.55	Faktör tarafından açıklanan varyansın %30 olması: İyi
Faktör Yüğü > 0.63	Faktör tarafından açıklanan varyansın %40 olması: Çok İyi
Faktör Yüğü > 0.71	Faktör tarafından açıklanan varyansın %50 olması: Mükemmel

Kaynak: (Çokluk vd, 2016, 194)'den yararlanarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Açımlayıcı Faktör Analizi'nde maddelerin faktör yüklerinin Tablo 4'de verilen şartlara uymaması halinde faktör yükleri en düşük maddelerin ölçekten çıkarılması gerekmektedir. Ayrıca, bir maddenin ölçekten çıkarılması için örneklem büyüklüğünün de büyük önemi vardır. Kim-Yin (2004)'e göre bir maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmesi için faktör yüküne bağlı olarak örneklem büyüklüğünün aşağıdaki gibi olması gerekmektedir;

- Faktör yükü: 0.30 ise maddenin ölçekte kalması için örneklem büyüklüğünün minimum 350,
- Faktör yükü: 0.40 ise maddenin ölçekte kalması için örneklem büyüklüğünün minimum 200,
- Faktör yükü: 0.50 ise maddenin ölçekte kalması için örneklem büyüklüğünün minimum 120,
- Faktör yükü: 0.60 ise maddenin ölçekte kalması için örneklem büyüklüğünün minimum 85,
- Faktör yükü: 0.70 ise maddenin ölçekte kalması için örneklem büyüklüğünün minimum 60 olması gerekmektedir (Çokluk vd, 2016:194-195; Akdağ, 2011: 26).

Ölçeğin faktörlerinin belirlenmesinin ardından söz konusu bu faktörlerin güvenilirliklerini test edilmesi ve bunun için de madde içi tutarlılığın gözlenmesi gerekmektedir. Faktörlerin iç tutarlılık değerleri, her bir faktörün Cronbach's Alpha katsayılarına bakılarak belirlenmektedir. Buna ek olarak, ölçekte yer alan her bir maddenin altında bulunduğu faktöre iç tutarlılık katkısının da test edilmesi gerekmektedir.

Analizin bir diğer aşaması olan faktör sayısının belirlenmesinde önemli yöntemlerden biri olan "özdeğer (eigen value)", ortaya çıkan faktörlerin toplam varyansın ne derece açıklama gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Özdeğer

yükseldikçe faktörün açıklayabildiği toplam varyans miktarı da yükselmektedir. Aynı zamanda özdeğer, faktör altında yer alan değişkenler ile faktör arasındaki faktör yüklerinin kareleri toplamına eşittir. Diğer bir deyişle özdeğer, faktör altında yer alan değişkenler ile faktör arasındaki ilişkinin ne büyüklükte olduğunu göstermektedir. Literatürde aksi yönde eleştiriler mevcut olsa da faktör sayısının belirlenmesinde özdeğerin 1'den büyük olması durumunda anlamlı kabul edilmesi ve 1'den küçük olan faktörlerin ölçüğe dahil edilmemesi gerektiği genel olarak kabul görmüş yöntem olarak kullanılmaktadır. Ölçeği oluşturan değişken sayısının 20-50 arasında olduğu durumlarda özdeğer yönteminin dikkate alınarak faktör sayısının belirlenmesi en güvenilir sonucu vermektedir (Büyüköztürk, 2002: 473; Kalaycı, 2016: 322).

Açımlayıcı Faktör Analizinde faktör sayısı belirlenirken Floyd ve Widaman (1995: 291)'a göre özdeğeri 1'in üzerinde olan faktör sayısının baz alınması yeterli olmamaktadır. Öyle ki, özdeğer yönteminin kullanılması sonucunda olması gerekenden daha çok veyahut daha az faktör sayısının elde edilmesi bunun nedeni olarak gösterilmektedir (Cliff, 1988: 277). Dolayısıyla dikey eksende özdeğer ve yatay eksende ise faktör sayısını gösteren "çizgi grafiği (scree plot)" ile ortaya çıkan bulgular sonucunda elde edilen faktör sayıları da göz önüne alınarak analize uygun olan faktör sayısı belirlenmelidir (Floyd ve Widaman, 1995).

Çizgi grafiğinde her bir faktör, dikey eksen bileşenlerinin yatay eksene bileşenlerine doğru iniş yapan bir doğru ile temsil edilir ve her doğrunun diklik derecesi temsil ettiği faktörün açıkladığı varyans düzeyini göstermektedir. Söz konusu doğrunun eğimi belli bir faktör sayısından sonra azalmaya başlamaktadır. Giderek azalan eğim belirli bir faktörden sonra keskin bir plato yapmaktadır. Bu noktadan sonraki faktör sayısı dikkate alınmayıp analize dahi edilmemektedir. Sonuç olarak bu noktadan sonraki faktörlerin toplam varyansa yaptığı katkı çok düşük düzeyde ve birbirine yakın olmaktadır (Osborne ve Costello, 2009: 135).

4. BULGULAR

E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara yönelik algı düzeyinin ölçülmesi için 25 maddeden oluşan Likert tipinde geliştirilmiş (1= Kesinlikle Katılmıyorum'dan 5=Kesinlikle Katılıyorum'a) olan ölçeğin faktör dağılımını görebilmek için E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği için açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktörlerin altında yer alan maddelerin faktör yükü değerlerinin minimum 0,32 olması kabul edilmiştir. Faktör

yükünün minimum değerinin 0,32 olması ise (Yong ve Pearce, 2013: 80) açıklanarak yer almaktadır.

Araştırmada kullanılan örneklem büyüklüğünün Açımlayıcı Faktör Analizi'ne uygun olup olmadığının tespitinin yapılması için Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği İstatistiği ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. Söz konusu E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Sorunlar Ölçeği için yapılan Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik Testi sonuçlarına ilişkin tablo aşağıda gösterilmiş ve yorumlaması yapılmıştır. E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik Testi sonucu aşağıda verilen Tablo 5'de gösterildiği gibidir.

Tablo-5: E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Testi Sonucu

KMO ve Bartlett Testi Sonucu	
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Testi	0,955
Bartlett Küresellik Testi	$x^2 = 5424,185$
	df = 300
	Sig. = 0,000

Tablo 5'de de görüldüğü üzere KMO testi sonucuna göre ortaya çıkan 0,955 değeri örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğu için literatürde genel kabul görmüş minimum 0.50 değerinin oldukça üzerinde çıkmıştır. Çalışmanın veri analiz yöntemi kısmında belirtildiği üzere (Çokluk, 2016) tarafından aktarılan KMO değerleri ile örneklem sayısının uygunluğu ilişkisi dikkate alındığında 0,955 KMO değeri örneklem büyüklüğünün Açımlayıcı Faktör Analizi'ne uygun olduğunu göstermektedir. Bartlett Küresellik Testi sonucuna bakıldığında ise Ki-Kare değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($x^2 = 5424,185$; $p \leq 0,05$).

Analizde faktörleşme serbest bırakılmış olup faktörün 2 boyutta dağılım gösterdiği görülmüştür. Yapılan analiz sonucu "*E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği*" e-ticaretin vergilendirilmesinden kaynaklanan "*E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları*" ile e-ticaretin temel yapısından kaynaklanan sorunları belirten "*E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları*" olmak üzere iki alt boyuta ayrılmıştır. Yapılan analiz sonucunda E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları alt boyutunda ise 17 madde yer alırken E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları alt boyutunda 5 madde yer almıştır. E-Ticaretin Vergilendirmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'ne ait bu iki alt boyut e-ticaretin vergilendirilmesine ilişkin sorunlar

hakkında vergi dairesi çalışanları olan gelir uzmanı, gelir uzmanı yardımcısı ve bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavirlerin, serbest muhasebeci mali müşavir stajyerlerin ve diğer personellerin bakış açılarını ölçmektedir.

Geliştirilen ölçeğin Açıklayıcı Faktör Analizine uygun olup olmadığı tespit edildikten sonra ölçeğin faktör sayılarının belirlenmesi gerekmektedir. Açıklayıcı Faktör Analizi başlığı altında da bahsedildiği üzere faktör sayısının belirlenmesinde birtakım yöntemlerden yararlanılmaktadır. Bu yöntemlerden ilki faktörlerin özdeğerinin 1'den büyük olup olmadığını tespit etmektir. Bir diğer yöntem ise çizgi grafiği analizidir. Çalışmadaki değişken sayısı 25 olduğu için özdeğer dikkate alınarak faktör sayısının belirlenmesi tercih edilmiştir. Bu bağlamda, E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'ne özdeğer istatistiğinin uygulanması ile ortaya çıkan faktörlerin özdeğerleri, varyans miktarı ve toplam varyans miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-6: E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'ne İlişkin Faktör için Özdeğer ve Açıklanan Çeşitlilik Tablosu

Bileşenler	Başlangıç Değerleri			Yüklerin Kare Toplamı			Döndürme Sonrası Kareler Toplamı
	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam
1	13,548	54,190	54,190	13,113	52,450	52,450	12,424
2	1,267	5,066	59,256	,855	3,421	55,871	11,031
3	,908	3,633	62,889				
4	,842	3,369	66,258				
5	,790	3,160	69,418				
6	,781	3,126	72,544				
7	,717	2,868	75,412				
8	,670	2,679	78,091				
9	,643	2,573	80,664				
10	,503	2,014	82,678				
11	,486	1,945	84,623				
12	,417	1,669	86,292				
13	,408	1,632	87,924				
14	,367	1,470	89,393				
15	,343	1,372	90,766				
16	,310	1,240	92,006				
17	,287	1,147	93,153				
18	,258	1,031	94,184				

19	,247	,989	95,173				
20	,233	,931	96,104				
21	,229	,918	97,022				
22	,211	,846	97,868				
23	,192	,769	98,637				
24	,178	,711	99,348				
25	,163	,652	100,000				

E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği'nin faktör sayısının belirlenmesinde ifadelerin serbest bırakılması yöntemi temel alınmış ve öz değer yöntemiyle faktör sayısının belirlenmesi tercih edilmiştir. Dolayısıyla ortaya çıkan her bir faktörün öz değeri, varyans miktarı, toplam açıklanan varyans miktarı ve buna ek olarak faktör yük değerinin daha önce belirtildiği gibi 0,32 değerinin üzerindeki maddelere yönelik olmasına dikkat edilecek şekilde yapılan analizler yukarıdaki Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6'ya göre yapılan analiz sonucunda 25 maddesi olan E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği için öz değeri 1'den büyük olan 2 faktörlü bir yapıda olduğu görülmektedir. Ayrıca, 2 faktörün toplam varyansın %59'unu açıkladığı görülmüştür.

Faktör sayısının belirlenmesinden sonra hangi değişkenlerin hangi faktör altında yer alması gerektiğini belirlemek gerekmektedir. Analiz sonucu elde edilen Pattern Matrix tablosu, faktör yükleri ile hangi değişkenlerin hangi faktörü açıkladığını göstermektedir.

Tablo-7: E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeğinin Faktörler ve Faktör Yük Dağılımları

ÖLÇEK İFADELERİ		Faktörler	
		E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları $\alpha=0,955$	E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları $\alpha=0,882$
7.	E-ticarette dijital ürünlerin sınır ötesi satışlarında malların tesliminde KDV açısından sorun yaşanmaktadır.	,476	
8.	E-ticarette dijital ürünlerin niteliğinin belirlenememesi KDV açısından vergilendirmeyi zorlaştırmaktadır.	,531	
9.	E-ticarette mükellefiyet türünün belirlenmesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.	,482	

EKONOMİ BİLİMLERİ DERGİSİ
Cilt: 14 No: 2 Yıl: 2022 ISSN: 1309-8020 (Online)

10.	E-ticarette gelirin elde edildiği yerin belirlenememesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.	,463	
12.	E-ticaretin denetlenmesi açısından ihtiyaç duyulan nitelikli denetçilerin azınlıkta olması, etkin ve verimli vergi denetim mekanizmasının sağlanmasını engellemektedir.	,529	
13.	E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan birçok sorun, web sunucusunun uzaktan işletilebilmesi nedeniyle çözüme kavuşturulamamaktadır.	,826	
14.	E-ticaretin giderek yaygınlaşmasıyla birlikte transfer fiyatlandırması ülkeler açısından ciddi vergi kaybına neden olmaktadır.	,720	
15.	Türev ürünler (forward, swap, futures ve opsiyon) ile ilgili işlemlerin vergilendirilmesine yönelik düzenlemelerin yetersiz olması vergi kaçakçılığını arttırmaktadır.	,730	
16.	E-ticarette sistemlerin bir arada ve uyumlu bir şekilde çalışması ve veri alışverişinde bulunması vergilemede karşılaşılan sorunları artmaktadır.	,625	
17.	E-ticaret sayesinde uluslararası alışverişin artması, tek bir vergi konusu üzerinden birden fazla vergi alınmasına yol açmakta, bu durum birçok probleme neden olmaktadır.	,591	
18.	E-ticaret, şirketlerin faaliyetlerini vergi cenneti olarak bilinen ülkelere kaydırmalarına neden olmakta, bu durum vergi kaçakçılığına neden olmaktadır.	,743	
19.	E-ticaretin gelişmesiyle birlikte off-shore bankacılık hizmetlerindeki artış nedeniyle vergi idarelerinin mükelleflere ilişkin bilgi toplama ve denetim yapabilme imkanları büyük ölçüde azalmaktadır.	,738	
20.	E-ticarete ilişkin uluslararası ortak bir politikanın olmayışı ya da yetersiz kalması kamu ve özel sektör için yüksek uyum maliyetleri yaratmaktadır.	,736	
21.	Veri iletişim altyapısındaki ulusal ve uluslararası rekabetteki belirsizlikler etkin vergilendirmeyi önlemektedir.	,812	
22.	E-ticarette firmaların transfer fiyatlandırmasından sıkça yararlanması devletin denetim faaliyetlerini zorlaştırmakla birlikte kamu gelirlerinin aşınmasına da neden olmaktadır.	,625	
24.	Kamu ve özel kurumların e-ticaret ve özellikle de e-ticaretin vergilendirmesine dair ilgili personele yeterli eğitim desteğini sağlayamaması vergilemenin etkin bir şekilde yapılmasını ve vergi denetimini zorlaştırmaktadır.	,658	
25.	Fiziki mevcudiyeti olmayan işletmelerin faaliyetlerinin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara vergi mevzuatları bir çözüm sunamamakta, bu nedenle söz konusu şirketlerin e-ticaret faaliyetlerinin vergilendirilmesi zorlaşmaktadır.	,510	
1.	E-ticaretin giderek yaygınlaşması ve eksik vergi uygulamaları vergi gelirlerinde düşüşe neden olmaktadır.		,967

2.	E-ticaretin yaygınlaşması vergi kaçakçılığı gibi kayıt dışı faaliyetleri arttırmaktadır.		,851
3.	Dijital ürün (e-kitap, müzik, yazılım, oyun vs.) alım satımında vergiyi doğuran olayın tespiti sorunu etkin vergilendirmeyi önlemekte, ayrıca bu alım satımlarda vergi kaybı ve vergi denetiminde etkinlik sorunu ortaya çıkmaktadır.		,771
4.	E-ticarette alıcı ile satıcının kimlik ve ikametgahlarının bilinmemesi vergilendirme sürecinde belirsizliğe neden olmakta ve vergi kaçırma faaliyetlerine uygun ortam hazırlamaktadır.		,724
11.	E-ticarette elde edilen gelirin niteliğinin belirlenememesi sorunu vergi denetimini olumsuz etkilemektedir.		,467

Pattern Matrix'den elde edilen sonuçlara göre E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeğinin faktör dağılımı yukarıdaki Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre, ölçek 2 alt boyuttan oluşmakta ve söz konusu alt boyutların güvenilirlik katsayıları da dikkate alınarak “*E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları*” ve “*E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları*” şeklinde adlandırılmıştır. Pattern Matrix sonucuna göre E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeğine ilişkin faktörlerden ilki olan E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları faktörünün altında 17 soru, bir diğer faktör olan E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları faktörünün altında ise 5 soru bulunmaktadır. Ayrıca, ölçeğin 5., 6. ve 23. maddelerin her iki faktör için binişiklik halinde olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, ölçeğin 5., 6. ve 23. maddelerinin faktör yüklenimleri ve güvenilirlik değerleri dikkate alınarak ölçek dışı bırakılması uygun görülmüştür.

Açımlayıcı Faktör Analizi sonucunda alt boyutların faktör yüklenimleri;

- a) E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları alt boyutu için 0,463 ile 0,826 arasında değişmektedir. E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları alt boyutunu oluşturan maddelerden en fazla öneme sahip “web sunucusunun uzaktan işletilebilmesi (.826)”, en az öneme sahip “gelirin elde edildiği yerin belirlenememesi (.463).” olduğu görülmektedir.
- b) E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları alt boyutu için ise 0,467 ile 0,967 arasında değişmektedir. E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları alt boyutunu oluşturan maddelerden en fazla öneme sahip “e-ticaretin giderek yaygınlaşması ve eksik vergi uygulamaları (.967), en az öneme sahip “gelirin niteliğinin belirlenememesi (.467).” olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

E-ticaretin vergilendirilmesi hususunda günümüzde küresel olarak henüz bir ortak bir uzlaşmaya varılamamıştır. Dolayısıyla e-ticarete ilişkin vergi uygulamalarının elektronik ortamda gerçekleştirilen işlemlerin gelişimine ve ülkelerin koşullarına göre uygulanacağı görülmektedir. Bu durum e-ticaret işlemlerinden elde edilen gerin vergilendirilmesinin takibi, tahsili, vergilendirmeden doğan haksız rekabet ve adil vergilendirme sorunları, e-ticaretin yapısı gereği vergi matrahının aşılması nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı gibi birtakım sorunların doğmasına yol açmaktadır.

E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara ilişkin yapılan literatür taraması ve uzman görüşleri alınarak oluşturulan anket, vergi dairesinde görev yapan gelir uzmanları ve gelir uzman yardımcıları ile Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına kayıtlı bağımlı/bağımsız serbest muhasebeci mali müşavirler, serbest muhasebeci mali müşavir stajyerleri ve mali müşavirlerin bürolarında görev yapan diğer personellere uygulanmıştır. Geliştirilen anket doğrultusunda yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi sonucuna göre söz konusu sorunların e-ticaretin elektronik ortamda yapılması itibariyle genel yapısından ve mevcut olan mevzuat yetersizliği, e-ticaretin uluslararası bir ticaret biçimi olması, e-ticaret nedeniyle artan transfer fiyatlandırma ve vergi cenneti sorunları gibi vergilendirme yöntemlerinden kaynakladığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, E-ticaretin vergilendirilmesinde karşılaşılan sorunlara ilişkin yapılan analiz sonucu “*E-Ticaretin Vergilendirilmesine Yönelik Sorunlar Ölçeği*” e-ticaretin vergilendirilmesinden kaynaklanan “*E-Ticaretin Vergilendirme Sorunları*” ile e-ticaretin temel yapısından kaynaklanan sorunları belirten “*E-Ticaretin Temel Yapısal Sorunları*” olmak üzere iki alt boyuta ayrılmıştır ve söz konusu bu iki faktör için ölçek hazırlanmıştır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazarın çalışmaya katkı oranı %60, ikinci yazarın katkı oranı ise %40’dır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akdağ, M., (2011), SPSS’de İstatistiksel Analizler, Ders Notları, Malatya: İnönü Üniversitesi.

Alkan, R., (2003), Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi ve Muhasebeleştirilmesi, İzmir: Birleşik Matbaacılık.

Büyüköztürk, Ş., (2002), Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 32: 470-483.

Cangir, N., (1999), Elektronik Ticarete Vergilendirme. Ankara: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü.

Child, D., (2006), The Essentials Of Factor Analysis, New York, NY: Continuum International Publishing Group.

Cliff, N., (1988), The Eigenvalues-Greater-Than-One Rule and The Reliability of Components, Psychological Bulletin, 103: 276-279.

Comrey, AL. & Lee, HB., (1992), A First Course in Factor Analysis, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Çak, M., (2002), Dünya’da ve Türkiye’de Elektronik Ticaret ve Vergilendirilmesi, Yayın No: 2002/6, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu G. & Büyüköztürk Ş., (2016), Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları, Ankara: Pegem Akademi.

Doherty S. & Verghes, A., (2019), In the Digital Era, Tax, Trade and Competition Rules Need an Upgrade, <https://etradeforall.org/news/wef-in-the-digital-era-tax-trade-and-competition-rules-need-an-upgrade/>

Erdağ, N. & Batuman, E., (2006), Elektronik Ticaret El Kitabı, Yayın No: 64, Denizli: Arıkan Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Floyd, F. J. & Widaman, K. F., (1995), Factor Analysis in the Development and Refinement of Clinical Assessment Instruments, Psychological Assessment, 7 (3): 286-299.

Gorsuch, R. L. & Lehmann, C. S., (2010), Correlation Coefficients: Mean Bias and Confidence Interval Distortions, *Journal of Methods and Measurement in the Social Sciences*, 1 (2), 52-65.

Fraenkel, J., Wallen, N. & Hyun, H. H., (2012), *How to Design and Evaluate Research in Education*, Boston: McGraw Hill.

Hadi, N. U., Abdullah, N. & Sentosa, I., (2016), An Easy Approach To Exploratory Factor Analysis: Marketing Perspective, *Journal of Educational and Social Research*, 6 (1): 215-223.

Kalaycı, Ş., (2016), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayıncılık.

Kayıhan, Ş. & Yıldız, H., (2004), *Elektronik Ticaretin Hukuki ve Vergi Boyutu*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kızılot, Ş., Şenyüz, D., Taş, M. & Dönmez, R., (2007), *Vergi Hukuku*, Ankara: Yaklaşım Yayıncılık San. ve Tic. A. Ş.

Küçükyılmazlar, A., (2006), *Elektronik Ticaret Rehberi*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-3.

Lorenzo Seva, U. & Ferrando, P. J., (2006), FACTOR: A Computer Program to Fit The Exploratory Factor Analysis Model, *Behavior Research Methods*, 38 (1): 88-91.

Maxwell, J., (1996), *Qualitative Research Design: An Interadive Approach*, Thousand Oaks, CA: Sage.

Neale, M. N. & Liebert, R. M., (1980), *Science and Behavior: An Introduction to Methods of Research*, Prentice Hall International, London: Inc.

Organ, İ. & Çavdar F., (2012), *Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesinde Uluslararası Alanda Yaşanan Sorunlar, İnternet Uygulamaları ve Yönetim Dergisi*, 2012/3 (1): 63-84.

Osborne, J. W. & Costello, A. B., (2009), Best Practices in Exploratory Factor Analysis: Four Recommendations for Getting the Most from Your Analysis. *Pan-pacific Management Review*, 12 (2): 131-146.

Öztürk, D. & Karakaş, G., (2016), Türkiye Ordu Şehri Üniversitesi Öğrencilerinin Cep Telefonu Satın Alma Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi Örneği, *Yaşam Ekonomisi Dergisi*, 3 (1): 23-42.

Saunders, M. N. K., Lewis, P. & Thornhill, A., (2009). *Research Methods for Business Students*, London: Pearson Education.

Taherdoost, H., Sahibuddin, S. & Jalaliyoon, N. (2014). Features' Evaluation of Goods, Services and E-services; Electronic Service Characteristics Exploration, *Procedia Technology*, 12: 204-211.

Vaske, J. J., Beaman, J. & Sponarski, C. C., (2016), Rethinking Internal Consistency in Cronbach's Alpha, *Leisure Sciences*, 1-11.

Yay, S., (2019), Mali Kurumlara Güven ve Sosyal Sermaye İlişkisinin Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (9): 276-293.

Yong, A. G. & Pearce, S., (2013), Faktör Analizine Yeni Başlayanlar İçin Rehber: Açıklayıcı Faktör Analizine Odaklanmak, *Psikoloji İçin Nicel Yöntemlerde Öğreticiler*, 9 (2): 79-94.

Yoruldu, M. & Zeybek Yoruldu, N., (2016), Küreselleşme Boyutunda Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi, *E-Yaklaşım*, 280.